ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 48

APRILIE – IUNIE

1997

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În ţară, revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 64 07, Tel. 618 51 03; 222 41 26, Bucureşti; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei, 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel. 6346345, Bucureşti; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P. O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel 643 93 90; 312 51 09, Bucureşti.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: str. Henri Coandă 11, 71119, Bucureşti, tel. 659 71 52, fax 401-650 34 10.
Normele de redactare a manuscriselor şi lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3-4, p. 343-370.

APARE DE 4 ORI PE AN

E D I T U R A   A C A D E M I E I   R O M Â N E

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C. P. 5-42,
Tel. 410 38 46; 410 32 00/2107, 2119
76117 Bucureşti

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 48 **Nr. 2** **aprilie–iunie 1997**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 48 N° 2 avril–juin 1997

SOMMAIRE

CONTRIBUȚII LA CRONOLOGIA RELATIVĂ A CIMITIRULUI DE LA PIȘCOLT. ANALIZĂ COMBINATORIE ȘI STRATIGRAFIE ORIZONTALĂ

de VLAD VINTILĂ ZIRRA

Cimitirul celtic biritual de la **Pişcolt (jud. Satu Mare)** are 185 de morminte. Bogăția relativă a inventarelor funerare îl plasează pe primul loc între cele publicate în țara noastră și între primele din întreaga Europă. Articolul încearcă a-i stabili cu mai multă precizie **cronologia relativă**. Sunt discutate **tipologia**, **stratigrafia orizontală** şi **înserierea**, precum şi **segregarea pe rituri și ritualuri** a mormintelor în cadrul spațiului funerar. Rezultatele obținute par a fi compatibile și se susțin reciproc. Se detașează patru grupări mai importante de morminte.

Între anii 1970–1977 I. Németi a dirijat săpăturile arheologice care au condus la dezvelirea necropolei celtice de la Pişcolt (punctul „Nisipărie", jud. Satu Mare). Rezultatele cercetărilor au fost publicate între 1988 şi 1993[1]. Numărul de morminte cercetate se ridică la 185, din care 171 au fost aflate *in situ*, restul de 14 fiind puternic deranjate. Totuşi, dintre acestea din urmă, autorul săpăturilor apreciază că şapte, judecând după prezența unor resturi de oase calcinate, pot fi socotite de incinerație în groapă, în vreme ce altele două vor fi fost de înhumație şi numai unul de incinerație în urnă[2]. Luând în considerare numai mormintele *in situ*, repartiția pe rituri şi ritualuri este următoarea: înhumație – 75 de morminte (44,1%); incinerație în groapă – 83 de morminte (48,8%); incinerație în urnă – 13 morminte (7,1%)[3].

S-ar putea presupune că în antichitate necropola de epocă celtică de la Pişcolt a cuprins mai multe morminte decât cele găsite în urma cercetărilor arheologice din ultimii ani. Estimarea numărului complexelor funerare dispărute între timp este dificilă. O încercare de acest fel ar putea pleca de la amplasamentul mormintelor în aria dunei şi de la distanțele relative dintre ele. Se poate observa că spre versanții nordic şi estic ai formei de relief (care au fost grav afectați în urma exploatării unei cariere de nisip[4]) complexele funerare sunt mai puține,

[1] I. Németi, *Necropola Latène de la Pişcolt, jud. Satu Mare. I,* Thraco-Dacica 9, 1988, p. 49–73; *II,* Thraco-Dacica 10, 1989, p. 75–114; *III,* Thraco-Dacica 13, 1992, p. 59–112; *IV,* Thraco-Dacica 14, 1993, p. 117–129; idem, ActaMP 10, 1986, p. 71–82.

[2] Idem, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 50; Thraco-Dacica 14, 1993, p. 117.

[3] *Ibidem*, p. 117, 119–120.

[4] Idem, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 49.

S C I V A, tomul 48, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1997, p. 87–137

mai rare, iar distanțele dintre ele de regulă mai mari decât în centru sau în partea sud-vestică, unde spațiul a fost utilizat cu mare intensitate pentru înmormântări (fig. 2). Având în vedere cele de mai sus, aş fi înclinat să cred că numărul mormintelor distruse fără urmă este cuprins între 5–10 şi maximum 20.

Din numărul total de complexe funerare cercetate, aproximativ o jumătate prezintă inventare funerare bogate, în vreme ce 15 sunt lipsite de inventar, ori

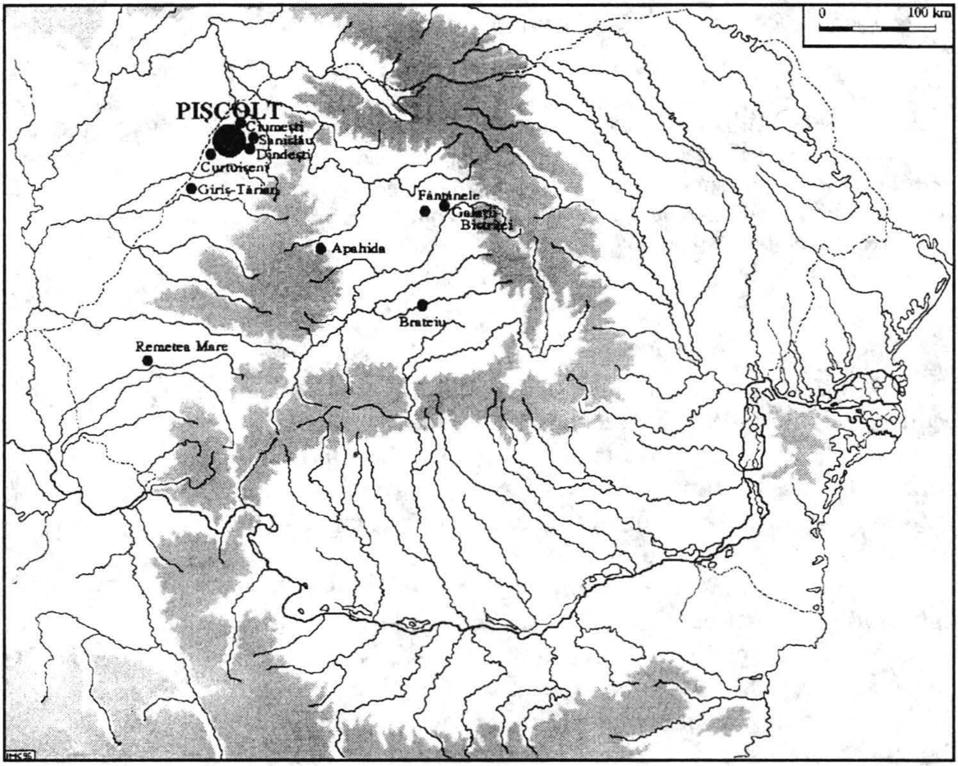

Fig. 1. Răspândirea celor mai importante necropole celtice din România.

acesta se limitează la un singur obiect[5]. În concluzie, numărul ridicat de complexe funerare (până în momentul de față necropola de la Pişcolt este cea mai mare necropolă celtică publicată în țara noastră), precum şi bogăția şi diversitatea inventarelor lor, oferă posibilitatea de a stabili cu mai multă precizie cronologia relativă a implantării şi viețuirii celților pe teritoriul de azi al României.

Încercări notabile în această privință au fost făcute, în special de către Vl. Zirra, începând cu sfârşitul deceniului al şaptelea al secolului nostru[6]. Au

[5] Idem, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 122.

[6] Mă voi rezuma să amintesc aici numai studiul de sinteză al lui Vl. Zirra, Dacia, N. S. 15, 1971, p. 171–238.

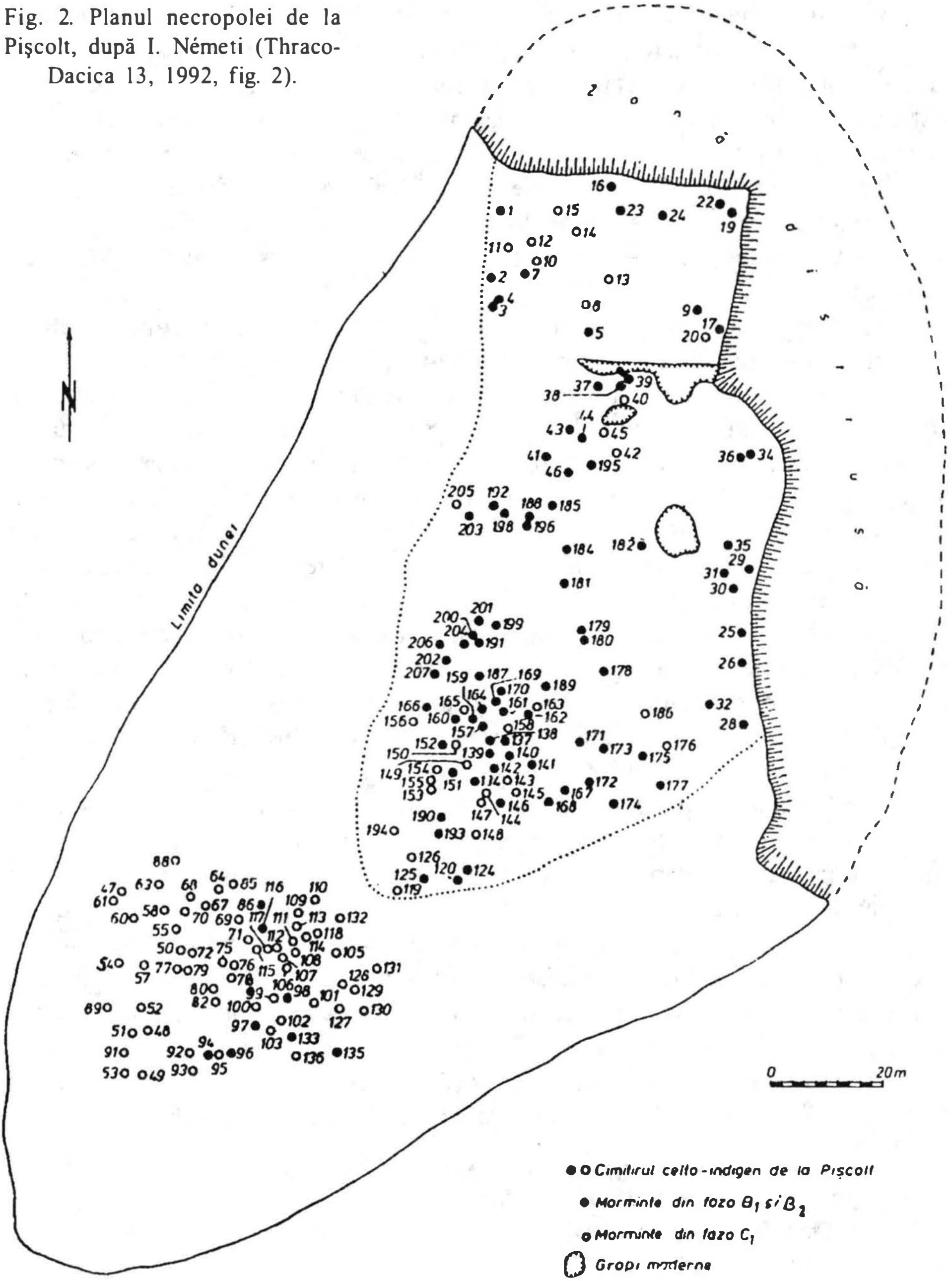
fost clasificate şi discutate toate descoperirile, conţinând piese de factură celtică, cunoscute până atunci. Din păcate, însă, necropolele pe care le-a avut la dispoziţie în demersul său (Ciumeşti[7], Apahida[8], Curtuiuşeni[9], Sanislău, Dindeşti[10], Giriş–Tărian[11] etc.) erau fie de dimensiuni mai mici, fie fuseseră de-a lungul veacurilor grav afectate de tot soiul de distrugeri întâmplătoare sau sistematice. Uneori, deşi reconstituite, observaţiile asupra mormintelor erau discutabile, iar integritatea inventarelor adesea nesigură. În schimb, cercetarea cimitirelor de la Pişcolt şi Fântânele (jud. Bistriţa-Năsăud, din păcate până în prezent nepublicat)[12], care a avut loc aproape simultan, a furnizat între timp o cantitate substanţială de noi date, care de data aceasta pot fi folosite cu încredere.

În ansamblu, din numărul apreciat de 400–500 de morminte celtice semnalate în Transilvania, Banat, Crişana şi Sătmar, numai aproximativ 50–60% beneficiază de observaţii directe, fiabile din punct de vedere arheologic. Dacă ar fi să eliminăm din calcul complexele funerare de la Pişcolt, situaţia aceasta ar fi cu mult mai descurajantă. Din nefericire, din pricina condiţiilor în care s-au desfăşurat lucrările şantierului de la Pişcolt, independent de voinţa conducătorului cercetărilor, parte din materialele constituind inventarele unor morminte nu au putut fi recuperate, mai mult, n-au putut fi nici măcar clasificate. Altele se află într-o stare avansată de depreciere, încât determinarea lor este discutabilă sau imposibilă. În sfârşit, nu au fost făcute determinări antropologice asupra resturilor osteologice recoltate din morminte. De aceea singurele consideraţii care s-ar putea face privitor la repartiţia pe sexe a mormintelor de adulţi rămân cele întemeiate pe natura mobilierului arheologic aflat în respectivele complexe închise.

Contribuţia lui Németi la cercetarea şi interpretatea rezultatelor săpăturilor din necropola de la Pişcolt este remarcabilă din mai multe puncte de vedere. Aş sublinia mai cu seamă priceperea sa în stabilirea tipologiei obiectelor din inventarele funerare, cât şi concluziile asupra cronologiei relative, chiar dacă, în urma cartării mormintelor din orizonturile decelate, rezultă o imagine nu întotdeauna clară. Autorul a publicat în primele trei tranşe succesive ale studiului său (v. supra, nota 1) catalogul integral, ordonat pe faze, al complexelor funerare săpate, precum şi o tipologie amănunţită a tuturor bunurilor cuprinse în inventare. O atenţie deosebită a fost acordată pieselor de metal în general, iar dintre acestea cu precădere au fost urmărite fibulele şi brăţările.

[7] Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967.
[8] I. H. Crişan., ActaMN 8, 1971, p. 37–70; Vl. Zirra, Dacia, N. S. 20, 1976, p. 129–166.
[9] N. Chidioşan, Crisia 12, 1982, p. 393–398.
[10] Vl. Zirra, StComSatu Mare 1972, p. 151–221.
[11] N. Chidioşan, D. Ignat, SCIVA 23, 1972, p. 553–579.
[12] I. H. Crişan, în *The Celts in central Europe (Papers of the II. Pannonia Conference)*, Székesfehérvár, 1975, p. 185–186.

Fig. 2. Planul necropolei de la Pişcolt, după I. Németi (Thraco-Dacica 13, 1992, fig. 2).

În cadrul fiecărei categorii de obiecte au fost făcute distincţii tipologice, adesea foarte fine, pentru care este permanent vizibilă preocuparea de a găsi analogiile cele mai pertinente din lumea celţilor, dar nu numai a acestora. Clasificări de acest gen apar la sfârşitul fiecăreia din primele trei secţiuni ale publicării. Ultima parte a studiului monografic privitor la necropola de la Pişcolt (care reprezintă o sinteză a datelor prezentate anterior) cuprinde – pe lângă o diversitate de rezultate statistice referitoare la rituri, ritualuri, orientări, inventare funerare şi o caracterizare a fazelor prin tipurile cele mai semnificative – cinci figuri tipologice recapitulative ale obiectelor de metal, precum şi o alta, sinoptică, în care diferitele tipuri (nu mai puţin de 111) sunt grupate potrivit celor patru orizonturi propuse deja de autor[13]. Cele patru orizonturi au fost stabilite de Németi pe baza combinării tipurilor de bază. Tabelul de înseriere cuprinde 42 de tipuri, cu ajutorul cărora au fost ordonate cronologic 95 de morminte[14], adică ceva mai mult de jumătate din numărul total al acestora. Efortul susţinut de a avansa o tipologie cât mai fină a pieselor de inventar pare, totuşi, puţin supradimensionat în raport cu numărul relativ redus de tipuri care au fost utilizate la înseriere.

În tabelul respectiv surprinde mai ales lipsa oricărui tip ceramic, deşi clasificarea acestei categorii de materiale, propusă de autor, este foarte precisă. În schimb, tipul de fibulă A_1 (socotit în mod forţat o variantă a tipului Certosa[15]) apare în înseriere, deşi el nu se combină cu nici un altul. Rezultă că acestui tip de fibulă i s-a acordat poziţia respectivă pe baza analogiilor citate de autor[16]. În ultimă instanţă s-ar putea conchide că tocmai tipologia foarte variată stabilită de către Németi i-a limitat, într-o anumită măsură, valoarea combinatorie.

DISPOZIŢIA SPAŢIALĂ A MORMINTELOR DE LA PIŞCOLT

Privind planul cimitirului de la Pişcolt (fig. 2)[17] se observă două zone principale, distincte, de înmormântare. Din păcate, însă, în lipsa curbelor de nivel pe planul obiectivului, nu se poate înţelege de ce ele sunt destul de clar individualizate. Presupun că, din punct de vedere topografic, acolo unde se vădeşte o concentrare maximă de morminte, relieful dunei este destul de plat,

[13] Németi, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 123–127 şi fig. 2–7.

[14] Idem, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 50; Thraco-Dacica 14, 1993, p. 122 şi fig. 8 („Combinaţia tipurilor de obiecte").

[15] Idem, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 56, fig. 5, M. 125/1a–1b (două exemplare), 61; Thraco-Dacica 14, 1993, fig. 8.

[16] Idem, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 61.

[17] Toate figurile conţinând piese au fost alcătuite în lucrarea de faţă, folosind desenele publicate de Németi în catalogul cimitirului. Rearanjarea şi prelucrarea lor îmi aparţin.

iar între principalele areale funerare se vor fi găsind nişte denivelări destul de importante, încât să îngreuneze amenajarea unor morminte în condiţii normale.

Prima zonă principală de înmormântare se situează în partea centrală şi nordică a dunei. În cadrul acesteia se detaşează o concentrare majoră de morminte către limita sa sudică. Afară de aceasta, grupări mai modeste de morminte, dar oricum sesizabile, se întrevăd în partea extrem nord-vestică, precum şi o alta în centru-nord (imediat la sud de o escavaţie modernă, de formă alungită). În N şi E primei zone se mai afla cu siguranţă un număr de morminte, probabil între 5–10 şi maximum 20, aparţinând aceluiaşi cimitir. Ele s-au pierdut, în mod special în urma deschiderii unei exploatări de nisip, iar inventarele lor nu au putut fi recuperate decât în foarte mică măsură, în timp ce poziţia lor topografică rămâne necunoscută (supra, p. 2, n. 4).

Cea de-a doua zonă principală de înmormântare se află spre partea de SV a dunei, distanţată de cea anterior amintită la aproximativ 10 m. Un maximum de concentrare a complexelor funerare se înregistrează mai ales în jumătatea sa estică, în timp ce către limita sa sud-vestică ele sunt mai răsfirate. Simpla dispoziţie spaţială a celor două zone principale cu complexe funerare, dar în special suprafeţele unde complexele funerare se aglomerează în mod vădit, ar sugera, fie şi la o examinare fugitivă, o diferenţiere cronologică în evoluţia necropolei de la Pişcolt.

METODELE FOLOSITE ÎN ÎNCERCAREA DE A STABILI CRONOLOGIA RELATIVĂ A NECROPOLEI DE LA PIŞCOLT

1. **Tipologia.** Dificultăţi în această privinţă am întâmpinat din pricina faptului că o parte din desenele pieselor de inventar din publicaţii au detalii imperfecte sau neclare. Nu am avut posibilitatea (decât foarte limitată) de a observa direct mai mult de câteva piese[18]. Situaţia cea mai grea am întâlnit-o atunci când, în cazul unor destul de numeroase obiecte fragmentare sau deformate de rugină, a trebuit să decid dacă pot fi incluse într-un tip stabilit sau nu. În mai multe rânduri am operat astfel de aproximări, dar cred că, măcar în ansamblu, ele sunt justificabile[19]. Atunci când nu erau nici un fel de şanse de a lua o hotărâre rezonabilă, am fost nevoit să fac abstracţie de acele piese[20].

În stabilirea tipologiei ceramicii din mormintele de la Pişcolt se ajunge inevitabil la o serie de decizii greu de luat. Mă refer la faptul că varietatea sa

[18] În octombrie 1994 am văzut mobilierele mormintelor de la Pişcolt, aflate în expoziţiile muzeelor din Carei şi Satu Mare.

[19] În figurile unde au fost cartate astfel de piese, în dreptul mormântului respectiv, apare câte un semn de întrebare.

[20] Bineînţeles că eliminarea lor din calcule are influenţă asupra analizei combinatorii, dar fără îndoială că mai puţin decât în cazul că s-ar face atribuiri tipologice hazardate.

este foarte mare. Evident, există un număr de forme de bază, dar între acestea se găsesc zeci de variante sau subvariante intermediare care cu anevoie, în mod justificat, ar putea fi incluse primelor. Pe de altă parte, dacă s-ar încerca separarea cu orice preț a variantelor, s-ar ajunge la a avea de-a face cu o sumedenie de unicate. O situație similară apare şi în cazul fibulelor, dar mai rar. Se întâlnesc forme intermediare între diferitele tipuri, ce ar putea fi considerate, alături de exemplarele mai frecvente, a constitui familii[21]. Pentru aplicarea metodei stratigrafiei orizontale astfel de împrejurări (până la o anumită limită) sunt în general binevenite, pentru că şansele apariției pe plan a unor grupări mai bine individualizate sporesc (cu condiția să rămână la dispoziție un număr suficient de obiecte presupuse de acelaşi fel).

În schimb, o astfel de „fragmentare” tipologică este defavorabilă analizei combinatorii, întrucât o mare parte din „numitorii comuni” pe care ea se sprijină dispar pur şi simplu. În consecință, cantitatea combinărilor care ar putea fi luate în calcul descreşte vertiginos, încât, în ultimă instanță, informațiile nu mai pot fi legate. Invers, considerarea unor tipuri de obiecte mai cuprinzătoare, cu trăsături comune mai generale, dezavantajează rezultatele eventuale ale stratigrafiei orizontale, căci, aproape sigur, piesele incluse în aceeaşi clasă s-ar distribui în mod prea echilibrat pe suprafața planului, ceea ce înseamnă lipsa relevanței cronologice.

Se deduce, deci, că de stabilirea tipologiei depind, în ultimă instanță, rezultatele la care se poate ajunge prin intermediul celor două moduri de abordare amintite mai sus. Iată că dificultatea teoretică de bază constă în faptul că cele două metode pentru a fi operaționale tind să impună două tipologii alternative: pentru analiza combinatorie una mai brută, pentru stratigrafia orizontală una mai fină. O atare soluție nu pare a fi recomandabilă, având în vedere că avem de-a face cu un singur monument arheologic.

În cadrul lucrării de față a fost utilizată, de aceea, o tipologie de compromis (stabilită în urma unor încercări succesive de analiză combinatorie şi stratigrafie orizontală), utilizabilă atât pentru o metodă cât şi pentru cealaltă.

În linii mari, după gruparea diferitelor obiecte cu aceeaşi întrebuințare, urmată de circumscrierea tipurilor şi subtipurilor, am constatat că există elemente asemănătoare, cât şi altele deosebitoare, în raport cu tipologia utilizată de Németi.

Ca şi Németi, am realizat, după cum era şi firesc, că anumite tipuri au o relevanță mare din punct de vedere combinatoriu şi al stratigrafiei orizontale, pe când altele sunt practic indiferente[22]. Tipurile relevante sunt acelea a căror

[21] F. R. Hodson, *The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain*, Acta Bernensia 5, 1968, p. 14.

[22] Németi, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 50. Îmi face impresia, că autorul cercetărilor, deşi afirmă că a utilizat metoda combinatorie, a atribuit, cel puțin în unele cazuri, anumite morminte diferitelor faze pe care le stabileşte în funcție de datarea unor tipuri cunoscute în cadrul altor necropole.

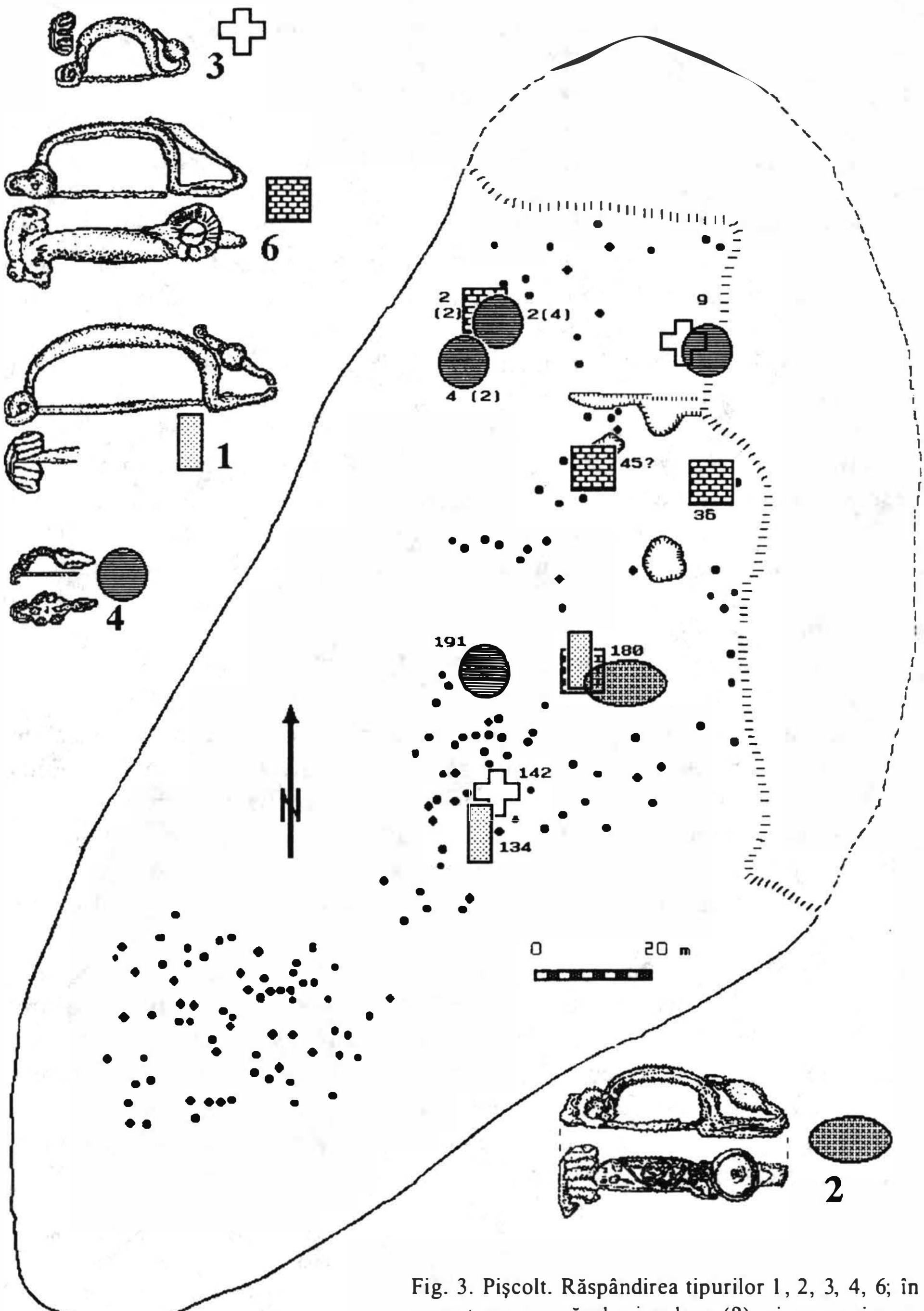

Fig. 3. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 1, 2, 3, 4, 6; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

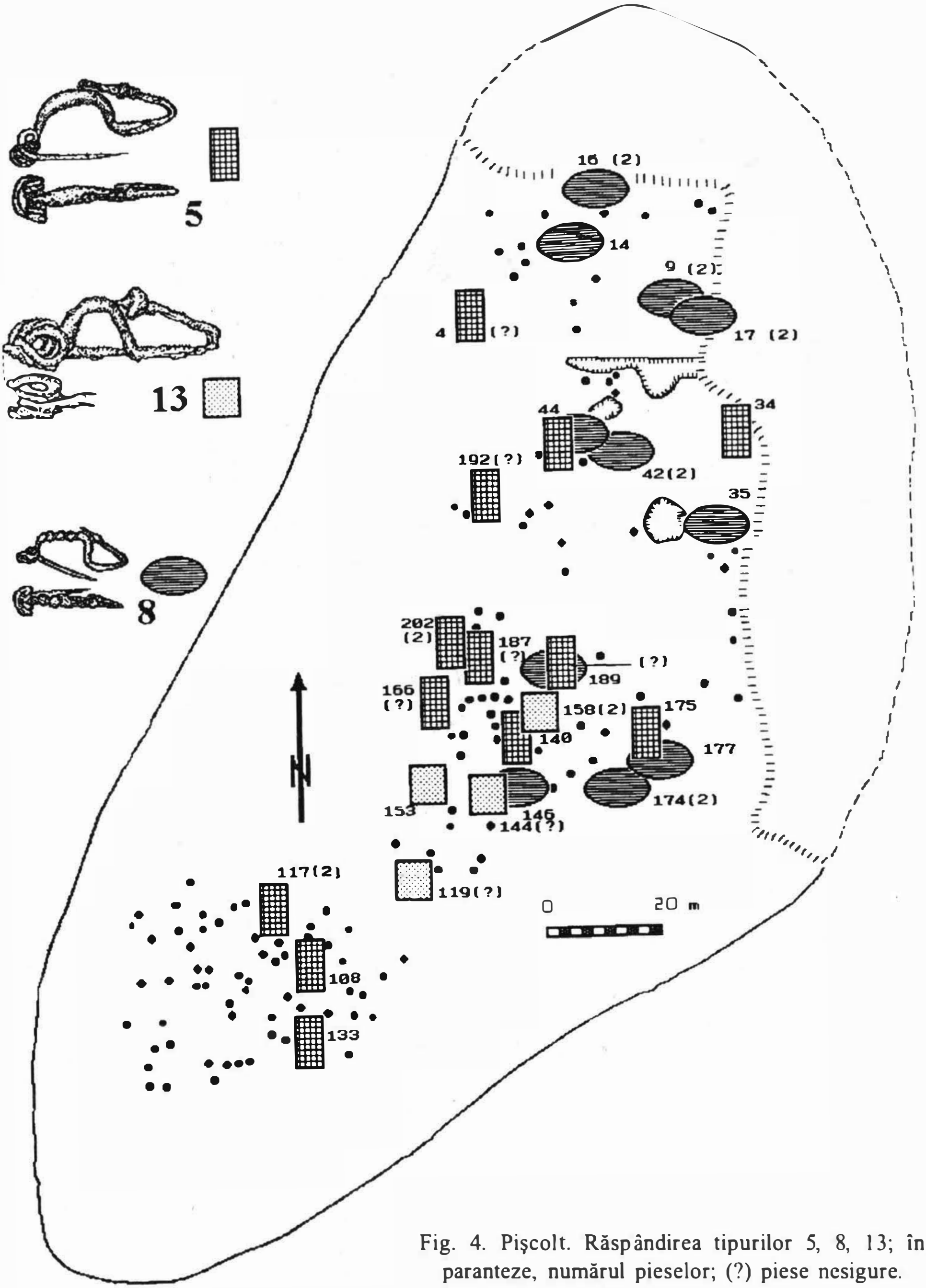

Fig. 4. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 5, 8, 13; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

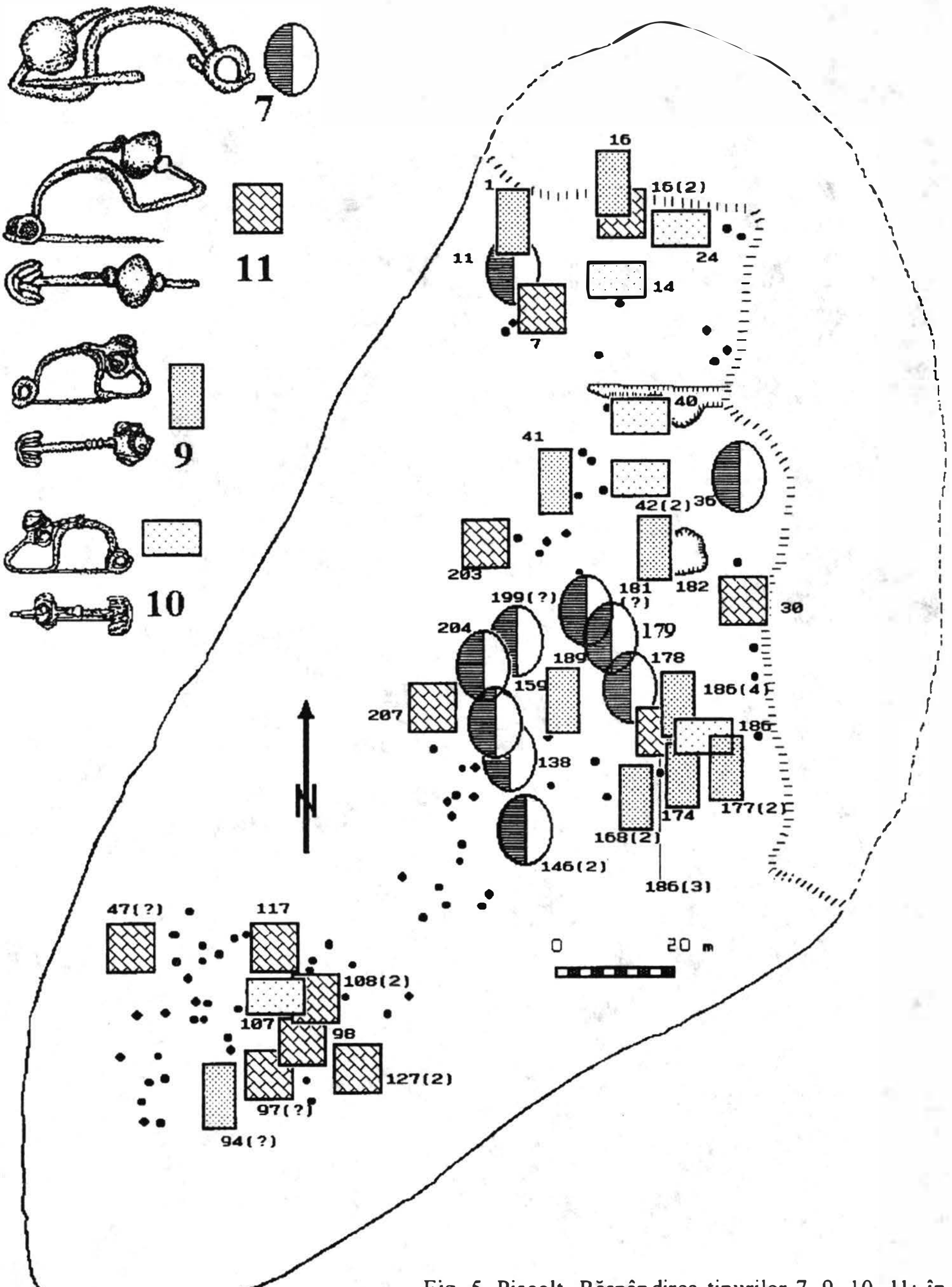

Fig. 5. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 7, 9, 10, 11; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

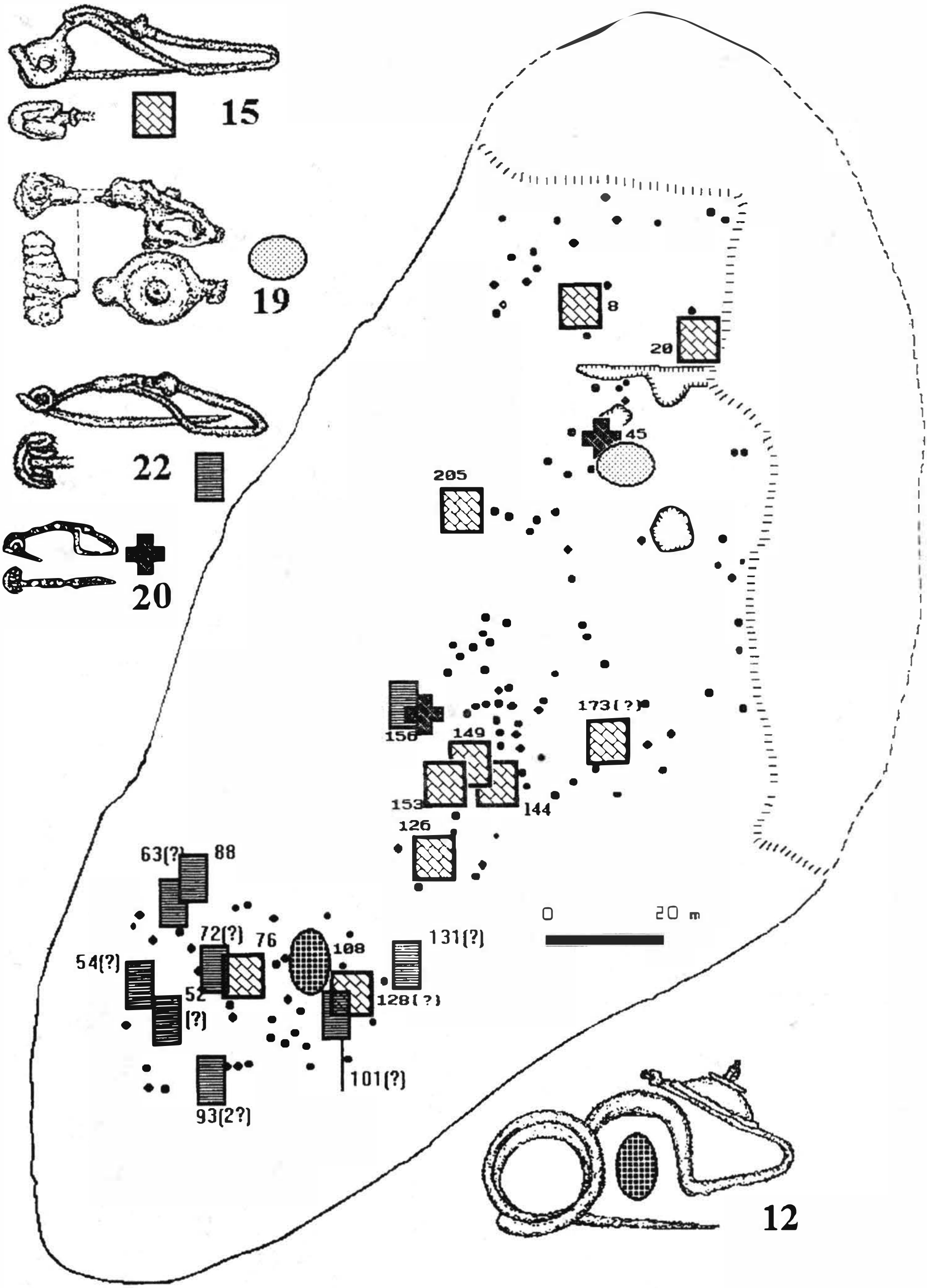

Fig. 6. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 12, 15, 19, 20, 22; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

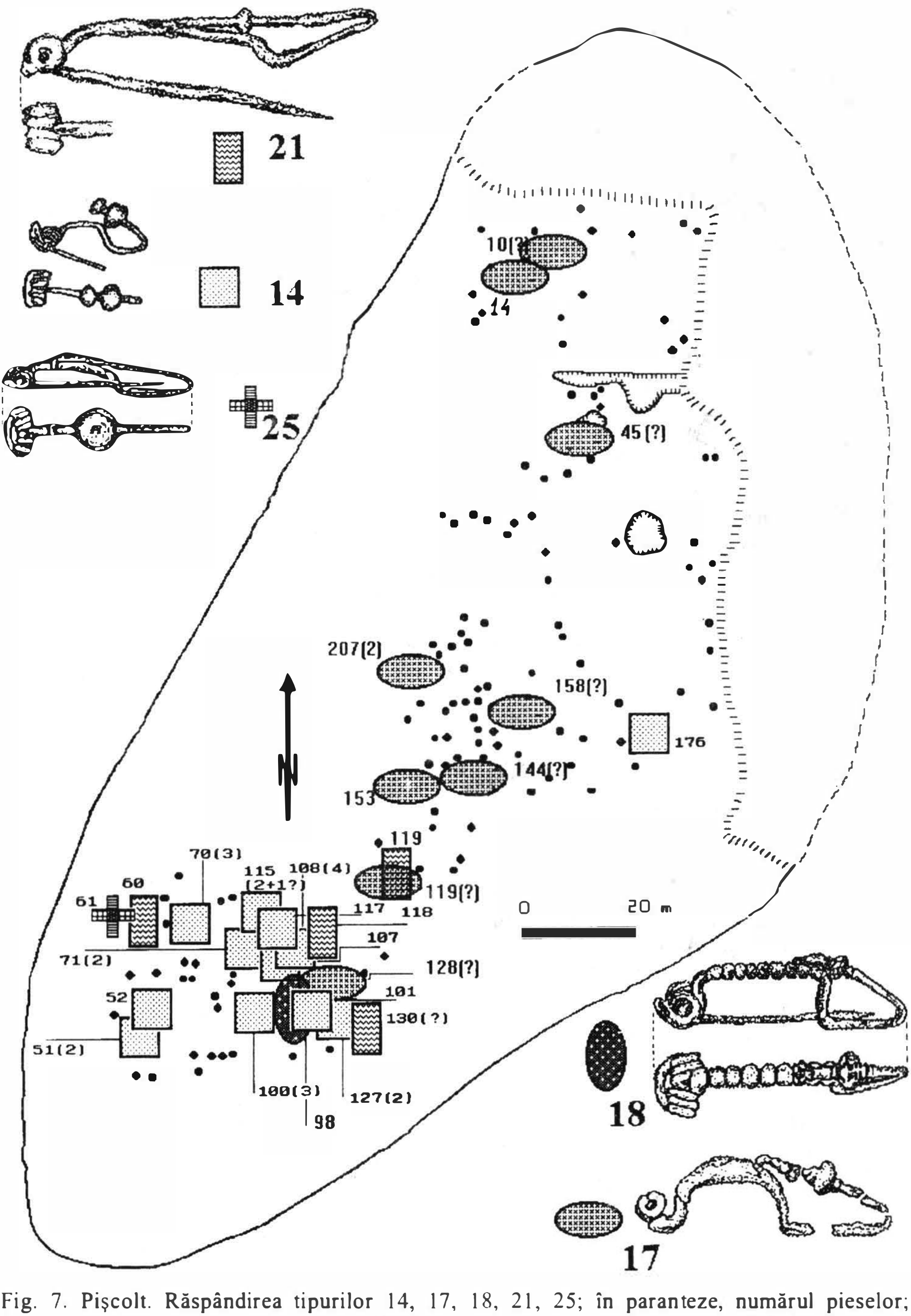

Fig. 7. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 14, 17, 18, 21, 25; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

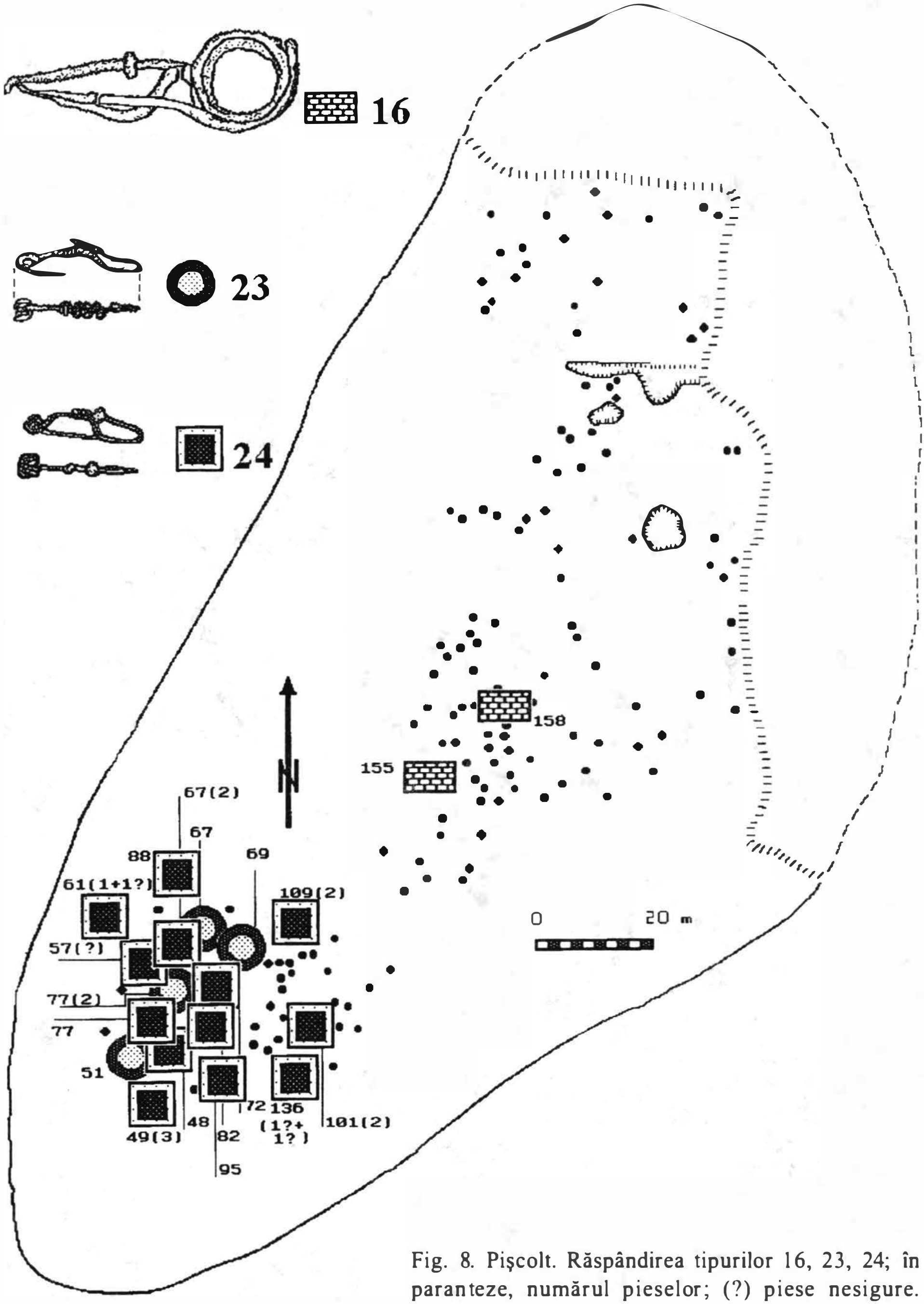

Fig. 8. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 16, 23, 24; în paranteze, numărul pieselor; (?) piese nesigure.

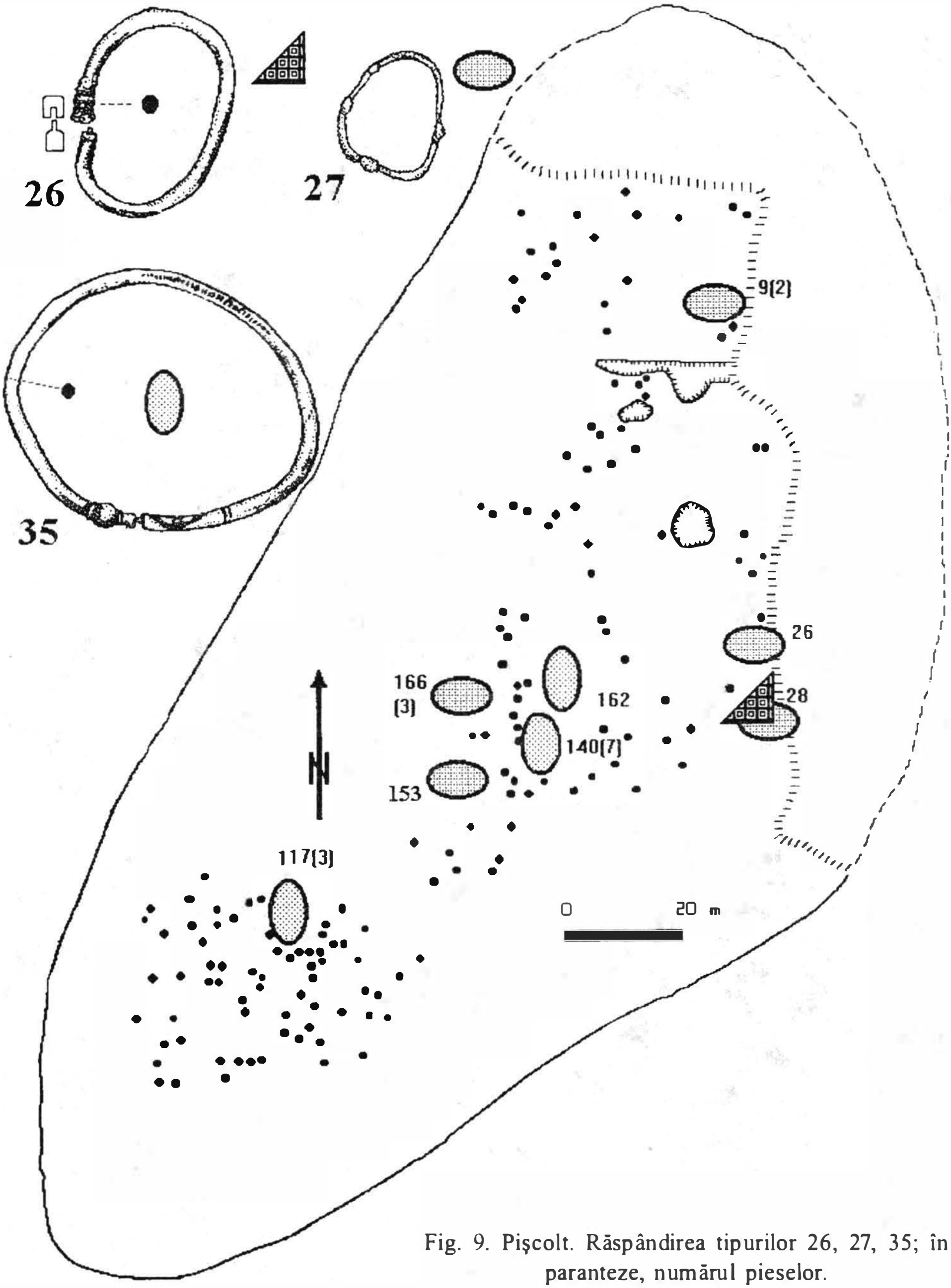

Fig. 9. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 26, 27, 35; în paranteze, numărul pieselor.

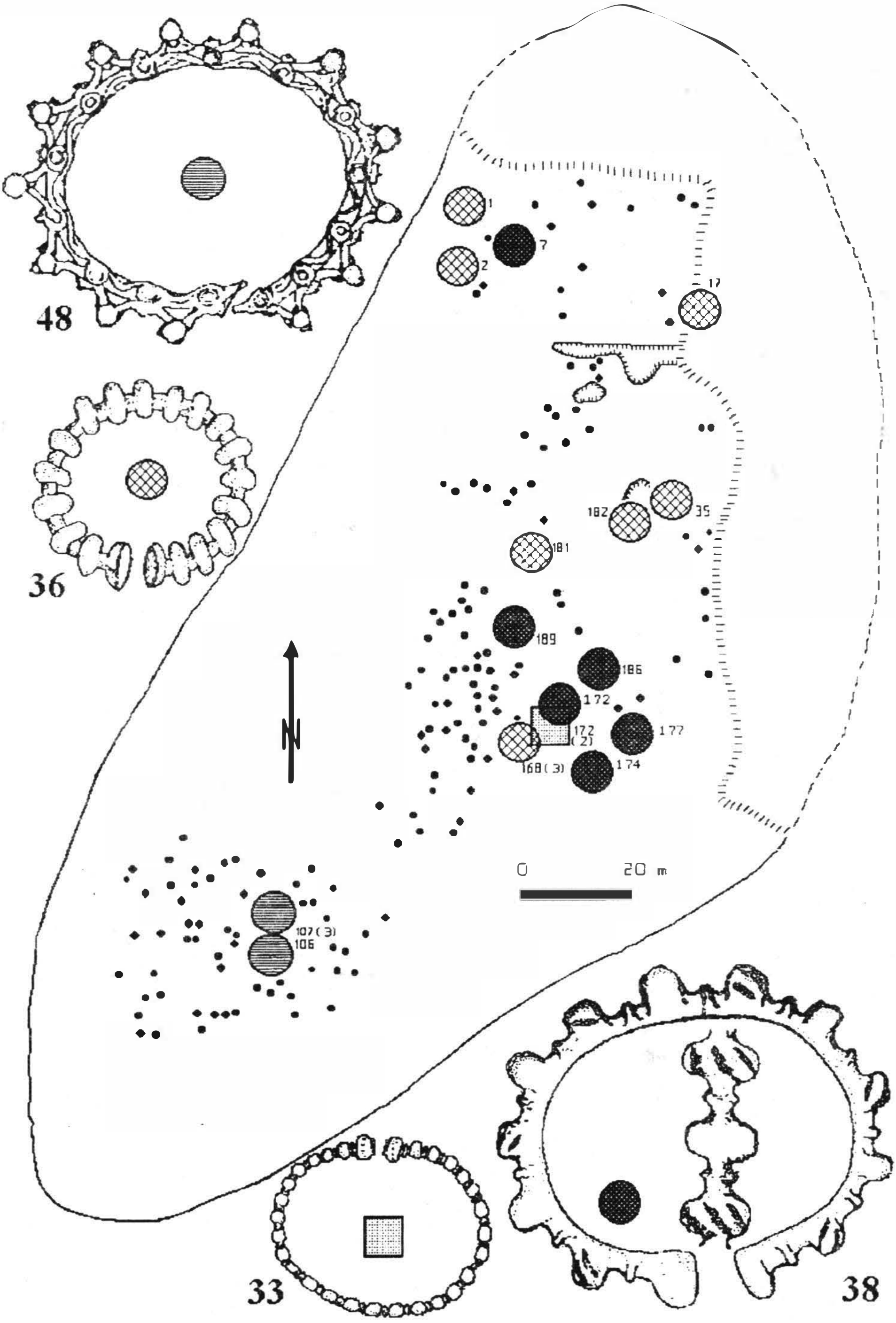

Fig. 10. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 33, 36, 38, 48; în paranteze, numărul pieselor.

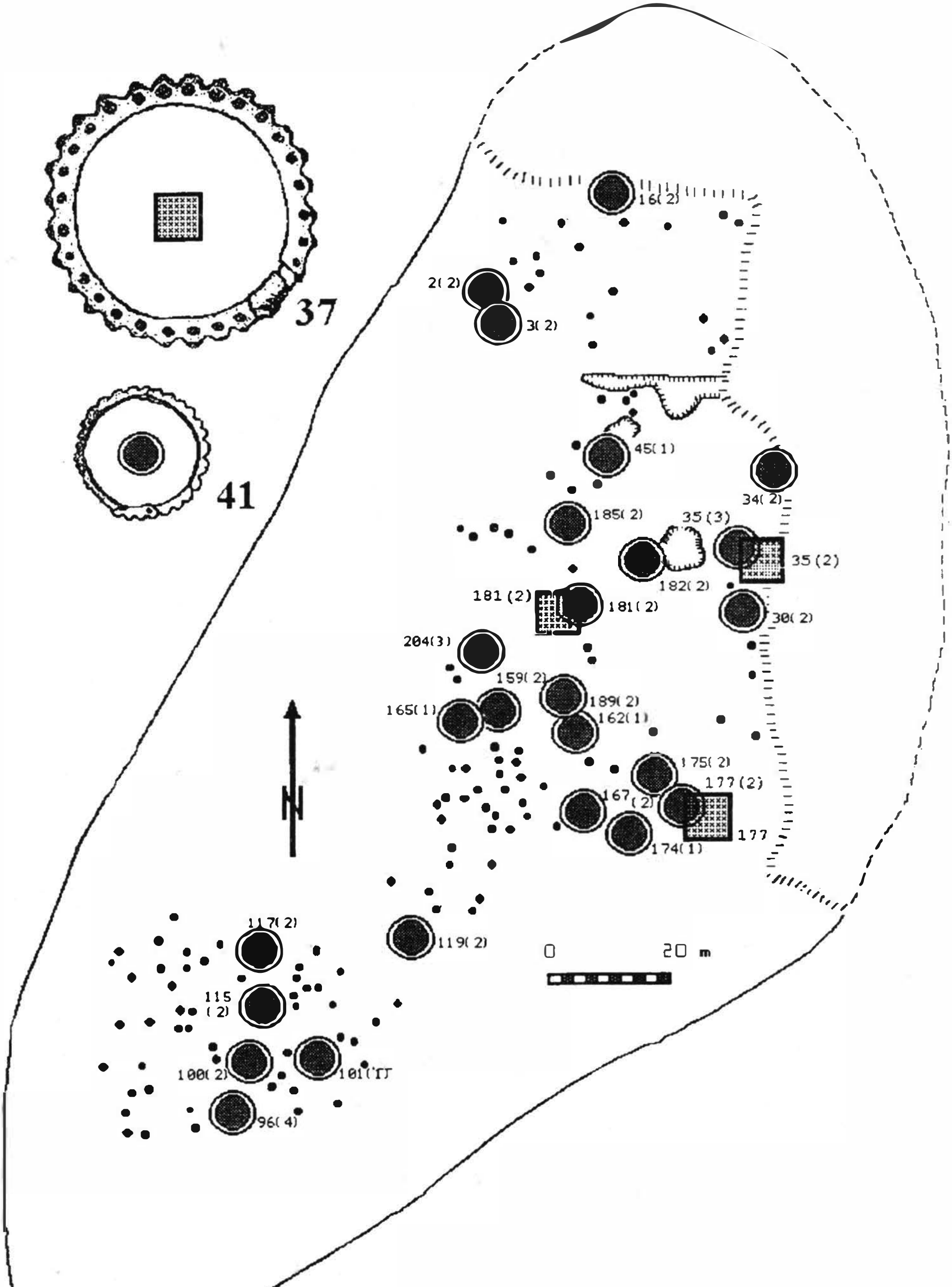

Fig. 11. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 37, 41; în paranteze, numărul pieselor.

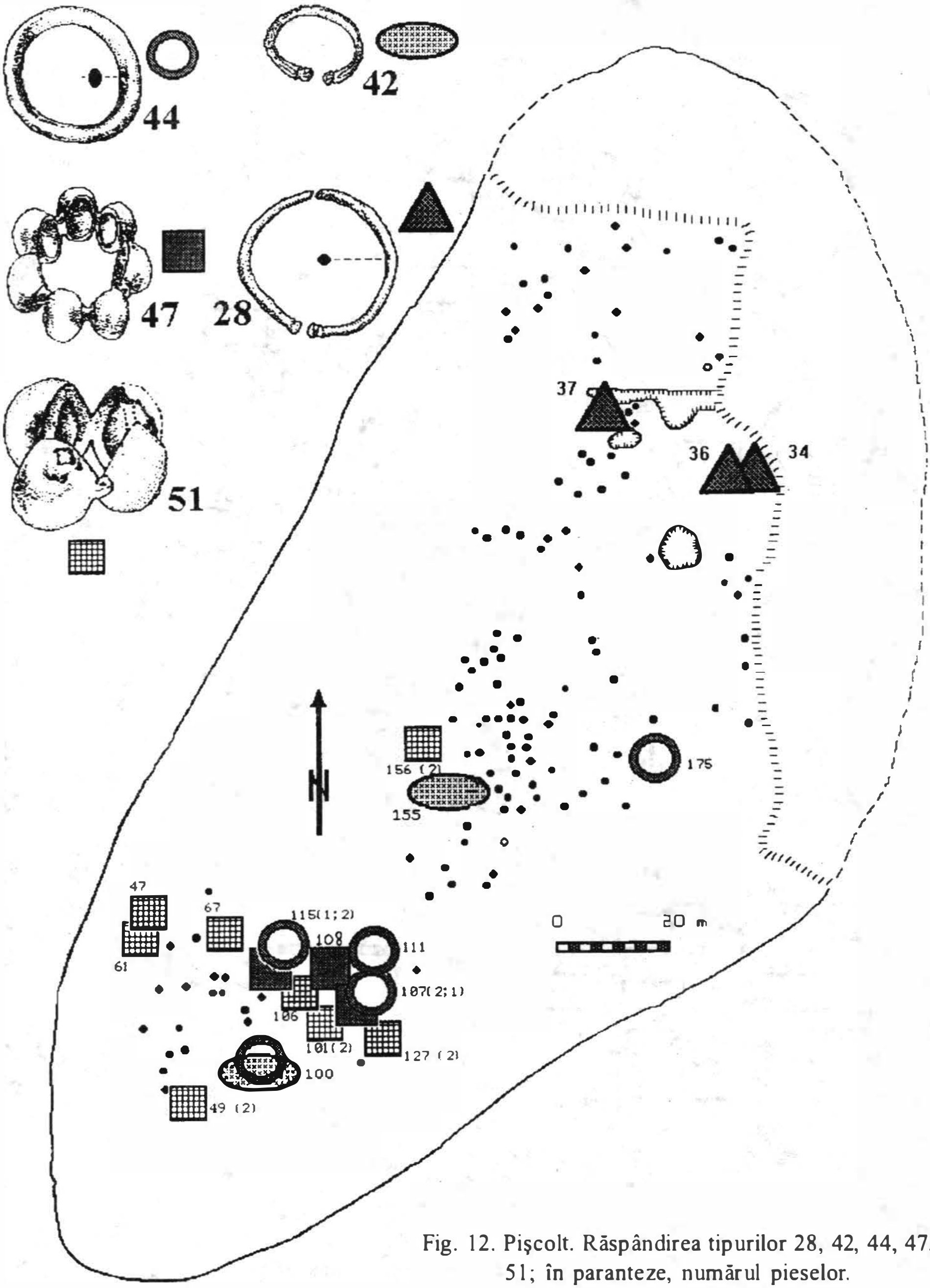

Fig. 12. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 28, 42, 44, 47, 51; în paranteze, numărul pieselor.

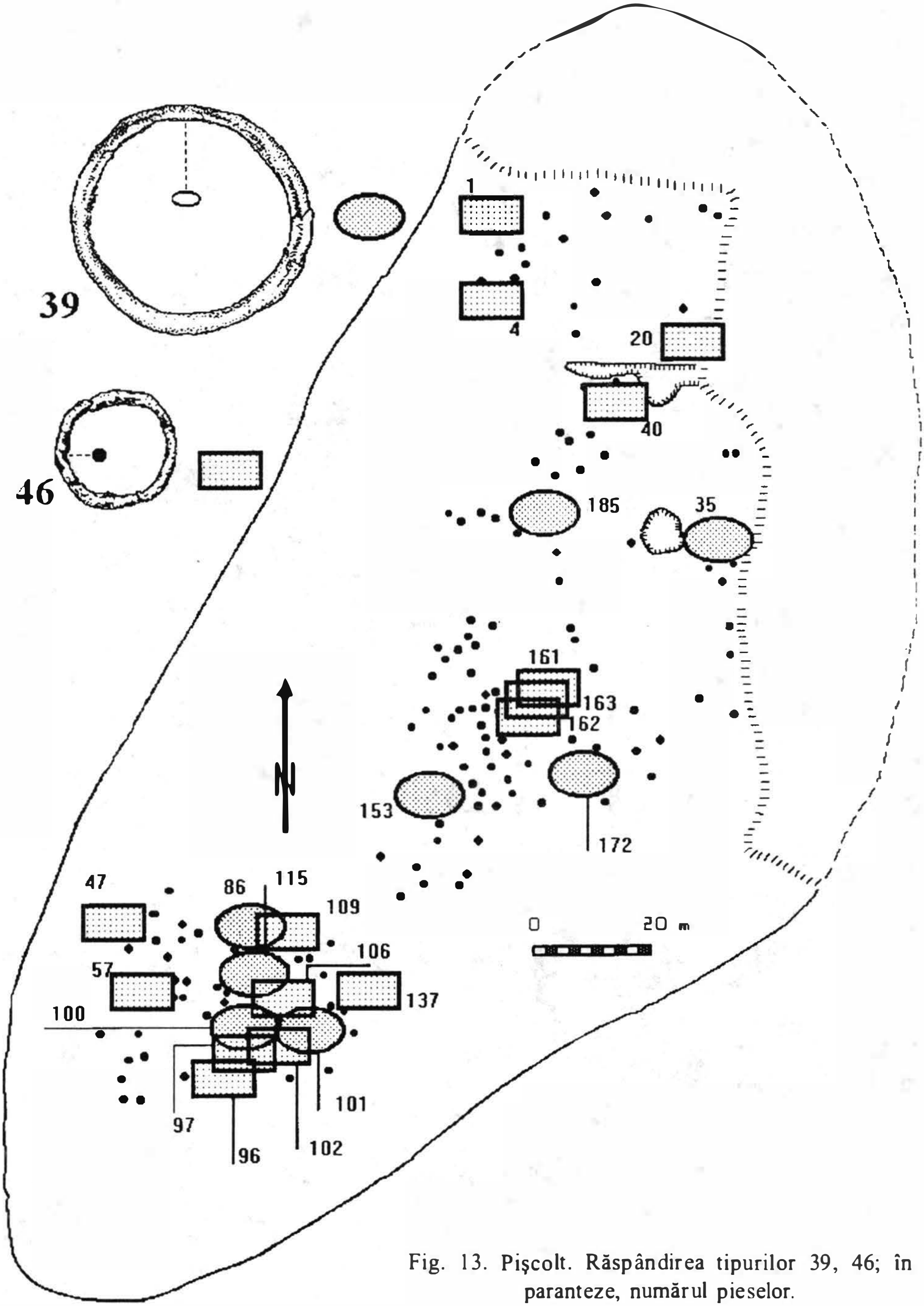

Fig. 13. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 39, 46; în paranteze, numărul pieselor.

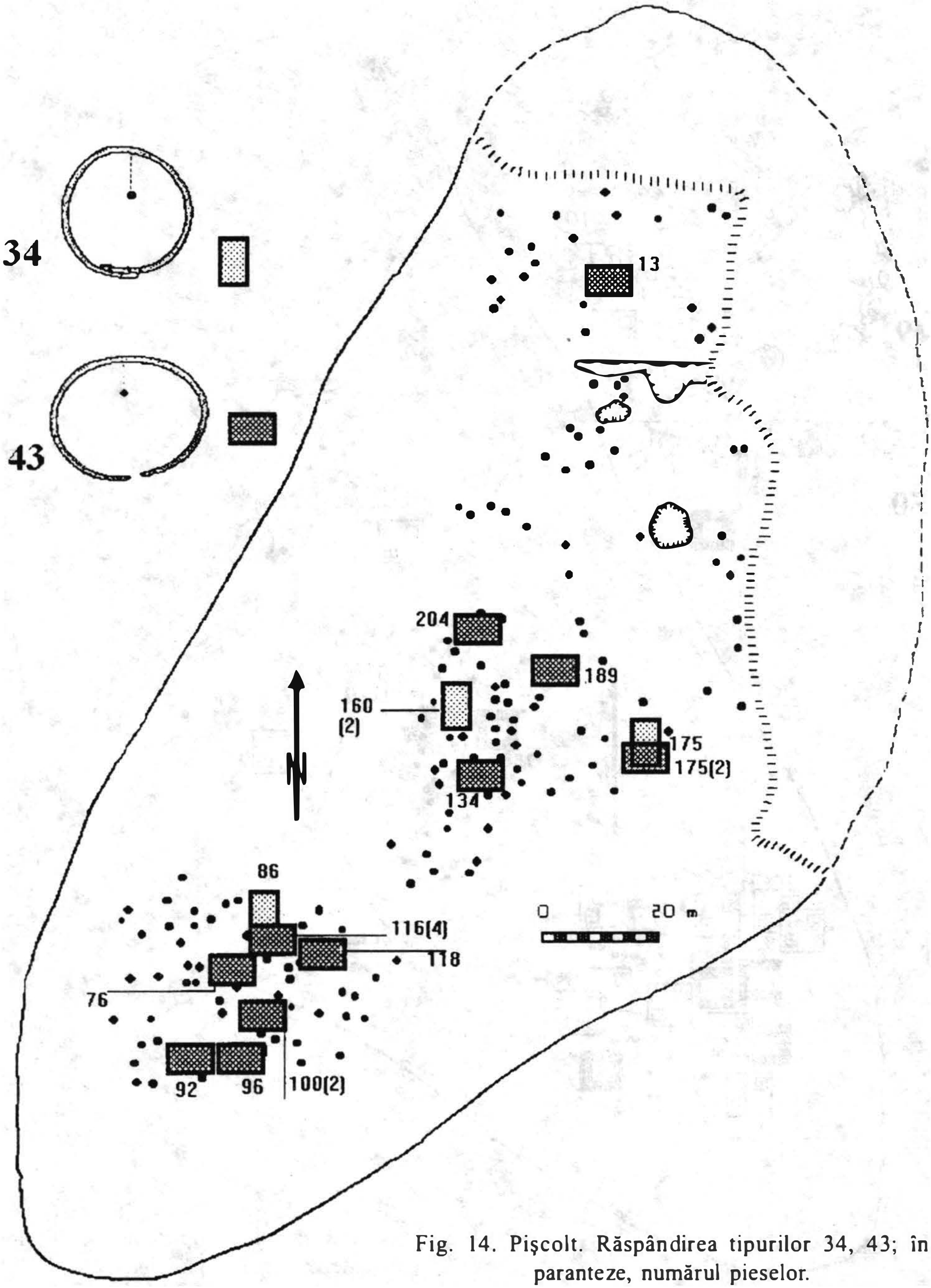

Fig. 14. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 34, 43; în paranteze, numărul pieselor.

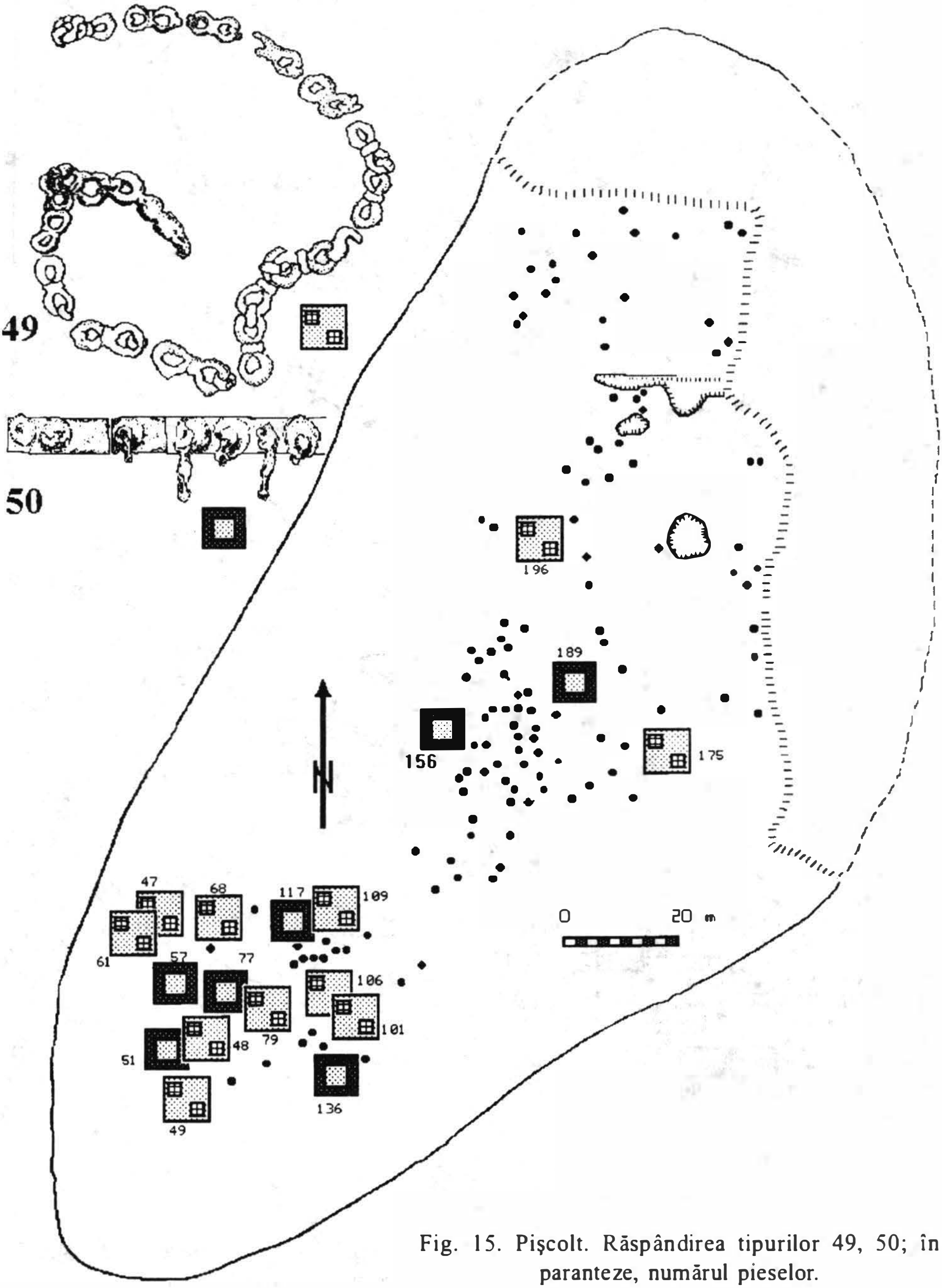

Fig. 15. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 49, 50; în paranteze, numărul pieselor.

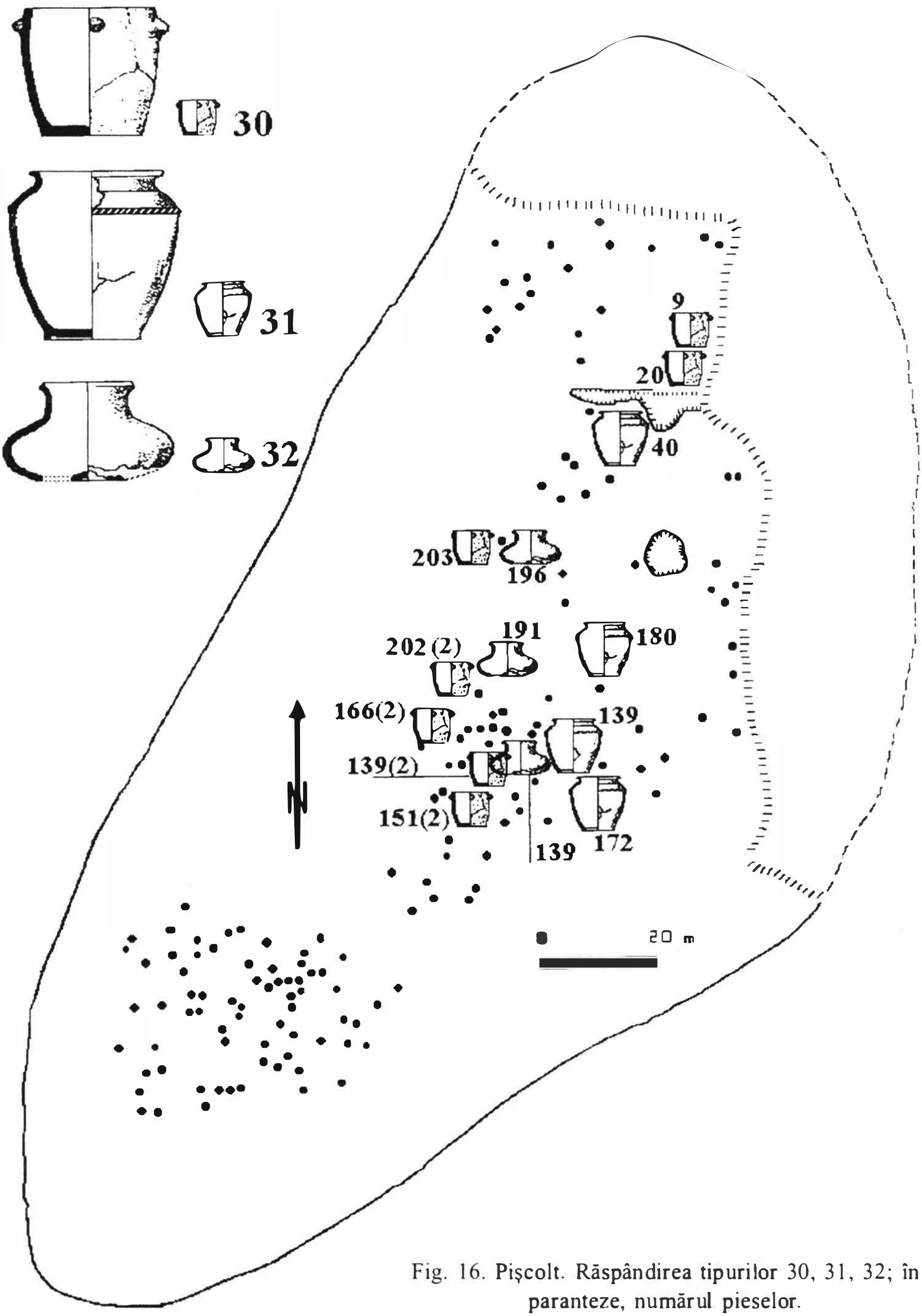

Fig. 16. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 30, 31, 32; în paranteze, numărul pieselor.

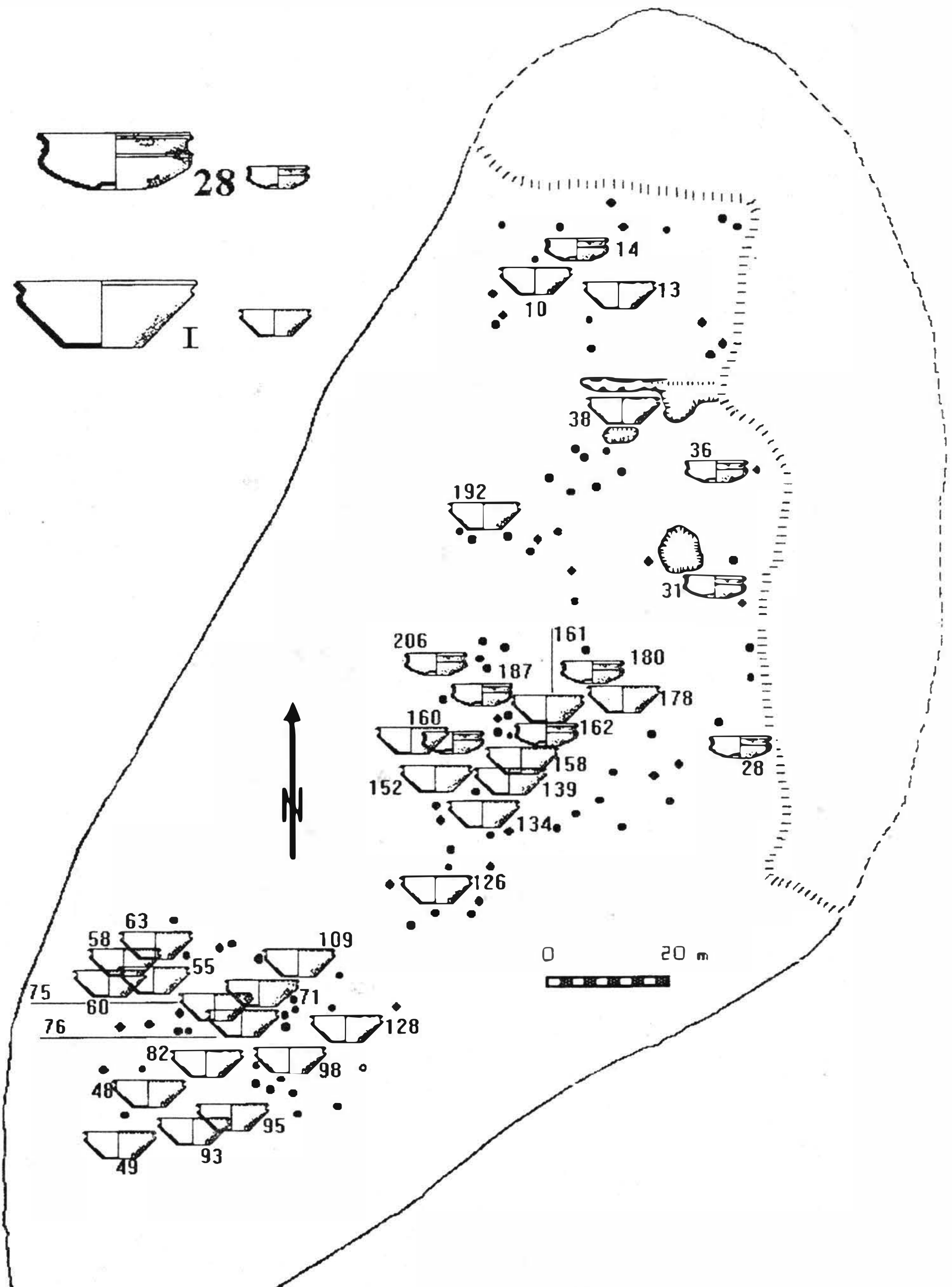

Fig. 17. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 28, I; în paranteze, numărul pieselor.

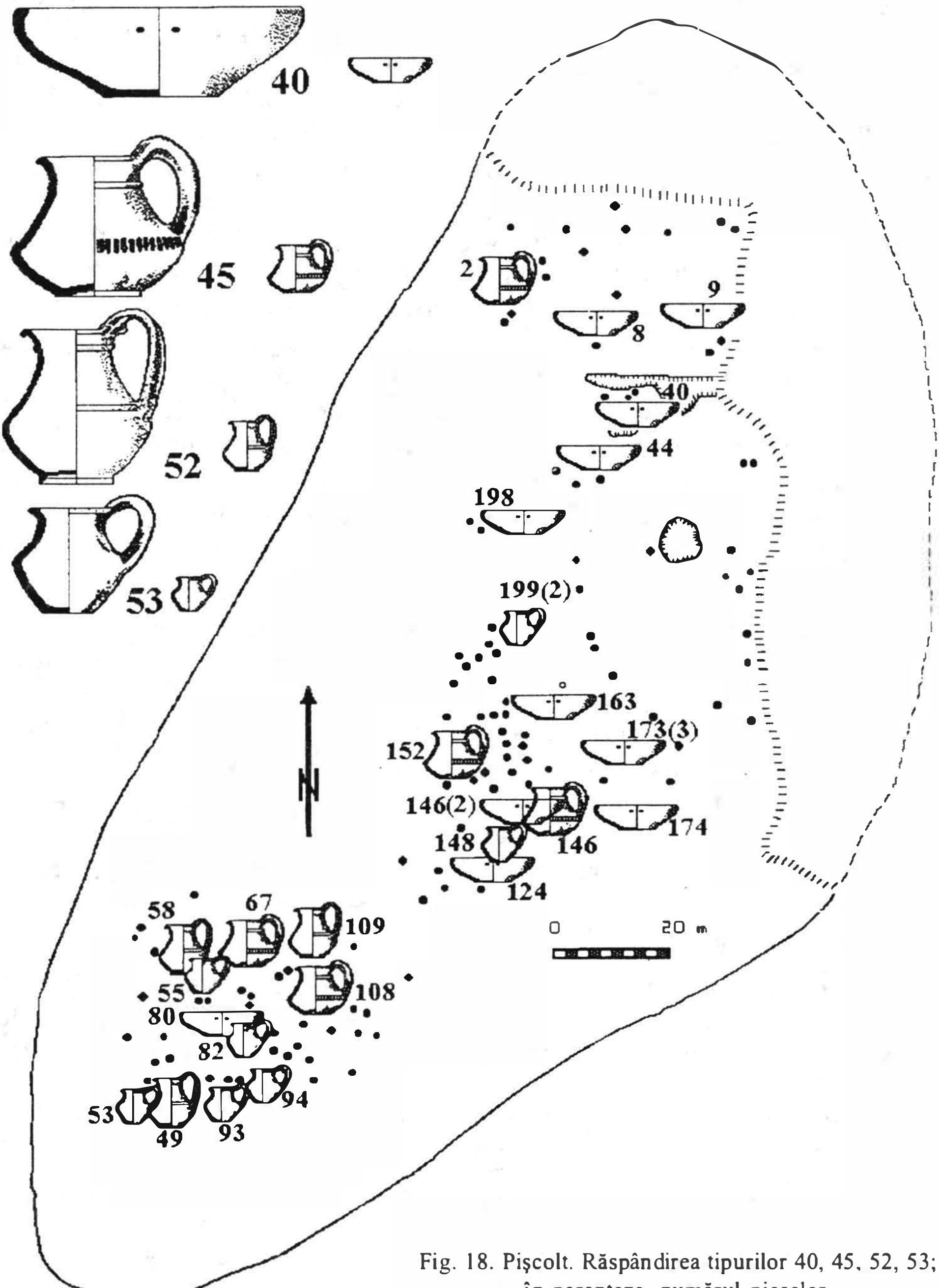

Fig. 18. Pişcolt. Răspândirea tipurilor 40, 45, 52, 53; în paranteze, numărul pieselor.

„viață" este relativ scurtă, iar pe de altă parte au şi o frecvență convenabilă. Din acest punct de vedere se poate vorbi şi la Pişcolt de o „tiranie" a fibulelor, însoțită (ceva mai puțin) de cea a brățărilor/verigilor de gleznă, acestea fiind obiectele din inventarele funerare care contribuie în măsura cea mai înaltă la definirea elementelor comune ale unor grupări de morminte. În schimb, o bună parte din tipurile de ceramică, armele sau ustensilele nu par să aducă mărturii prea utile în privința cronologiei interne a necropolei, chiar dacă pentru unele categorii din aceste materiale există o literatură considerabilă.

„Inexpresivitatea" cronologică are două explicații opuse: fie tipul este de mare frecvență, dar cartarea sa indică o răspândire generală relativ echilibrată în spațiul funerar, fie, dimpotrivă, tipurile sunt mai degrabă unicate în inventarele complexelor. De aceea, în analiză am renunțat spre exemplu la arme, la anumite tipuri de ceramică sau ustensile, în schimb am păstrat aproape toate tipurile de fibule. Cazurile „flagrante" de tipuri irelevante pentru cronologia internă a necropolei de la Pişcolt au fost şi ele cartate, dar nu au mai putut fi incluse în ilustrația lucrării din pricina limitelor spațiului tipografic, cu excepția unuia singur (fig. 17/I). El este prezentat ca argument justificativ al respingerii tipurilor irelevante în strădania determinării cronologiei relative interne a necropolei de la Pişcolt.

2. **Stratigrafia orizontală.** În urma stabilirii tipologiei obiectelor din inventarele funerare cartarea a fost principalul mijloc de a face aprecieri asupra valorii cronologice a tipurilor, aşa după cum arătam mai sus[23]. O parte din tipurile urmărite se grupează în mod sugestiv pe planul spațiului funerar, altele dimpotrivă, nu oferă indicii folositoare. Atunci când, examinând cartarea unor tipuri, s-a observat o distribuire relativ uniformă pe suprafața necropolei mi-am pus întrebarea dacă nu cumva acestea ar putea fi în mod justificat „sparte". În câteva cazuri chiar aşa am procedat. Cu alte cuvinte, cu ajutorul stratigrafiei orizontale am căutat să verific în practică şi să ponderez tipologia pieselor din inventarele mormintelor.

3. **Înserierea (analiza combinatorie).** A fost realizată cu programul WINBASP[24]. Inițial, operând în cadrul complexelor închise cu toate tipurile de obiecte din inventare, rezultatele înserierii păreau mai degrabă confuze. De

[23] Un exemplu dintre cele mai clare în această privință îl constituie urmărirea unor tipuri ceramice pe planul necropolei de la Solduno; cf. W. E. Stöckli, *Chronologie der jüngeren Eisenzeit im Tessin*, Antiqua 2, Basel, 1975.

[24] Versiunea a V-a, rescrisă de I. Scollar. Istoria acestui pachet de programe (inițiat în mare parte la Rheinisches Landesmuseum din Bonn) începe în anii 70. Înserierea (analiza combinatorie) este doar o parte a sa. Ea se bazează, ca şi alte programe similare, pe prezența/absența unor tipuri (sau variabile) în complexele (unitățile) luate în considerare. Cu ajutorul unui aparat matematic complex de calcul se încearcă stabilirea „apropierii" sau „distanței" dintre tipuri, respectiv dintre complexe.

aceea, aplicând criteriul sugestivităţii stratigrafiei orizontale a tipurilor, le-am eliminat în mod deliberat pe acelea care prezentau o răspândire generală în cadrul cimitirului (fig. 17/I). În urma acestui compromis tabelul general de înseriere a devenit mai lizibil, tipurile, respectiv mormintele adunându-se mai clar în *patru grupări principale*, diferenţiate una de cealaltă prin felul asocierilor (fig. 25a–25b). În aceeaşi manieră am procedat şi în privinţa tabelului de înseriere care conţine exclusiv tipuri de fibule (fig. 20). Tipologia utilizată pentru înserierea complexelor este identică celei urmărite prin stratigrafia orizontală. De aceea şi numerotarea este comună, chiar dacă în fig. 25a–25b cifrele nu se află în ordine monotonă crescătoare. În sfârşit, cartarea complexelor funerare din grupările amintite arată o deplasare spaţială a lor, chiar dacă în repetate rânduri în aceleaşi zone se află alăturate morminte din grupări diferite (fig. 26–29). În acelaşi fel am procedat şi cu tipurile de fibule, cărora le-am acordat un interes special datorită stratigrafiei lor orizontale de obicei mai clare. La rândul lor, ele se diferenţiază în *patru grupări* (fig. 20–21). Având în vedere situaţia descrisă, e foarte probabil a fi vorba de fazele principale ale constituirii cimitirului Latène de la Pişcolt.

Utilizarea simultană a celor două metode de investigaţie (stratigrafia orizontală şi analiza combinatorie) la care m-am referit mai sus nu elimină în nici un fel din discuţie aprecierile asupra valorii şi limitelor lor. În fond ambele depind în mod direct de tipologia avansată de cercetător. Mai mult, amândouă au ca punct de plecare două modele teoretice[25] diferite. Primul presupune din capul locului o constituire sistematică, „reglementată” a cimitirului. O astfel de ordonare se observă în cimitirele moderne (perfect posibilă şi în vremurile preistorice, de ce nu ?), de aceea ni se pare perfect firesc ca mormintele să poarte semne de delimitare şi recunoaştere. Plecând de la această evidenţă, ar putea fi construită reciproca: dacă se sesizează o ordonare oarecare, se poate postula existenţa unui sistem de marcare a mormintelor dintr-un cimitir preistoric[26]. Cel de-al doilea porneşte de la ideea că un mormânt plasat mai sus într-un tabel de înseriere este anterior unuia plasat mai jos în acelaşi tabel (evident, e necesar a cunoaşte pe alte căi măcar un minimum în privinţa raporturilor cronologice ale tipurilor care sunt cuprinse în complexele respective, pentru că altfel s-ar putea foarte bine să obţinem o diagramă aşezată răsturnat). Dacă acceptăm că modelele teoretice de care pomeneam (la drept vorbind, ele par destul de rezonabile) pot fi admise în ansamblu ca bază de plecare, ar trebui să cădem de acord şi asupra concluziei că rezultatele obţinute

[25] Există chiar părerea că am avea de-a face cu *ficţiuni*, subliniindu-se ideea că rezultatele la care se poate ajunge pe aceste căi nu vor avea niciodată şansa unei verificări practice; apud W. E. Stöckli, în *Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996*, *Internationales Kolloquium in Münsingen, 9.–12. Oktober 1996* (rezumatele comunicărilor), Berna, 1996, p. 14–15.

[26] *Ibidem.*

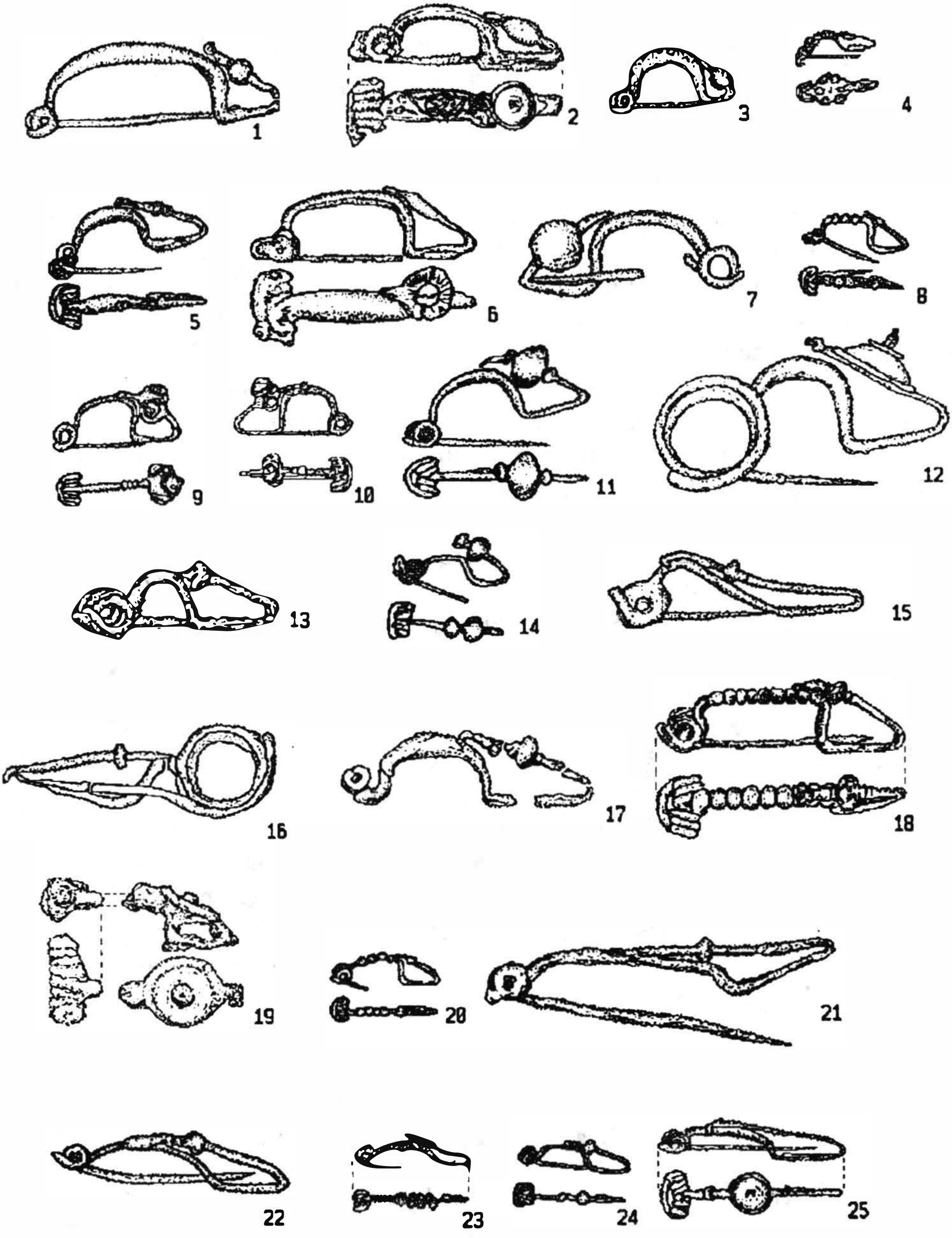

Fig. 19. Pişcolt. Tipurile de fibule care apar în tabelul lor de înseriere (în ordinea din fig. 20).

M \ Tip	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
P180	1	1																								
P002		1		4																						
P009			1	1																						I
P004				2	1																					
P044					1			1																		
P036						1	1																			
P146							2	1																		
P001								2	1																	
P174								2	1																	
P177								1	2																	
P189								2	1																	II
P016								2	1		2															
P042								2		2																
P186								1	4	1	3															
P014								1		1			1													
P107										1				1												
P127											1			2												
P117											1		2	1												
P108											2	1	1	4												
P010													1		1											
P144													1		1											III
P153													1		1											
P128													1		1											
P158													2			1										
P207													2				1									
P098														1				1								
P119													1								1					
P045													1						1	1						
P052														1								1				
P051														2									1			
P101														1								1		2		
P156																				1		1				
P067																					1		1	2		IV
P072																						1		1		
P088																						1		1		
P077																							2	1		
P061																								2	1	

Fig. 20. Pişcolt. Tabel de înseriere a tipurilor de fibule (cifrele din câmp indică numărul exemplarelor de acelaşi fel care apar în acelaşi mormânt); v. fig. 19.

Tip	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1		1																							
2	1			1																					
3				1																					
4		1	1	**6**	1																				
5				1	**4**			1																	
6							1																		
7						1	**2**	1																	
8					1		1	**12**	6	3	2		1												
9								6	**6**	1	2														
10								3	1	**2**	1			1											
11								2	2	1	**9**	1	2	3											
12											1			1											
13								1			2		**2**	2	4	1	1		1		1				
14										1	3	1	2	**19**				1				1	1	1	
15													4												
16													1												
17													1												
18														1											
19													1							1					
20																			1			1			
21													1										1	1	
22														1						1		**2**		2	
23														1							1		**2**	2	
24														1							1	2	2	**13**	1
25																								1	

Fig. 21. Pişcolt. Tabel cantitativ de combinări ale diferitelor tipuri de fibule (pe diagonală, numărul de combinări ale unui tip cu el însuşi); v. fig 19.

prin aplicarea celor două metode sunt mai obiective decât aranjarea „după ochi" a unei secvenţe de complexe închise.

Morminte „diagnostic"[27], *morminte „dependente"*. În prima categorie am inclus toate acele morminte din inventarul cărora am reţinut cel puţin două tipuri diferite pentru analiza combinatorie (89 de morminte). Datorită acestui lucru poziţia lor în tabelul combinatoriu este mai bine asigurată. Ele reprezintă

[27] Chiar dacă expresia „mormânt diagnostic" poate părea nepotrivită, ea este sugestivă, iar pe de altă parte a intrat în literatura de specialitate de măcar trei decenii. Între primii utilizatori ai săi se numără F. R. Hodson, *op. cit.* (supra n. 21), p. 15 şi urm.

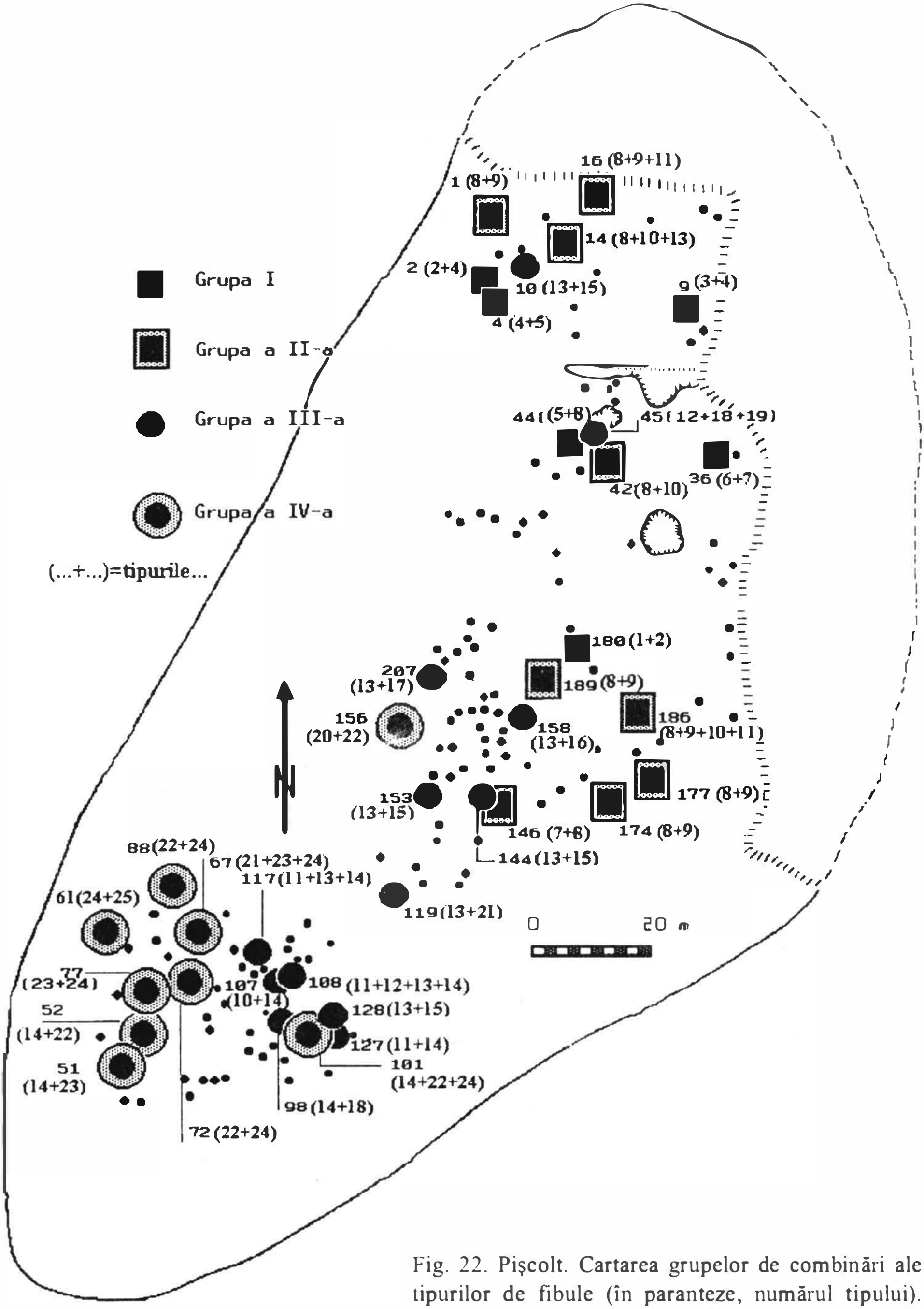

Fig. 22. Pişcolt. Cartarea grupelor de combinări ale tipurilor de fibule (în paranteze, numărul tipului).

„scheletul" înserierii. Cea de-a doua categorie cuprinde mormintele în care a fost luat în considerare doar un singur tip de obiect (39 de morminte). Acestea sunt un fel de accesorii ale înserierii şi, la limită, ar putea fi chiar eliminate. Poziţia lor în cadrul înserierii este mai laxă (fig. 25a–25b şi 26–29; mormintele „dependente" au fost notate cu *). Nu este îngăduit, însă, să se creadă că ele ar putea fi plasate oriunde. Evident, poziţia lor depinde de „viaţa" tipului pe care îl conţin. Se porneşte de la ideea că un tip bine definit are în mod normal o viaţă comensurabilă şi destul de scurtă[28].

În concluzie, m-am străduit, prin încercări succesive, să ajung la un compromis acceptabil prin intermediul celor trei metode de care am amintit. Examinând rezultatele obţinute, se poate spune că atât cele ale stratigrafiei orizontale, cât şi cele ale înserierilor sunt compatibile în linii mari, ceea ce reprezintă o situaţie destul de apropiată de una ideală.

FAZELE NECROPOLEI DE LA PIŞCOLT

Examinând tabelul înserierii mormintelor (fig. 25a–25b) se conturează patru grupări principale, care pot fi socotite ca faze în dezvoltarea cimitirului. Limitele dintre ele, totuşi, ar putea fi discutabile. Faptul acesta nu este, totuşi, surprinzător, căci evoluţia necropolei a fost destul de graduală, iar delimitarea unor „faze" în privinţa unor complexe închise izvorăşte mai degrabă dintr-o abstracţie. De aceea, la nevoie, ar putea fi luate în considerare câteva subfaze (orizonturi intermediare) la trecerea de la o grupare la alta.

Prima grupare (faza 1) este caracterizată de prezenţa următoarelor tipuri (cu prezenţă exclusivă sau aproape exclusivă): 3 (fig. 3, 19–22, 25a–25b), 26 (fig. 9, 23, 25a–25b) 27 (fig. 9, 23, 25a–25b), 6 (fig. 3, 19–23, 25a–25b), 28 (fig. 17, 23, 25a–25b), 29 (fig. 12, 23, 25a–25b), 30 (fig. 16, 23, 25a–25b), 1 (fig. 3, 19–23, 25a–25b), 2 (fig. 3, 19–23, 25a–25b), 4 (fig. 3, 19–23, 25a–25b), 31 (fig. 16, 23, 25a–25b), 32 (fig. 16, 23, 25a–25b) şi 5 (fig. 4, 19–23, 25a–25b). Celelalte tipuri, corespunzătoare acestei grupări, apar cu precădere în cea succesivă.

Cea de-a doua grupare (faza 2) este definită cu precădere de tipurile 35 (fig. 9, 23, 25a–25b), 37 (fig. 11, 23, 25a–25b), 38 (fig. 10, 23, 25a–25b), 7 (fig. 5, 19–23, 25a–25b), 8 (fig. 4, 19–23, 25a–25b), 13 (fig. 4, 19–23, 25a–25b), 40 (fig. 18, 23, 25a–25b), 10 (fig. 5, 19–23, 25a–25b) şi 9 (fig. 5, 19–23, 25a–25b). Tipurile 11 (fig. 5, 19–23, 25a–25b), 15 (fig. 6, 19–23, 25a–25b), 41 (fig. 11, 23, 25a–25b) şi 46 (fig. 13, 24–25a–25b) au o prezenţă echilibrată şi în gruparea următoare.

[28] Astfel de concepte axiomatice sunt prezentate şi în partea de teorie a pachetului de programe WINBASP.

Tipul 46, cu slabă prezenţă chiar la sfârşitul primei grupe şi începutul celei de-a patra, este un exemplu negativ, de-altfel, în ceea ce priveşte distribuirea sa în spaţiul funerar al cimitirului. Rămâne de presupus că în cazul acestei brăţări/verigi, datorită simplităţii sale evidente, este greu să se deosebească subspecii şi, prin urmare, este neexpresivă din punct de vedere cronologic.

Un alt caz, aproape la fel de imprecis, îl reprezintă tipul 41, a cărui apariţie e întâmplătoare numai în gruparea a patra. Németi a propus două variante ale acestui tip de brăţară/verigă de gleznă[29], dar, din păcate, pentru că în catalogul inventarelor acestea nu pot fi convenabil deosebite, am fost obligat să le confund. Este totuşi probabil, că o separare a tipului, pe criterii care nu pot fi stabilite decât la o examinare directă a pieselor, ar duce la o definire mai nuanţată a grupărilor de morminte de la Pişcolt. În sfârşit, tipul 39 (fig. 13, 23, 25a–25b), de asemenea o brăţară/verigă de gleznă, deşi cu o frecvenţă mai degrabă mică, apare aproape egal în toate grupările. Din nou se remarcă simplitatea sa.

În *gruparea a treia (faza 3)* predomină tipurile 15, 43 (fig. 14, 23, 25a–25b), 44 (fig. 12, 24–25a–25b), cu apariţie exclusivă şi 14 (fig. 7, 19–22, 24–25a–25b).

Cel din urmă apare chiar puţin mai frecvent în *cea de-a patra grupare (faza 4)*, care este caracterizată în mod clar de tipurile 49 (fig. 15, 24–25a–25b), 50 (fig. 15, 24–25a–25b), 51 (fig. 12, 24–25a–25b), 23 (fig. 8, 19–22, 24–25a–25b), 52 (fig. 18, 24–25a–25b), 24 (fig. 8, 19–22, 24–25a–25b), 22 (fig. 6, 19–22, 24–25a–25b) şi 53 (fig. 18, 24–25a–25b). Ultimele şase tipuri sunt prezente doar în gruparea finală.

În tabelul de înseriere bazat numai pe mărturia fibulelor (fig. 19–22) se desprind de asemenea *patru grupări (I–IV)* care, în linii mari, corespund celor prezentate anterior (cifrele din tabel – fig. 20 – reprezintă numărul pieselor de acelaşi fel dintr-un mormânt). Mai mult, grupările care se detaşează sunt mai nete, dar, în mod firesc, numărul complexelor luate în discuţie este vădit mai restrâns (37 de cazuri). În principiu, constatările acestea subliniază faptul că într-adevăr fibulele pot fi investite cu un rol privilegiat în privinţa cronologiei relative a cimitirului.

Prima grupare (I) a tipurilor de fibule (fig. 20) este individualizată de tipurile 1, 2, 3, 4 şi 5, iar *cea de-a doua (II)* de 7, dar în special de tipurile 8 şi 9. Tipul 11 este comun şi *grupării a treia (III)* în care cele mai reprezentative sunt tipurile 13 şi 15, în timp ce 14 apare şi la începutul *grupării a patra (IV)*. La rândul său aceasta se detaşează de celelalte prin prezenţa tipurilor 22, 23 şi 24. Comparând cele două tabele de înseriere (fig. 20, 25a–25b), se poate constata că poziţia şi gruparea tipurilor de fibule nu diferă

[29] I. Németi, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 125, fig. 4/3a, 3b.

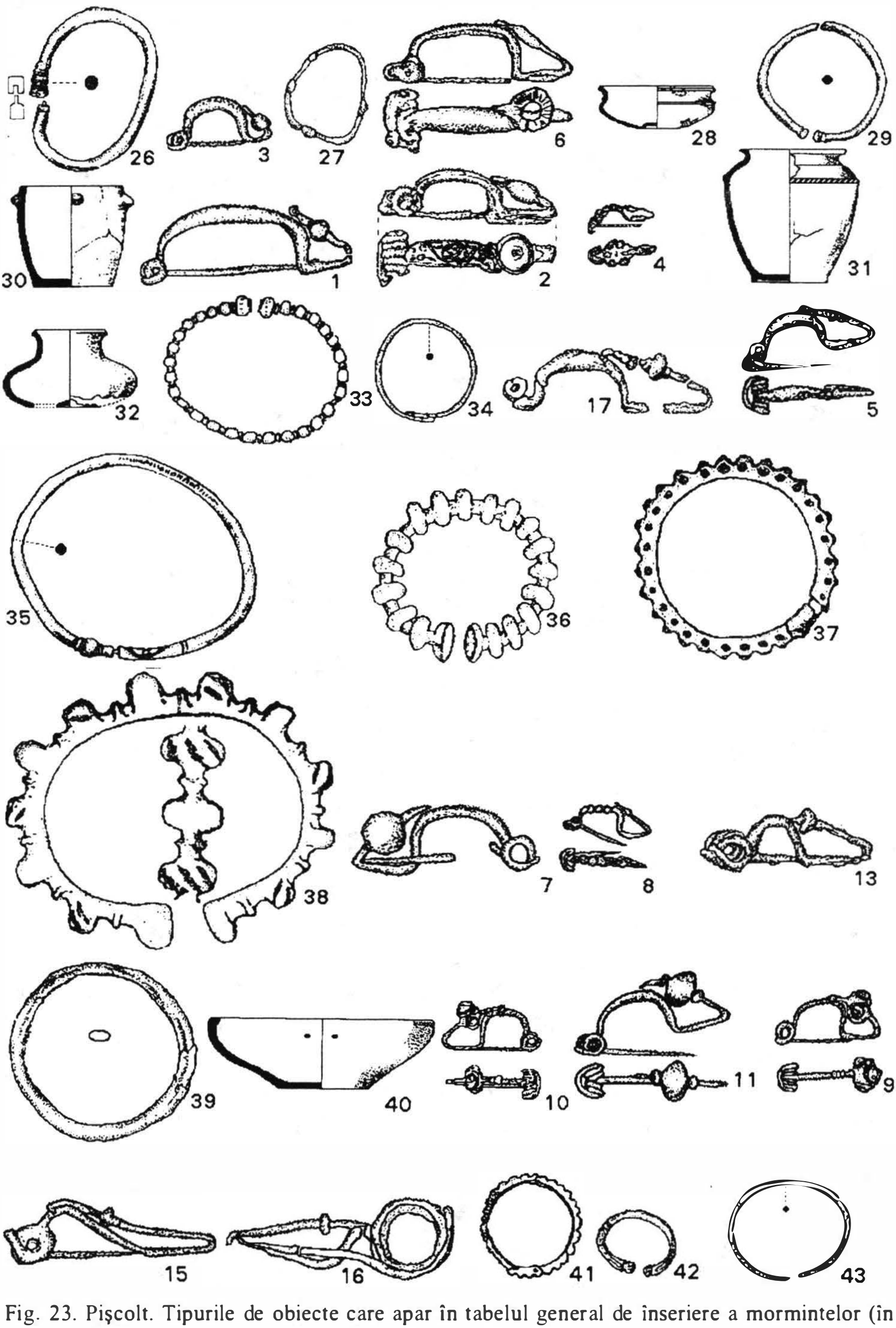

Fig. 23. Pişcolt. Tipurile de obiecte care apar în tabelul general de înseriere a mormintelor (în ordinea din fig. 25a–25b).

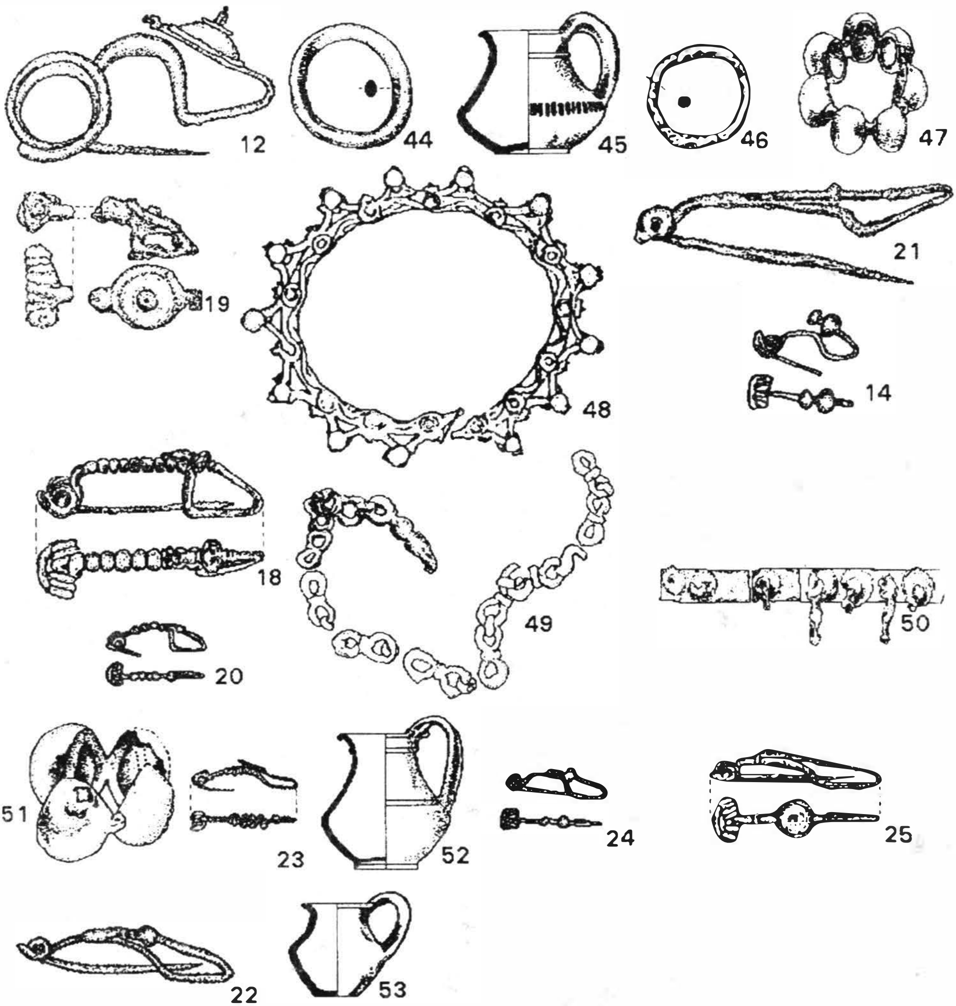
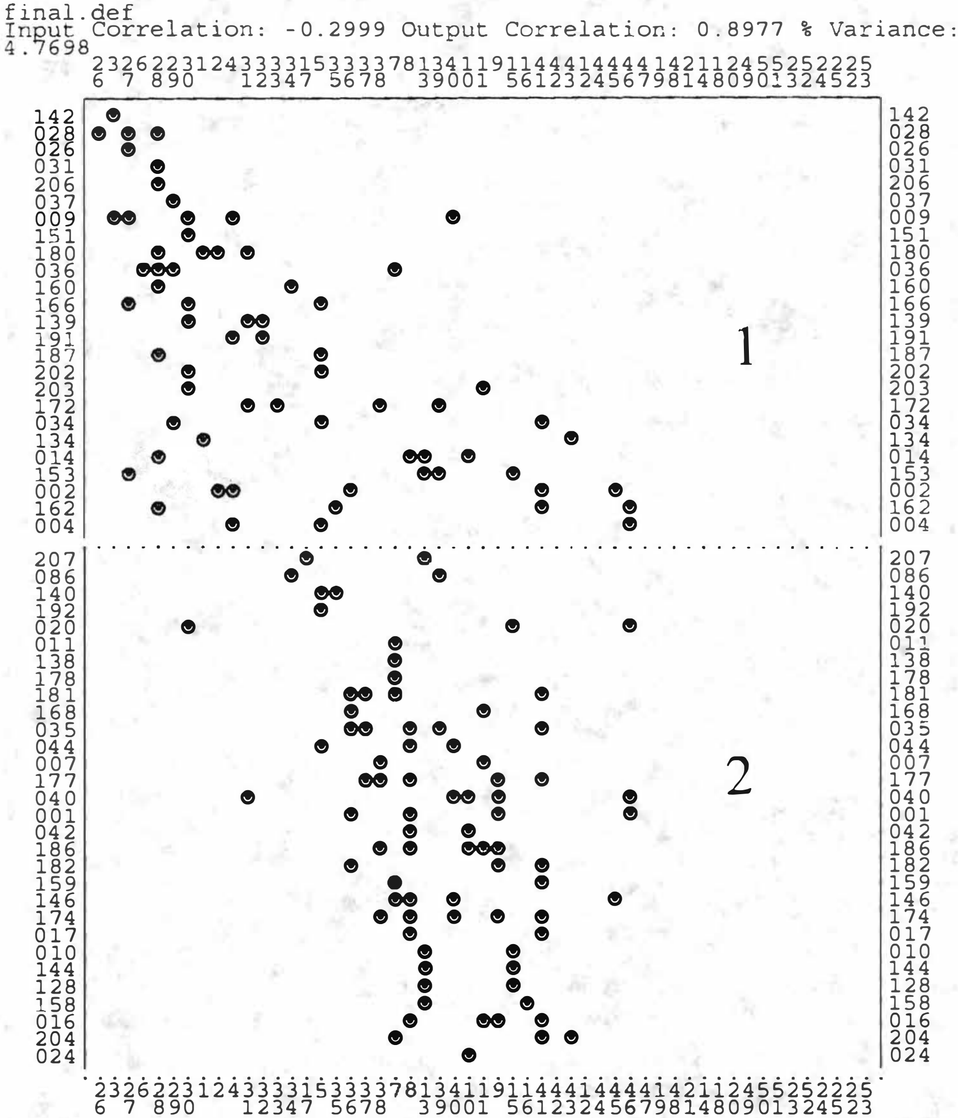

Fig. 24. Pişcolt. Tipurile de obiecte care apar în tabelul general de înseriere a mormintelor (în ordinea din fig. 25a–25b).

considerabil. De asemenea, compararea cartării complexelor închise, grupate potrivit evidențelor celor două tabele de înseriere, duce la aceeaşi concluzie, cu diferența normală că în fig. 22 numărul complexelor cartate, fiind categoric mai mic, imaginea e mai puțin sugestivă.

Este adevărat, poziția anumitor morminte în tabele nu mai corespunde întocmai (dacă s-ar porni de la ideea că gruparea întâi din fig. 20 este echivalentă primeia din fig. 25a), dar deplasările lor nu au avut loc la distanțe prea mari. Aceasta înseamnă, mai degrabă, că alte elemente din inventarul funerar (binențeles nu o fibulă) tind să „învechească" sau să „înnoiască" respectivele complexe funerare.

a

Fig. 25a–b. Pişcolt. Tabel de înseriere a mormintelor; v. fig. 23–24.

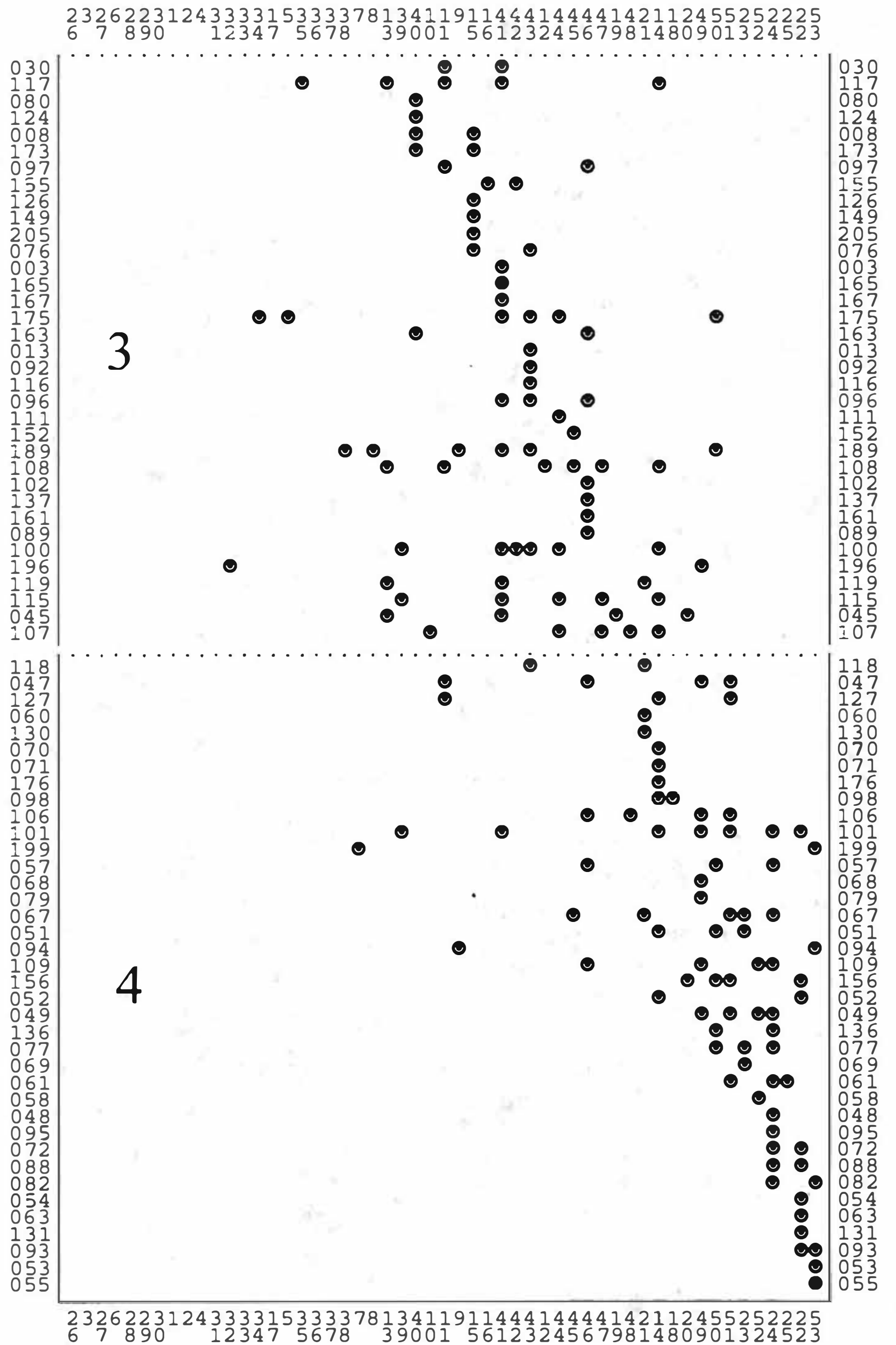

Fig. 25 b.

CARTAREA FAZELOR NECROPOLEI

Németi şi-a dat seama că în cazul cimitirului de la Pişcolt se poate vorbi despre o deplasare pe plan a fazelor[30]. De altfel, pe baza acestei concluzii a şi încadrat un număr de 76 de morminte din punct de vedere cronologic, exclusiv pe baza indiciilor de stratigrafie orizontală[31]. Procedeul acesta poate fi, însă, destul de înşelător, întrucât, confruntând planurile publicate ale cimitirului, se observă (potrivit ideilor autorului) o suprapunere a arealelor funerare ale diferitelor faze. Cu alte cuvinte, nu în toate cazurile se poate lua drept ghid pentru încadrarea cronologică a unui mormânt poziția sa în spațiu.

Urmărind fig. 22 (cartarea grupelor combinațiilor de fibule în morminte „diagnostic"), se poate observa deja pe planul cimitirului de la Pişcolt o delimitare precum şi o deplasare a zonelor funerare, chiar dacă ele par destul de sărăcăcioase. Această constatare este coroborată de situațiile pe care le înfățişează fig. 26–29 (cartarea atât a mormintelor „diagnostic" cât şi a celor „dependente", în funcție de toate tipurile de obiecte luate în considerare). De data aceasta, însă, logica dezvoltării cimitirului devine mult mai clară, în ciuda faptului că pot fi întrevăzute anumite *neregularități* ale acestui proces. Cauzele acestora sunt destul de greu de evidențiat pe baza unui demers ca cel de față, orientat cu precădere asupra discriminării fazelor obiectivului. Totuşi, câteva explicații probabile ar fi: imperfecțiuni ale tipologiei luate în considerare (menționam mai sus incertitudinea, în anumite cazuri, a atribuirii unor piese unui tip anume sau imposibilitatea deciderii în privința „spargerii" unor tipuri), existența unor grupări de morminte amenajate pe criterii familiale, sociale sau ținând de practici religioase şi de cult (vezi mai jos), ori chiar ştergerea fortuită sau intenționată a semnelor de demarcare a unor morminte[32].

În zona centrală şi nordică a spațiului necropolei se constată o distribuție mai difuză a mormintelor față de grupările rezultate pe baza înserierii. Cu toate acestea, în ciuda faptului că nu se detaşează nişte limite clare între faze, dispoziția complexelor funerare ale fiecărei grupări indică cel puțin nişte tendințe inteligibile.

Pentru *prima fază (1)* a necropolei concentrarea cea mai evidentă de morminte se amplasează în porțiunea centrală şi în special central-vestică a principalului areal funerar[33]. Poziția aceasta corespunde, de altfel, aproximativ

[30] Autorul cercetărilor arheologice de la Pişcolt a ajuns la concluzia că există patru orizonturi funerare (notate de la I la IV şi prezentate ca atare în catalogul mormintelor; prezentarea orizonturilor este reluată în Thraco-Dacica 14, 1993, p. 122, 128, fig. 8).

[31] *Ibidem*, p. 122, n. 15.

[32] Idem, Thraco-Dacica 13, 1992, p. 97, fig. 27. În toată necropola este un singur caz când două complexe funerare se suprapun (parțial).

[33] Cf. cartarea fazelor propuse de Németi (fig. 2) pentru cimitirul de la Pişcolt; Németi, Thraco-Dacica 9, 1988, p. 51, fig. 1; Thraco-Dacica 10, 1989, p. 76, (planul necropolei); Thraco-Dacica 13, 1992, p. 60, fig. 2.

chiar centrului dunei. Este destul de logic ca începuturile necropolei să fie legate de poziția respectivă. Restul mormintelor din faza întâi, se dispun ca într-un arc de cerc către limitele central-nordice a spațiului funerar, de parcă s-ar fi urmărit o delimitare intenționată a acestuia (fig. 26).

În *faza a doua (2)* a evoluției cimitirului de la Pişcolt se decelează în aria centrală o tendință de distribuire a mormintelor mai către est. În extremitatea nord-vestică apare limpede un şir de alte patru complexe funerare, în vreme ce începe şi o utilizare sporadică a arealului sud-vestic (fig. 27). Judecând după răspândirea mormintelor din primele două faze, se poate deduce aproape sigur că acele complexe funerare care s-au pierdut în urma progreselor exploatării de nisip de pe laturile nordică şi estică ale dunei făceau parte din etapele timpurii ale cimitirului.

În mod excepțional, totuşi, nu este exclus să fi fost distrus şi un număr nesemnificativ de morminte încadrabile în *cea de-a treia fază (3)*. În privința acesteia, care, din punct de vedere spațial este cea mai extinsă (fig. 28), se observă în zona central-sudică un grup de morminte care au fost amenajate între cele atribuibile fazelor anterioare. În ansamblu, însă, este limpede tendința de ocupare a spațiilor dinspre sud şi în special sud-vest, unde se conturează o aglomerare compactă în chiar centrul celei de-a doua zone funerare principale. Aici se află un mormânt (M. 108), care merită o măcar o remarcă fugitivă, datorită faptului că este singurul din toată necropola, în care s-a depus în cinstea defunctei, un car[34].

În sfârşit, în cazul *celei de-a patra faze (4)* distribuirea mormintelor devine foarte limpede, în arealul sud-vestic al necropolei (fig. 29). Se remarcă faptul că, din cauza ocupării în faza precedentă a centrului arealului respectiv, complexele funerare din faza a patra se împrăştie circular față de acesta. De asemenea, alte trei morminte sunt prezente periferic în arealul funerar central (spre comparație fig. 30, cartarea mormintelor potrivit orizonturilor stabilite de Németi)[35].

În ansamblu, din punct de vedere al evoluției spațiale a necropolei de la Pişcolt, se poate vorbi de o tendință de dezvoltare combinată. Pentru primele

[34] Idem, Thraco-Dacica 13, 1992., p. 82, fig. 17–19. Inventarul mormântului este tipic feminin. Autorul săpăturilor pare să nu fi sesizat prezența în groapa sepulcrală a resturilor carului, deşi a observat distribuirea unei cantități frapante de piese metalice în trei grămăjoare la adâncimea de 1,35 m, pe când restul inventarului s-a aflat pe fundul gropii, situat la 1,75 m. Aflăm că unele dintre frânturile pieselor mai aveau încă întipărite urme de lemn. Oricum, însă, o bună parte din resturile găsite la adâncimea de 1,35 m fac parte în mod neîndoielnic din setul celor obişnuite în construcția şi utilarea carelor celtice (de pildă piesele 25–26, 28–38 din fig. 19), după cum ne arată cele păstrate în condiții mai fericite. Inventarul mormântului cuprinde şi un torques emailat, specific mai cu seamă bazinului superior al Rinului, care se datează, potrivit unor cercetări recente, în fazele Latène B_2, dar chiar şi C_1 (F. Müller, *Die frühlatènezeitlichen Scheibenhalsringe*, Mainz am Rhein 1989).

[35] Németi, Thraco-Dacica 14, 1993, fig. 8.

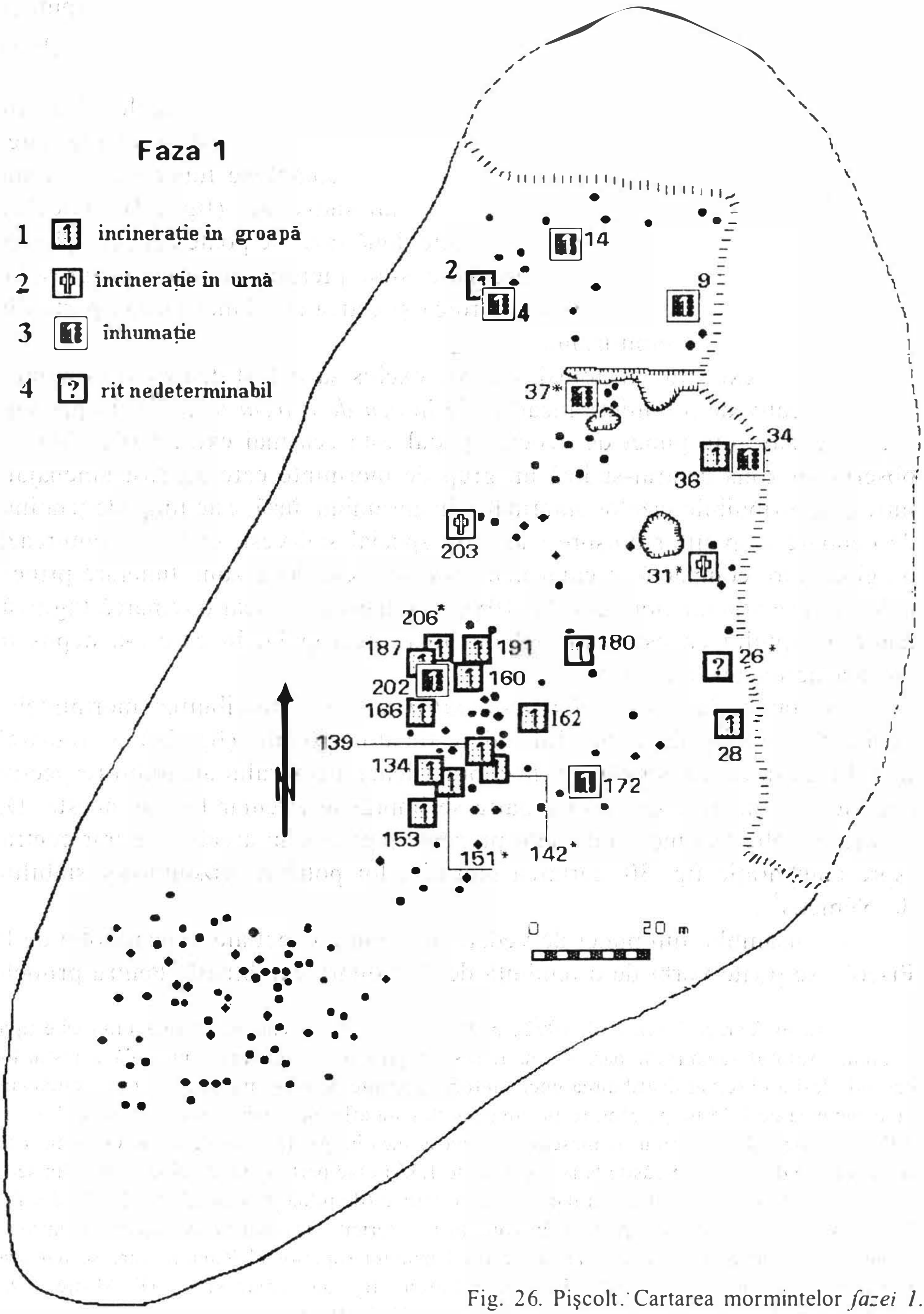

Fig. 26. Pişcolt. Cartarea mormintelor *fazei 1.*

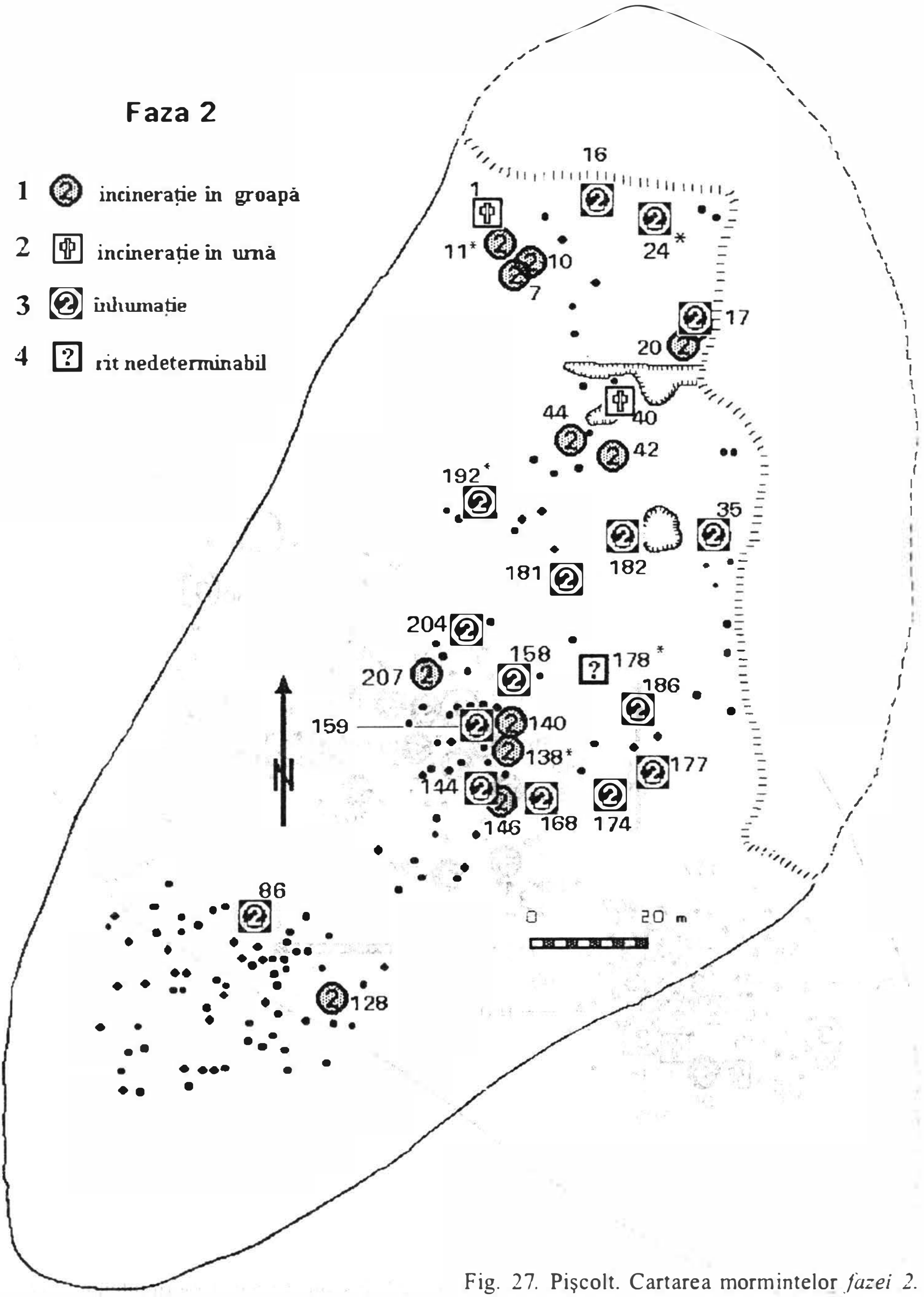

Fig. 27. Pişcolt. Cartarea mormintelor *fazei 2*.

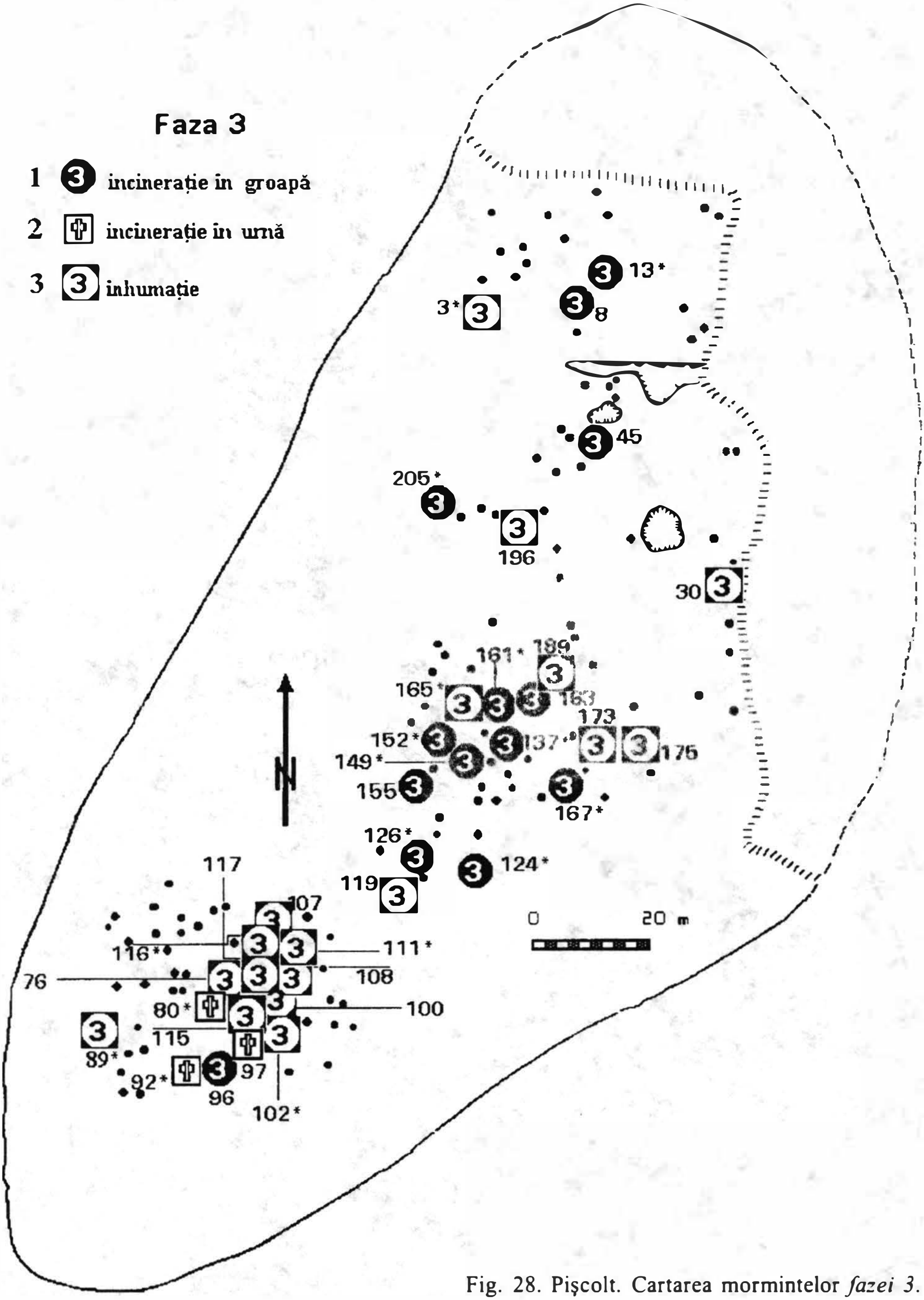

Fig. 28. Pișcolt. Cartarea mormintelor *fazei 3*.

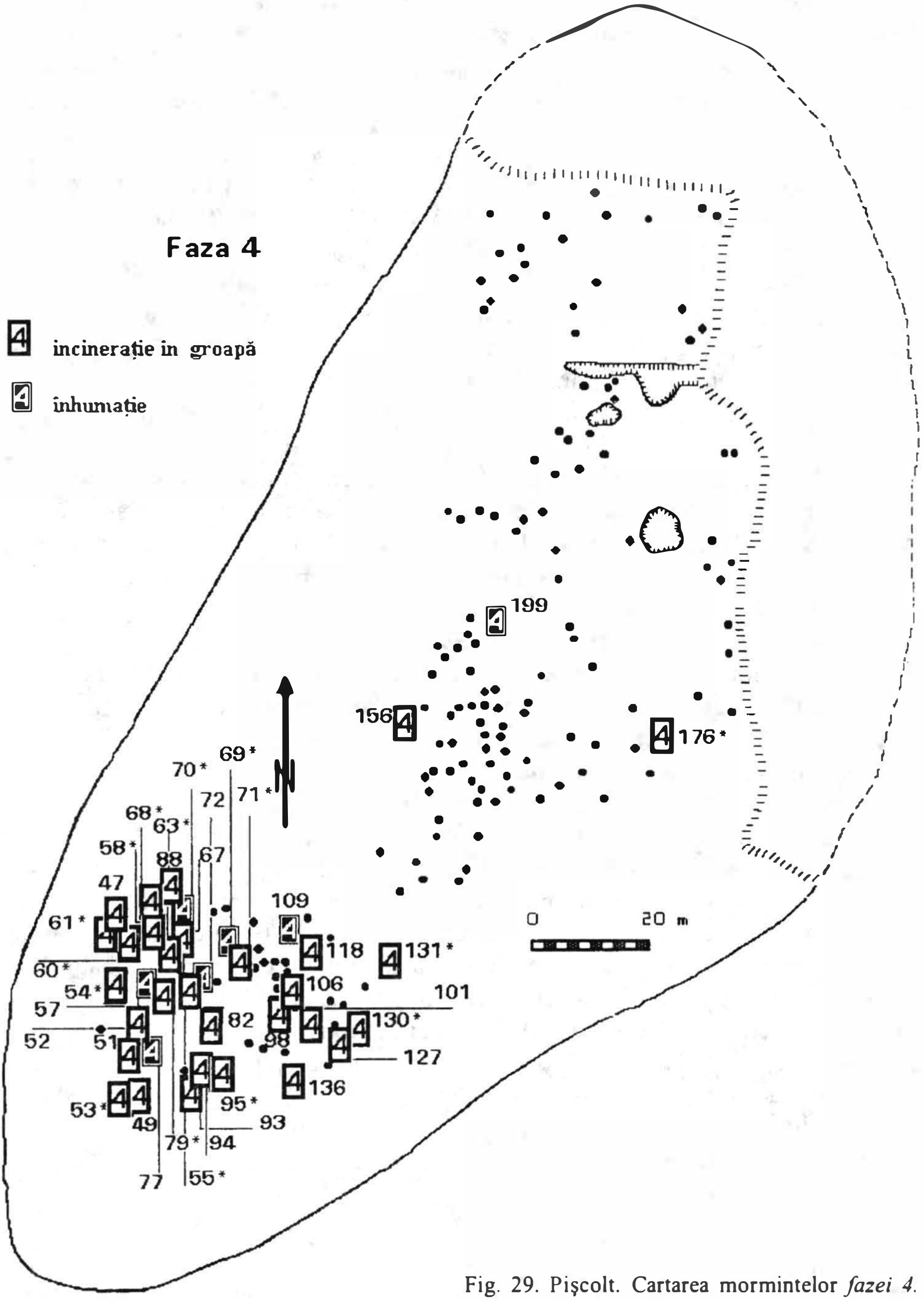

Fig. 29. Pişcolt. Cartarea mormintelor *fazei 4*.

trei faze poate fi postulată o distribuție atât circulară cât şi liniară, câtă vreme fazei a patra îi corespunde o răspândire exclusiv circulară față de cea anterioară. Potrivit evidențelor se poate considera că la Pişcolt se întâlneşte o a treia schemă de bază (sau una intermediară) de organizare a unui cimitir Latène, îmbinând evoluția liniară cu cea concentrică, față de cele două stabilite de W. Stöckli[36].

CORESPONDENȚA FAZELOR NECROPOLEI DE LA PIŞCOLT CU CRONOLOGIA RELATIVĂ CENTRAL-EUROPEANĂ

În această privință Németi, urmărind tipurile cuprinse în orizonturile cronologice pe care le-a propus, a stabilit următoarele corespondențe[37]:
Pişcolt I = Latène B_1–B_2 – Krämer.
Pişcolt II = Latène B_2 – Krämer / B_{2a} – Waldhauser.
Pişcolt III = Latène B_2 – Krämer / C_1 – Polenz / B_{2b} – Waldhauser.
Pişcolt IV = Latène C_1 – Polenz / C_{1a} – Waldhauser.

Echivalențele acestea sunt după părerea mea valide şi ele se pot extinde şi asupra fazelor rezultate în urma analizei combinatorii şi de stratigrafie orizontală din cuprinsul contribuției de față. Diferențele existente între concluziile avansate de Németi şi ale mele se referă în mod direct la încadrarea unor morminte într-o fază sau alta ori la ordinea ipotetică în care au avut loc înmormântările (tab. 1 şi fig. 26–29, 30).

Uneori, între propunerile de încadrare a unor morminte, se observă deosebiri mari, „distanța" dintre ele fiind de două faze. Cum cimitirul de la Pişcolt a durat circa 150/200 de ani, „distanța" de care vorbeam ar putea însemna 50/100 de ani, adică o diferență de două-trei generații. De bună seamă, de aici apar şi deosebiri sesizabile în privința delimitării în spațiu a fazelor.

Se remarcă faptul că în ultima fază a evoluției necropolei de la Pişcolt nu se află fosile directoare caracteristice în mod limpede fazei Latène C_2, definite în spațiul central-european[38]. Totuşi, mai cu seamă tipurile 22 şi 24 par să anunțe trecerea către următoarea fază majoră. Cu alte cuvinte, limita finală a înmormântărilor din cimitir se va fi situat, cu o bună probabilitate, către sfârşitul fazei C_1 şi la trecerea dintre fazele C_1/C_2. De altminteri, civilizației celtice de pe teritoriul de astăzi al României îi lipseşte, după cum bine se ştie, faza dezvoltării oppidane, ceea ce ar putea reprezenta un alt indiciu deductiv în sprijinul acestei idei.

O ultimă remarcă se poate face asupra biritualismului neîntrerupt practicat în necropola de la Pişcolt, de la prima şi până la ultima din fazele propuse.

[36] Stöckli, *op. cit.* (supra n. 25–26), p. 14.

[37] Németi, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 122, 128.

[38] H. Polenz, *Mittel- und spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Landkreis Offenbach am Main*, Studien und Forschungen 4, 1971, fig. 58–59; idem, BayerVbl 47, 1982, p. 27–222.

Tabelul nr. 1

Pişcolt. Tabel comparativ al fazelor cimitirului de la Pişcolt (I. N. = I. Németi; V. Z. = Vlad V. Zirra; caractere grase = morminte încadrate de ambii autori în aceeaşi fază; ● = incineraţie în groapă; # înhumaţie; ✞ incineraţie în urnă)

I.N.	V.Z.	I.N.	V.Z.	I.N.	V.Z.	I.N.	V.Z.
Faza I	**Faza 1**	**Faza II**	**Faza 2**	**Faza III**	**Faza 3**	**Faza IV**	**Faza 4**
2 ●	**2** ●	**1** ✞	**1** ✞	14 #	3 #	8 ●	47 ●
9 #	4 #	3 #	**7** ●	40 ✞	8 ●	**48** ●	**48** ●
28 ●	**9** #	4 #	10 ●	42 ●	13 ●	**49** ●	**49** ●
31 ✞	14 #	**7** ●	11 ●?	70 #	30 #	**51** ●	**51** ●
34 #	26 ?	**16** #	**16** #	**100** #	45 ●	**52** ●	**52** ●
36 ●	**28** ●	**17** #	**17** #	**107** #	76 #	**60** ●	53 ●
37 #	**31** ✞	**24** #	20 ●	**108** #	80 ✞	**61** ●	54 ●
120 ●	**34** #	30 #	**24** #	**115** #	89 #	**63** ●	55 ●
125 #	**36** ●	**35** #	**35** #	**117** #	92 ✞	**67** ●	57 #
134 ●	**37** #	41 ●	40 ✞	127 ●	96 ●	**68** ●	58 ●
140 ●	**134** ●	**44** ●	42 ●	176 ●	97 ✞	**72** #	**60** ●
141 ●	139 ●	96 ●	**44** ●	186 #	**100** #	76 #	**61** ●
142 ●	**142** ●	98 ●	86 #	**189** #	102 #	**77** #	**63** ●
166 ●	151 ●	119 #	128 ●		**107** #	**82** ●	**67** ●
179 #	153 ●	133 ●	138 ●?		**108** #	**88** ●	**68** ●
180 ●	160 ●	136 ●	140 ●		111 #	89 #	69 #
191 ●	162 ●	**146** ●	144 #		**115** #	**95** ●	70 #
199 #	**166** ●	154 ●	**146** ●		116 #	**101** ●	71 ●
202 #	172 #	**159** #	158 #		**117** #	**106** ●	**72** #
206 ●	**180** ●	162 ●	**159** #		119 #	**109** #	**77** #
	187 ●	164 #	**168** #		124 ●	**118** ●	79 ●
	191 ●	165 #	**174** #		126 ●	126 ●	**82** ●
	202 #	167 ●	**177** #		137 ●	**130** ●	**88** ●
	203 ✞	**168** #	178 ?		149 ●	144 #	93 ●
	206 ●	172 #	**181** #		152 ●	149 ●	94 ●
		173 #	**182** #		155 ●	155 ●	**95** ●
		174 #	186 #		161 ●	158 #	98 ●
		175 #	192 #		163 ●		**101** ●
		177 #	**204** #		165 #		**106** ●
		181 #	**207** ●		167 ●		**109** #
		182 #			173 #		**118** ●
		185 #			175 #		127 ●
		203 ✞			**18** #		**130** ●
		204 #			196 #		131 ●
		207 ●			205 ●		136 ●
							156 ●
							176 ●
							199 #

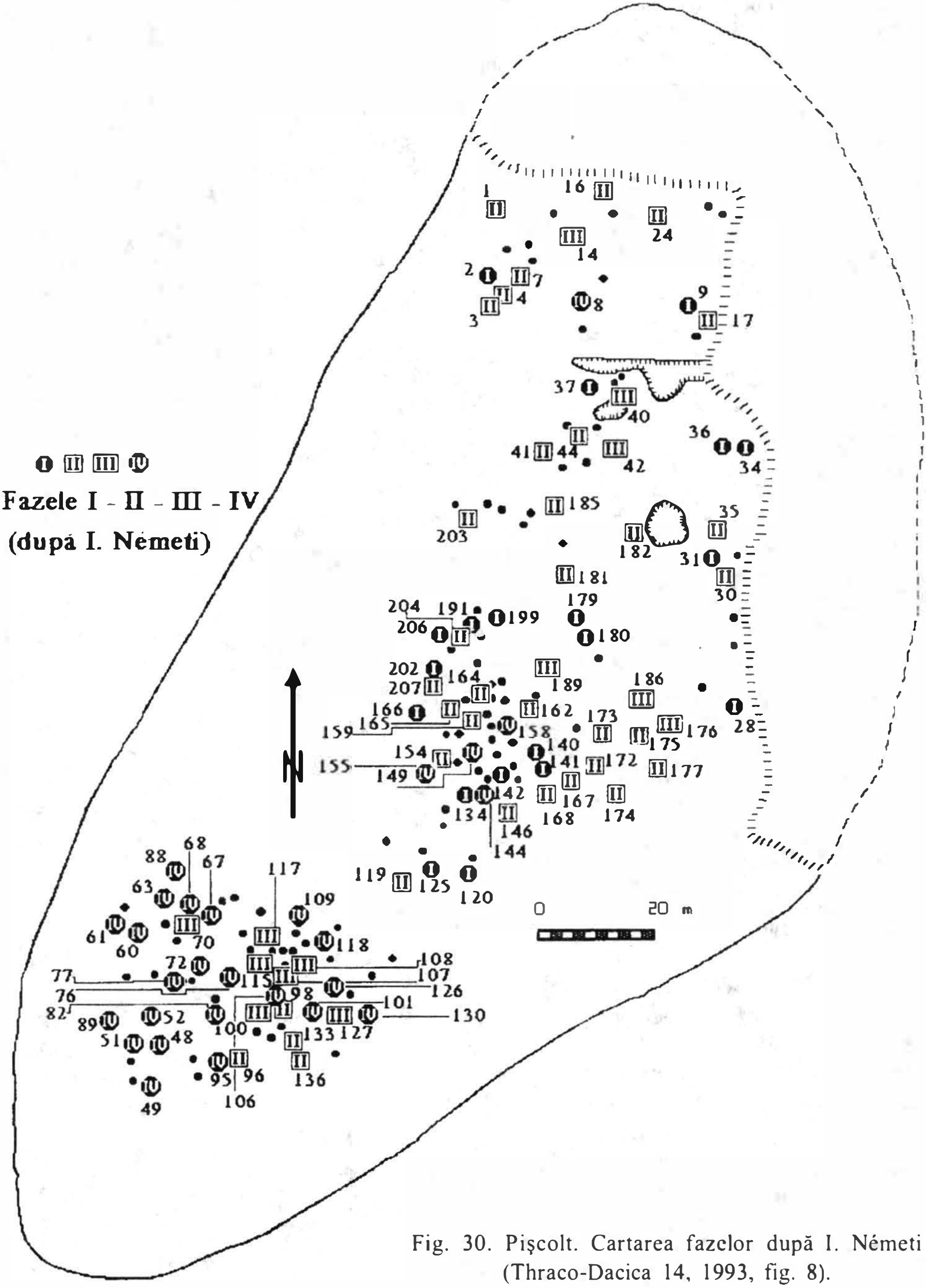

Fig. 30. Pişcolt. Cartarea fazclor după I. Németi (Thraco-Dacica 14, 1993, fig. 8).

Se poate observa că, în ansamblu, numărul de indivizi incineraţi în groapă sau înhumaţi este echilibrat, pe când mormintele de incineraţie în urnă sunt vădit mai puţine. Potrivit autorului săpăturilor, celor 75 de morminte de înhumaţie li se pot adăuga cu circumspecţie altele două, în vreme ce celor 85 de morminte de incineraţie în groapă le-ar mai putea fi alăturate altele şapte. Ar mai fi, de asemenea, un complex funerar de incineraţie în urnă[39], pe lângă cele 13 sigure. În tab. 1 şi fig. 31 s-a ţinut seama de aceste probabilităţi[40].

Examinarea atentă a distribuirii mormintelor cu obiceiuri funerare diferite argumentează existenţa, în cadrul comunităţii de la Pişcolt, a unui alt criteriu de ocupare a zonei funerare, afară de cel al limitelor spaţiului propriu-zis. E vorba, în mod absolut evident, de o *segregare a complexelor funerare în funcţie de ritul şi ritualul practicate* (fig. 26–29, 31). Cred că în cimitirul de la Pişcolt este indiscutabilă tendinţa, aparent independent de factorul timp, a unei luări distincte în posesie a spaţiului funerar de către practicanţii diferitelor rituri şi ritualuri. Astfel, schematizând situaţia până la limită, s-ar putea vorbi chiar de existenţa a trei necropole deosebite şi simultane, fiecare dintre ele aparţinând câte unui grup funerar cu evoluţia sa proprie: incineraţi în groapă, incineraţi în urnă, înhumaţi. Se constată, însă, că piesele care fac parte din inventarele atât ale incineraţilor (în groapă sau urnă) cât şi ale înhumaţilor sunt în fiecare fază asemănătoare sau identice, încât o înseriere a complexelor funerare, pornind de la criteriul ritului sau ritualului, nu ar fi justificată. În schimb, există diferenţe sesizabile în privinţa modului de depunere a obiectelor de inventar. De pildă, deformarea rituală a spadelor se înregistrează doar în mormintele de incineraţie în groapă[41].

O explicaţie sigură pentru segregarea monumentelor funerare este greu de avansat, dar ea depinde, foarte probabil, de existenţa unor structuri deosebite în însăşi viaţa de zi cu zi a comunităţii, ceea ce presupune, totodată, prezenţa unor clivaje în interiorul acesteia. E vorba, destul de probabil, de o identitate specifică pe care fiecare din cele trei grupuri şi-o asumă şi caută să şi-o păstreze de-a lungul succesiunii generaţiilor. În mod normal nu s-ar putea susţine o diferenţiere a acestor structuri pe criterii economice, de bunăstare, căci, atât în rândul incineraţilor în groapă, cât şi în rândul înhumaţilor se găsesc atât morminte cu inventar bogat, cât şi morminte cu inventar minim. Oricum, între averea pe care o deţinea un defunct şi cantitatea sau calitatea inventarului său funerar nu se poate demonstra întotdeauna o relaţie direct proporţională. Este drept totuşi, că, în ansamblu, inventarele incineraţilor în groapă sunt mai bine reprezentate[42], în vreme ce inventarele incineraţilor în

[39] Németi, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 117.

[40] În fig. 31, poziţia mormântului 62, care nu apare pe nici unul din planurile de situaţie publicate de Németi, este „reconstituită", ţinând seama că în imediata sa vecinătate se află complexele funerare cu numerele alăturate.

[41] Németi, *op. cit.*, p. 119.

[42] *Ibidem*, p. 119–120.

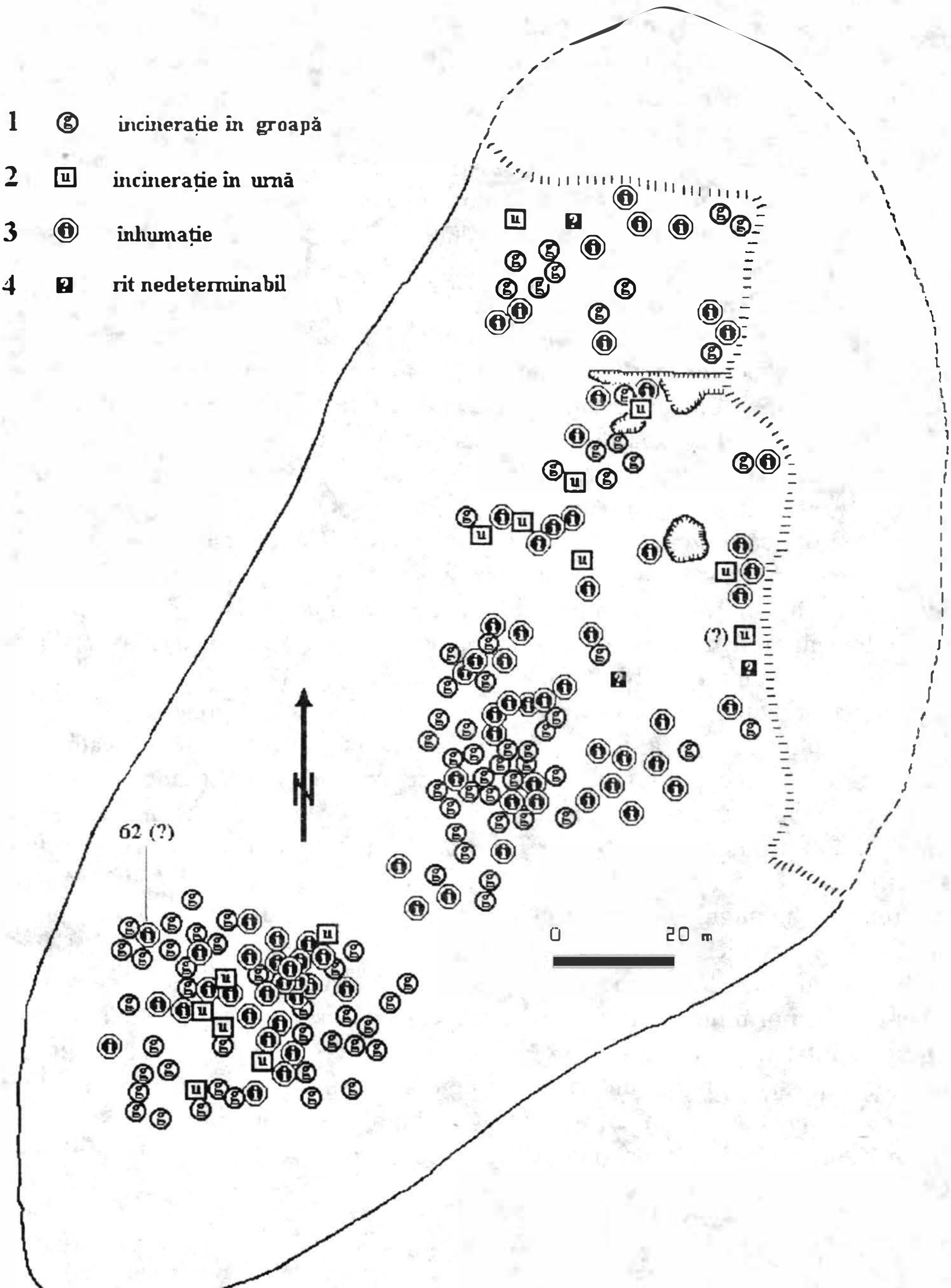

Fig. 31. Pişcolt. Cartarea tipurilor de morminte.

urnă sunt mai degrabă sobre. Ar rămâne atunci de crezut că structura care se manifestă diferit din punct de vedere funerar este familia, clanul, cu inerția sa în ceea ce priveşte aderența la anumite credințe, convingeri religioase şi practici de cult? Ar fi posibil...

O altă chestiune interesantă care se poate discuta cu privire la segregarea mormintelor cu rituri şi ritualuri comune (înmormântarea între „*ai săi*") în necropola de la Pişcolt este cea a „excepțiilor" segregării funerare. Se observă mai multe ocazii în care într-o zonă clar dominată de un anumit rit sau ritual apare un „străin" din punct de vedere al expresiei funerare (spre exemplu: fig. 26, M. 202, – înhumație; M. 2, – incinerație în groapă; fig. 28, M. 165, – înhumație; M. 96, – incinerație în groapă; fig. 31, M. 62, – înhumație, dacă amplasarea propusă ar fi corectă, etc.). Bănuiesc că asemenea excepții (cu caracter de complementaritate față de regulă) nu sunt întâmplătoare, cu atât mai mult cu cât ele se pot remarca înlăuntrul unei faze ori alteia din cimitirul de la Pişcolt, ci ar putea fi interpretate mai degrabă ca un indiciu al faptului că diferitele structuri familiale nu sunt complet închise față de cele care se manifestă diferit din punct de vedere funerar. Într-un sens mai larg ar fi, poate, un indiciu de exogamie.

Demnă de urmărit este şi „cursa" dintre practicanții diferitelor rituri şi ritualuri funerare de la Pişcolt, pentru luarea în posesie a suprafeței dunei care a servit drept cimitir (fig. 26–29). S-ar putea crede că avem de-a face cu un gen de „pendulare" pentru asigurarea unui spațiu funerar mai întins. În prima fază (fig. 26), incinerații în groapă domină clar partea sudică a primei zone principale de înmormântare, pe când înhumații ocupă cu precădere partea ei nordică. Incinerații în urnă îşi află loc între cele două grupuri majore. În faza a doua (fig. 27) în partea sudică a primei zone principale de înmormântare predomină acum înhumații, în schimb incinerații în groapă „atacă" partea nordică. În faza a treia (fig. 28) incinerații în groapă revin hotărât în sudul primei zone principale de înmormântare, unde înhumații îşi păstrează la rândul lor partea periferică. Tot aceştia din urmă sunt cei care pătrund într-un monom cu deosebire bine delimitat în cea de-a doua zonă principală de înmormântare. La limita sud-vestică a acestuia se grupează trei morminte de incinerație în urnă. În faza a patra (fig. 29) cele câteva morminte de înhumație care mai apar caută să-şi păstreze perimetrul câştigat în faza anterioară. Radial față de acestea se dispun complexele de incinerație în groapă. În această ultima fază se constată dispariția incinerației în urnă şi declinul vădit al înhumației față de incinerația în groapă, care este de mai mult de patru ori mai numeroasă.

Referitor la situația anterior descrisă, este necesară o precizare. Comentariul s-a referit numai la complexele funerare care, pe baza tipologiei utilizate, sunt încadrabile pe faze. Ele reprezintă ceva mai mult de 2/3 din numărul total

de morminte ale cimitirului (128 din 185)[43]. Dar, privind distribuția pe faze ale riturilor şi ritualurilor se întâlneşte următoarea situație:

Tabelul nr. 2

Statistica riturilor şi ritualurilor în mormintele încadrabile pe faze

	Incinerație în groapă	Incinerație în urnă	Înhumație
Faza 1	15	2	7
Faza 2	11	2	16
Faza 3	14	3	18
Faza 4	31	0	7
Total	71 (din 90) = 78,8%	7 (din 14) = 50%	48 (din 77) = 62,3%

Se observă că mormintele de incinerație în groapă sunt acelea care, datorită inventarului lor mai expresiv (în general mai bogat), se supun mai uşor unei clasificări cronologice, pe când mormintele de înhumație sau de incinerație în urnă sunt mai puțin apte pentru o asemenea întreprindere. În consecință, raporturile numerice între diferitele rituri şi ritualuri de înmormântare pentru fiecare fază pot fi la un moment dat specioase.

Distribuirea generală a riturilor şi ritualurilor pe planul cimitirului de la Pişcolt (fig. 30), cât şi răspândirea lor pe faze explică în bună parte *neregularitățile* în procesul dezvoltării cronologice.

În ansamblu, cunoaşterea ritului şi ritualului funerar nu oferă în sine indicii discriminatorii suficiente, referitoare la o ipotetică încadrare cronologică şi descurajează în mod clar avansarea unor concluzii ferme privitoare la atribuirea etnică a mormintelor.

BEITRÄGE ZUR RELATIVEN CHRONOLOGIE DES GRÄBERFELDES VON PIŞCOLT. KOMBINATIONSSTATISTISCHE ANALYSE UND HORIZONTALE STRATIGRAPHIE

ZUSAMMENFASSUNG

Von 1988 bis 1993 hat I. Németi[1] die Ergebnisse seiner Ausgrabungen im Gräberfeld von Pişcolt (jud. Satu Mare) publiziert. Durch seine 185

[43] *Ibidem*, p. 117. Cifrele din paranteze la rubrica „total" din tab. 2 se bazează pe mărturia autorului săpăturilor: 90 de morminte de incinerație în groapă, din care 7 nesigure; 77 de morminte de înhumație, din care 2 nesigure; 14 morminte de incinerație în urnă, din care 1 nesigur. Rezultă că, din cele 185 de complexe funerare Latène, 4 nu sunt determinabile în privința ritului şi ritualului de înmormântare. Totuşi 2 din ele, datorită inventarului recuperat, pot fi încadrate pe faze (M. 26 şi 178).

ausgegrabenen Gräber (plus 10 bis 20 die durch moderne Interventionen zerstört wurden) sowie durch den verhältnismäßigen Reichtum seiner Grabfunde nimmt das keltische birituelle Gräberfeld von Pişcolt (75 Körpergräber, 83 Brandgrubengräber, 13 Urnengräber, wobei für die 14 übrigen Gräber der Grabritus wegen der Zerstörungen unbestimmbar bleibt[3]) den ersten Platz unter den in Rumänien, ja sogar eine führende Stellung unter den im gesamten Europa veröffentlichten Gräberfeldern ein. Die bedeutende Reihe sicherer Grabfundverbände, welche durch die Erforschung des Gräberfeldes zur Verfügung gestellt wurde, liefert die Voraussetzung eines Versuchs, die relative Chronologie des Eindringens und des Fortbestehens der Kelten auf dem Gebiete des heutigen Rumänien festzustellen. Früher hätte ein solcher Versuch wegen der beträchtlichen Zerstörungen, die die bekannten keltischen Gräberfelder gelitten haben und der öfters unsicheren Fundumstände[7–11] weniger Erfolg gehabt.

Was den Plan des Gräberfeldes von Pişcolt anbelangt, so handelt es sich um zwei unterschiedliche Hauptzonen: *die erstere* im mittleren und nördlichen Teil, *die zweite* in der südwestlichen Zone der Düne, auf der das Gräberfeld angelegt wurde. Bloß die räumliche Anlage der zwei Hauptzonen mit Grabfunden, besonders aber die Flächen, auf denen sich die Bestattungen sichtbar konzentrieren, suggerieren einen chronologischen Unterschied in der Entwicklung des Gräberfeldes von Pişcolt.

Im folgenden werden die im vorliegenden Versuch angewandten Methoden erörtert, um die relative Chronologie der Nekropole von Pişcolt festzustellen: die Typologie, die Analyse der horizontalen Stratigraphie und die (anhand des WINBASP Programms verarbeitete) Kombinationsstatistik. Obwohl die zwei letzteren Methoden unterschiedliche Typologien zu fordern streben, läßt es sich durch nacheinanderfolgende Versuche eine etwa auf einem Kompromiß beruhende Typologie herausstellen, welche sich in den beiden Fällen aussagekräftig erweist. Letzten Endes scheinen die der horizontalen Stratigraphie und der Kombinationsstatistik entnommenen Ergebnisse kompatibel zu sein; sie untermauern sich gegenseitig, wie es den vergleichenden Kombinationstabellen der Beigabentypen mit ihrer Verteilung im Friedhofsraum zu entnehmen ist. Selbstverständlich haben nicht alle Typen dieselbe Relevanz, wobei sie sich hierarchiesieren lassen. Darunter weisen gewisse Fibeln, Arm- und Fußringe, seltener auch einige Keramikgattungen die beste Dynamik auf. Im allgemeinen läßt es sich ganz deutlich feststellen, daß jene Typen, welche in den kombinationsstatistischen Tabellen eine etwa verworrene Stellung einnehmen, auch eine unaussagekräftige Verteilung auf dem Plan des Gräberfeldes aufzeigen.

Den kombinationsstatistischen Tabellen gemäß, lassen sich *vier* wichtigere Gräbergruppen herausstellen (sowohl allein durch die Kombinationen der

Fibeltypen, als auch durch die allgemeine Kombination aller behandelten Typen), welche für Vertreter der chronologischen Hauptphasen der Nekropole gehalten werden dürfen. Im folgenden werden die letzteren durch ihre führenden Typen bestimmt. Die Kartierung der zu den vier chronologischen Phasen gehörenden Gräber drückt sich auf dem Plan des Gräberfeldes von Pişcolt durch eine als Tendenz etwa deutliche, sowohl lineäre als auch zirkuläre Verschiebung aus. Die Phasen des Gräberfeldes lassen sich mit der mitteleuropäischen relativen Chronologie folgendermaßen gleichstellen (wie es von Németi vorgeschlagen wurde)[37]:

Pişcolt I = La Tène B_1–B_2 – Krämer.
Pişcolt II = La Tène B_2 – Krämer / B_{2a} – Waldhauser.
Pişcolt III = La Tène B_2 – Krämer / C_1 – Polenz / B_{2b} – Waldhauser.
Pişcolt IV = La Tène C_1 – Polenz / C_{1a} – Waldhauser.

Das Ende der Bestattungen ließe sich mit einem hohen Grad an Wahrscheinlichkeit um die ausgehende C_1 Stufe und um den Übergang von C_1 zu C_2 ansetzen.

Die Phasen-Kartierung (aber auch die allgemeine Kartierung) der Grabsitten veranschaulicht die Segregation der Gräber sowohl abhängig von diesem Kriterium, als auch von dem der Grenzen des Bestattungsraumes (unmittelbar abhängig von der Geländeform in der das Gräberfeld angelegt worden ist). Das Segregationskriterium bietet eine wichtige Erklärung für die „Unregelmäßigkeiten" der Phasenentwicklung des Gräberfeldes von Pişcolt an.

Der Biritualismus der Nekropole wurde im großen Ganzen von Anfang an bis an das Ende aufrechterhalten, wenn auch in der letzten Phase von Pişcolt vorrangig Brandgrubengräber festzustellen sind. Gleichzeitig soll hervorgehoben werden, daß in der letzten Phase die Urnengräber abklingen. Die Kenntnis des Grabritus und -rituals liefert an sich ungenügend diskriminatorische Hinweise auf eine hypothetische chronologische Einordnung und verhindert jeden Schluß bezüglich der ethnischen Zurechnung der Gräber.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Tab. 1. Pişcolt. Vergleichende Tabelle der chronologischen Phasen des Gräberfeldes von Pişcolt. (I. N. = I. Németi; V. Z. = Vlad V. Zirra; fett = Gräber, die von den beiden Verfassern in dieselbe Phase eingeordnet wurden; ● = Brandgrubengräber; # = Körpergräber; ⚱ = Urnengräber.

Tab. 2. Pişcolt. Die Statistik der Grabsitten der chronologisch eingliedbarer Gräber.

Abb. 1. Die bedeutendsten keltischen Gräberfelder in Rumänien.

Abb. 2. Plan der Nekropole von Pişcolt nach I. Németi (Thraco-Dacica 13, 1992, Abb. 2).

Abb. 3–8. Pişcolt. Verbreitung der Typen 1, 2, 3, 4, 6, 5, 8, 13, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 19, 20, 22, 14, 17, 18, 21, 25, 16, 23, 24; in Klammern, die Anzahl der Stücke; (?) unsichere Stücke.

Abb. 9–15 Pişcolt. Verbreitung der Typen 26, 27, 33, 35, 36, 38, 48, 37, 41, 28, 42, 44, 47, 51, 39, 46, 34, 43, 49, 50; im Klammern, die Anzahl der Stücke.

Abb. 16–18. Pişcolt. Verbreitung der Typen 30, 31, 32, 28, I, 40, 45, 52, 53; im Klammern, die Anzahl der Stücke.

Abb. 19. Pişcolt. Die in der Seriationstabelle der Fibeln vorhandenen Typen (in der Reihenfolge nach Abb. 20).

Abb. 20. Pişcolt. Die Seriationstabelle der Fibeln (Die Ziffern zeigen die Anzahl der gleichen, einem Grab angehörigen Stücke an); siehe Abb. 19.

Abb. 21. Pişcolt. Quantitative Kombinationstabelle der verschiedenen Fibeltypen (querdurch, die Kombinierungsanzahl eines Typs mit sich selber); siehe Abb. 19.

Abb. 22. Pişcolt. Kartierung der Kombinationsgruppen der Fibeltypen (im Klammern, die Typsnummer).

Abb. 23–24. Pişcolt. Beigabentypen, die in der Seriationstabelle der Gräber vorhanden sind ((in der Reihenfolge nach Abb. 25a–25b).

Abb. 25a–25b. Pişcolt. Seriationstabelle der Gräber; siehe Abb. 23–24.

Abb. 26. Pişcolt. Kartierung der Gräber, die der *1. Phase* angehören: 1 Brandgrubengräber; 2 Urnengräber; 3 Körpergräber; 4 unbestimmbarer Ritus.

Abb. 27. Pişcolt. Kartierung der Gräber, die der *2. Phase* angehören: 1 Brandgrubengräber; 2 Urnengräber; 3 Körpergräber; 4 unbestimmbarer Ritus.

Abb. 28. Pişcolt. Kartierung der Gräber, die der *3. Phase* angehören: 1 Brandgrubengräber; 2 Urnengräber; 3 Körpergräber.

Abb. 29. Pişcolt. Kartierung der Gräber, die der *4. Phase* angehören: 1 Brandgrubengräber; 2 Körpergräber.

Abb. 30. Kartierung der Phasen nach I. Németi (Thraco-Dacica 14, 1993, Abb. 8).

Abb. 31. Pişcolt. Kartierung der Grabtypen: 1 Brandgrubengräber; 2 Urnengräber; 3 Körpergräber; 4 unbestimmbarer Ritus.

RELEVANȚA GROSIMII FRAGMENTELOR PENTRU STUDIUL CERAMICII VECHI

de GHEORGHE GÂȚĂ, MIHAI SIMON, DOINA GALBENU

Grosimea fragmentelor poate fi utilizată drept **criteriu de selecție** a loturilor de **ceramică** semnificativ **statistice**. Ca exemplu, cercetarea ceramicii de uz comun și a ceramicii fine cu angobă roșie din așezarea **Starčevo–Criș** de la **Șimnic** arată aceeași formulă de modelare în două variante, deoarece prezintă aceleași relații strânse între **grosime și diametru**. De asemenea, relația între indicele de mulaj și grosime scoate în evidență aplicarea angobei roșii ca o barbotină sau cu bulgări naturali de argilă cu ocru.

I. METODA DE DETERMINARE A GROSIMII FRAGMENTELOR CERAMICE

Analizele fizico-chimice transformă proprietățile materialelor arheologice în numere, iar cu ajutorul unor programe pe calculator pot rezolva anumite probleme de interes arheologic, precum identificarea surselor de materii prime, detalii tehnologice în ceramica sau metalurgia străveche etc. Rezultatele sunt cu atât mai relevante cu cât lotul de materiale cercetate este mai reprezentativ statistic și mai numeros.

Comisia de arheometrie și-a propus elaborarea și prezentarea unor metode începând cu cele mai simple, care pot fi executate în orice muzeu cu dotarea actuală sau uneori chiar de arheologi. Scopul elaborării acestor metode este de a obține aceleași rezultate în toate unitățile din țară care să alcătuiască o bancă de date arheologice necesare unor lucrări de sinteză. Fiecarc metodă recomandată va fi însoțită de o lucrare privind utilizarea datelor ei analitice în cercetări arheologice.

Metoda prezentată în acest articol este *determinarea grosimii fragmentelor de ceramică arheologică*. Au luat parte la acest test: un arheolog, Mihai Simon, trei ingineri chimiști, Ingrid Pol, Mariana Popa, Gheorghe Gâță, o studentă, Emilia Rodica Popa, o absolventă de liceu, Brândușa Puicea, și un absolvent a opt clase, Ion Bărbulescu.

Fragmentele ceramice folosite pentru elaborarea metodei sunt prezentate în tabelul 1. Ele au fost alese de arheologul Mihai Simon din colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București. Probele provin din epoci și culturi diferite, prezintă la măsurare diferite grade de dificultate și au un interval larg de valori, constituind un lot reprezentativ statistic.

S C I V A, tomul 48, nr. 2, București, aprilie–iunie 1997, p. 139–153

Nu s-a făcut nici un instructaj participanţilor, ci s-a distribuit, o dată cu probele, un punctaj identic cu cel cuprins mai jos în text, deoarece difuzarea metodei nu se putea face decât prin publicare.

În urma verificării textului, este recomandată următoarea metodă pentru determinarea grosimii fragmentelor de ceramică arheologică:

1. Grosimea unui fragment ceramic este valoarea obţinută ca medie aritmetică a tuturor măsurătorilor individuale şi se exprimă în mm, calculându-se cu două zecimale:

$$\bar{x} = \frac{1}{n}(x_1 + x_2 + \ldots x_n)$$

unde $\bar{x}$ este valoarea medie, adică grosimea, x_1, x_2,...x_n sunt valorile măsurătorilor individuale şi n numărul măsurătorilor.

2. Măsurătoarea se face cu şublerul citind şi zecimea de milimetru.

3. Măsurătorile se efectuează pe conturul fragmentului la 3–4 mm adâncime.

4. Numărul măsurătorilor individuale depinde de mărimea şi complexitatea fragmentului şi este astfel executat încât să fie ponderat în funcţie de dimensiunile marginilor sale.

5. La fragmente la care apar diferenţe de grosime evidente (aplicaţii, ornamente crestate adânc etc.), se măsoară diferitele grosimi şi se introduc în calcul proporţional cu extinderea lor.

6. Variaţia grosimii fragmentului ceramic este denumită „indice de mulaj" şi se exprimă prin deviaţia standard a măsurătorilor individuale folosind formula:

$$i_\sigma^2 = \frac{1}{n}\sum(x_i - \bar{x})^2$$

unde i_σ este indicele de mulaj, n numărul de măsurători, $\bar{x}$ grosimea medie a fragmentului şi x_i valorile individuale măsurate.

7. Fragmentele de figurine cvasielipsoidale au grosimea medie calculată pe baza măsurătorilor axei mici a profilului lor.

La orice fragment ceramic, fiecare participant a executat un număr diferit de măsurători lăsat la aprecierea sa. În tabelul 1 au fost trecute numărul minim şi maxim al măsurătorilor individuale efectuate de cei şapte participanţi. În general acest număr variază de la simplu la dublu. Cu toate acestea, valorile erorilor calculate ca deviaţie standard a celor şapte rezultate variază între 0,06 şi 0,99 mm, fiind în general de 0,3 mm, iar indicele de mulaj între 0,6 şi 3,7 mm. Ambele valori depind de profilul, mărimea şi poziţia fragmentelor de vas. De obicei, părţile de racord ale volumelor, buzele de vas îngroşate sau subţiate, funduri de vas şi picioare de cupă au variaţii mai mari de grosime cu valori peste 2 mm (probele 6, 8 şi 16 din tabelul 1, ultima coloană).

Tabelul 1

Valorile medii ale grosimii fragmentelor ceramice din test

Nr.	Cultura	Localizare	Prelevat	Fragm. de vas	Greutatea (g)	Nr. de măsurători	Grosime (mm)	Eroare	Indice de mulaj
1	Vinča	Ostrovul Corbului	D. Berciu	corp şi buză	45,50	7–13	5,31	0,18	1,23
2	Vădastra	Vădastra	C.N.Mateescu	corp	121,73	6–12	16,59	0,51	1,14
3	Vădastra	Hotărani	M. Nica	corp	25,49	6–13	9,06	0,09	0,60
4	Sălcuța	Ostrovul Corbului	D. Berciu	corp	72,70	9–16	7,59	0,36	1,09
5	Gumelnița	Căscioarele	Gh. Ştefan	corp	15,76	6–10	2,82	0,20	0,70
6	Gumelnița	Căscioarele	Gh.. Ştefan	corp	186,98	7–12	7,99	0,06	2,32
7	Cucuteni A	Costeşti-Iaşi	–	corp	88,49	5–14	6,30	0,20	0,49
8	Cucuteni AB	Petricani	–	buză şi corp	43,99	5–18	8,16	0,80	3,35
9	Coțofeni	Ostrovul Corbului	D. Berciu	corp şi buză	104,03	7–16	6,78	0,19	0,99
10	Glina	Glina	I. Nestor	buză	35,91	6–10	7,27	0,09	0,66
11	Gârla Mare	Ostrovul Corbului	D. Berciu	buză şi corp	44,87	5–12	6,40	0,26	1,35
12	Periam	Pecica	D. Popescu	buză	141,05	5–17	10,88	0,45	1,86
13	Babadag	Babadag	S. Morintz	gât şi corp	18,72	4–9	6,03	0,17	0,50
14	Basarabi	Basarabi	S. Morintz	corp	91,69	6–16	7,44	0,15	1,18
15	Geto-dacică	Sarmizegetusa	–	corp	101,67	7–15	9,95	0,27	1,33
16	Cerneahov	Valea Nanov	–	buză	36,08	4–9	8,43	0,99	3,70
17	Cerneahov	Valea Nanov	–	buză	32,45	5–14	8,32	0,11	0,39

Deoarece majoritatea participanților au măsurat pentru prima dată grosimea fragmentelor ceramice folosind şublerul, unul dintre participanții cu experiență a efectuat în patru repetiții măsurătorile lotului de fragmente. Între măsurători a fost lăsat un interval de cel puțin câteva zile. Mediile şi erorile de măsurare sunt prezentate în ultimele coloane ale tabelului 2. Erorile sunt cuprinse între 0,04 şi 0,47 mm, cu o medie de 0,16 mm.

Din punct de vedere ergometric şi economic standardele internaționale cer executarea unor medii pentru categorii de vârstă, sex, acuitate vizuală şi nivel de instrucție. Toate valorile din tabelul 2 corespunzătoare unor astfel de categorii sunt comparabile ca mărime. Se poate afirma că, metoda prezentată prin punctaj poate fi aplicată la orice categorie de vârstă, indiferent de sex, acuitate vizuală şi nivel de instrucție peste opt clase medii. Timpul de maximum trei ore, folosit la măsurarea celor 17 fragmente, nu produce oboseală la nici un participant.

Datele din tabelul 1 arată că greutatea fragmentelor depinde de grosimea lor. Într-adevăr într-un grafic grosime–greutate (fig. 1) cele 17 puncte se aşază de-a lungul unei drepte. Ecuaţia de regresie are un coeficient de corelaţie

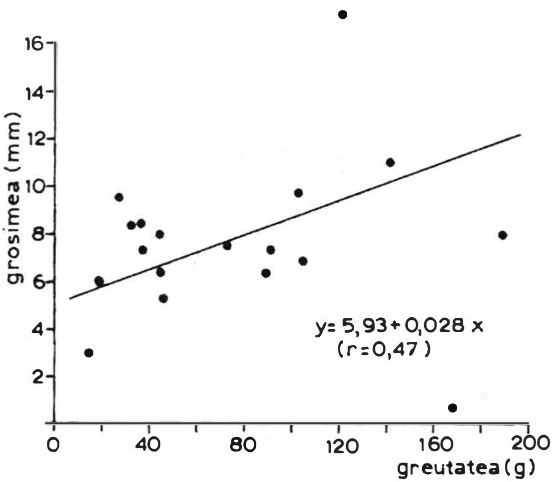

Fig. 1. Variaţia grosimii fragmentelor ceramice din test în funcţie de greutatea lor.

semnificativ matematic (r = 0,47 cu confidenţa de 90%). Această relaţie, care pare surprinzătoare dată fiind diversitatea ceramicii cercetate exprimă de fapt, printre altele, că rezistenţa la şoc este cu atât mai mare cu cât grosimea pereţilor este mai mare.

Indicele de mulaj este strâns legat de eroarea de determinare (fig. 2). Ecuaţia de regresie are un coeficient de corelaţie ridicat (r = 0,816 cu confidenţă 99,9%). Această relaţie scoate în evidenţă că erorile provin din diferenţe de măsurare a unor pereţi de vas cu grosimi variabile.

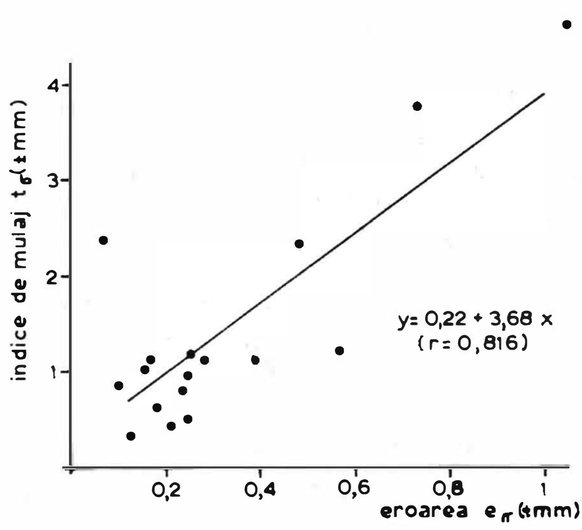

Fig. 2. Relaţia liniară dintre indicele de mulaj şi eroarea de determinare a grosimii fragmentelor ceramice.

Tabelul 2

Medii ergometrice la testul determinării grosimii

Nr.	Grosime medie	Vârsta (ani)			Pregătire		Sex		Acuitate vizuală (ochelari)		Test 4 repetiții	
		sub 30	30–50	peste 50	medie	superioară	F	B	fără	cu	valori	eroare
1	5,31	5,43	5,27	5,18	5,36	5,27	5,37	5,23	5,23	5,37	5,22	0,08
2	16,59	16,27	16,74	16,94	16,93	16,34	16,47	16,75	16,35	16,78	16,84	0,29
3	9,06	9,25	9,04	9,00	9,10	9,00	9,09	9,02	9,05	9,07	9,02	0,09
4	7,59	7,86	7,65	7,15	7,56	7,60	7,67	7,48	7,79	7,40	7,49	0,29
5	2,82	2,69	3,00	2,85	2,78	2,35	2,75	2,98	2,95	2,72	2,93	0,12
6	7,99	7,98	8,02	7,97	8,00	7,99	7,97	8,02	8,00	7,97	7,99	0,08
7	6,30	6,33	6,19	6,36	6,21	6,37	6,33	6,26	6,32	6,24	6,28	0,13
8	8,16	7,65	8,40	8,10	7,92	8,23	7,75	8,56	8,32	7,89	8,43	0,40
9	6,78	6,91	6,60	6,78	6,81	6,76	6,92	6,60	6,72	6,83	6,69	0,19
10	7,27	7,25	7,28	7,31	7,23	7,31	7,24	7,32	7,30	7,26	7,30	0,08
11	6,40	6,40	6,38	6,45	6,46	6,31	6,51	6,31	6,51	6,33	6,42	0,19
12	10,88	10,55	11,35	11,26	10,92	10,36	11,00	10,78	10,75	10,99	10,94	0,19
13	6,03	5,89	6,14	6,11	6,00	6,05	5,93	6,15	6,01	6,04	6,13	0,05
14	7,44	7,58	7,34	7,41	7,47	7,53	7,32	7,46	7,45	7,43	7,34	0,05
15	9,85	9,71	9,95	9,96	6,79	9,89	9,79	9,91	9,80	9,89	9,95	0,04
16	8,43	8,21	8,83	8,38	7,70	8,98	8,13	8,84	9,00	8,01	8,60	0,47
17	8,32	8,43	8,22	8,25	8,29	8,34	8,38	8,23	8,31	8,32	8,23	0,04

Trebuie subliniat, în concluzie că micşorarea erorilor dintre determinări se poate realiza prin efectuarea unui instructaj şi prin introducerea unor convenții privind numărul măsurătorilor individuale.

Pentru folosirea grosimii drept criteriu de selecție a unui lot de fragmente ceramice, metoda recomandată este suficient de exactă.

Mihai Simon şi Gheorghe Gâță

II. APLICAȚII LA STUDIUL CERAMICII DIN AŞEZAREA DE TIP STARČEVO–CRIŞ DE LA ŞIMNIC, JUD. DOLJ

Reproducerea modelelor de diferite forme şi dimensiuni impune o anumită grosime a pereților vaselor, realizată empiric, prin experiență şi transmisă prin tradiție din generație în generație, cu variații în limitele unei toleranțe determinate de proprietățile pastei şi condițiile de ardere. Rezultă că modelarea grosimii permite să se aprecieze cât de puternică a fost tradiția de modelare

a vaselor şi să se precizeze prezenţa unei singure formule sau a mai multor formule de modelare a pastei pentru diferitele categorii ceramice ale unei culturi dintr-o anumită aşezare.

Pentru a cunoaşte formulele de modelare a vaselor Starčevo–Criş de la Şimnic[1] au fost alese două tipuri de ceramică: ceramica de uz comun decorată cu alveole şi brâuri aplicate şi ceramica fină cu angobă roşie. Din întreaga ceramică fină şi de uz comun au fost alese numai aceste două tipuri deoarece celelalte tipuri, decorate cu vârci, cu amprente făcute cu degetul, cu angobă de culoare de la cenuşiu la brun sau pictată, ar putea avea alte formule de modelare.

Ceramica de uz comun cercetată apare tipologic uniformă, cu aceleaşi ornamente simple sau fără ornamente şi cu varietăţi de textură de la masă ceramică fină până la masă ceramică nisipoasă. Gradul de netezire variază în limite largi ca şi culoarea. Variaţia mare a caracteristicilor tehnologice, textura masei ceramice, grosimea formelor, netezirea suprafeţelor obligă la alcătuirea unui lot numeric mai mare, pentru a cuprinde toate aceste variaţii.

Ceramica fină cu angobă roşie este mai uniformă ca masă ceramică, ardere şi suprafaţă. În acest caz poate fi analizat un lot mai puţin numeros.

Distribuţia după grosime a fragmentelor ceramice ale celor două tipuri cercetate este în ambele cazuri unimodală asimetrică, având panta iniţială ascendentă abruptă (fig. 3 A şi B). Totuşi apar diferenţe în poziţia frecvenţei maxime, intervalul de existenţă şi intensitatea maximei fiecărui tip. Fragmentele de buză, corp şi fund de vas nu sunt localizate într-o anumită parte a histogramei, ci sunt amestecate între ele pe întreg intervalul de grosimi. Deci, grosimea nu separă diferitele părţi ale vasului şi rezultă din modelare în limita unor anumite toleranţe.

Histograma ceramicii de uz comun, cu un maxim în intervalul 9–10 mm, este mai aplatizată şi are valorile repartizate între 6,27 şi 17,25 mm. Datorită asimetriei, grosimea medie a fragmentelor măsurate este 10,69 mm.

Histograma ceramicii cu angobă roşie are un maxim evident în intervalul 7–8 mm, valorile repartizate între 4,73 şi 18,18 mm, şi o grosime medie de 9,05 mm.

Aceste histograme, asemănătoare ca asimetrie, interval, repartiţie şi cu grosimi medii apropiate sugerează că diferenţele s-ar putea datora mărimii diferite a vaselor din care au provenit fragmentele măsurate.

Fragmentele ceramicii de uz comun se repartizează după grosime şi diametru într-un areal limitat de valorile 6,27–17,25 ca grosime şi 63–363 mm ca diametru (fig. 4). Punctele corespunzătoare fragmentelor de fund de vas sunt plasate la diametre mici într-un areal restrâns. Fragmentele de corp de vas

[1] Fragmentele ceramice au fost prelevate de Doina Galbenu în campaniile de săpături dintre 1967 şi 1974. D. Galbenu, CAMNI 1, 1975, p. 21–24.

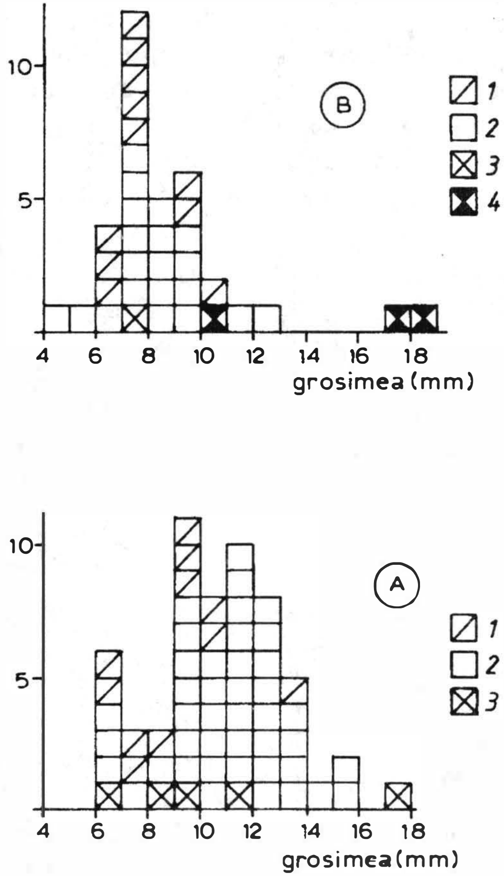

Fig. 3. Distribuția ceramicii Starcevo–Criș de la Șimnic, jud. Dolj, în funcție de grosimea fragmentelor. A ceramica de uz comun: 1 buză; 2 corp; 3 fund de vas. B ceramică fină: 1 buză; 2 corp; 3 fund și 4 picior de vas.

ocupă un areal mare, care cuprinde aproape toate punctele corespunzătoare fragmentelor de buză de vas.

În fiecare areal distribuția punctelor este neuniformă, dar evident mai accentuată peste 200 mm diametru. Aceasta arată o predominanță a vaselor de dimensiuni mijlocii și mari în lotul de ceramică de uz comun cercetat. Împrăștierea punctelor în diagramă arată o toleranță accentuată între proporțiile celor două mărimi. Dacă în primă aproximație se consideră că grosimea variază liniar cu diametrul, atunci se obține o ecuație de regresie al cărei coeficient de corelație este r = 0,27 (confidență 95% pentru 58 probe cercetate).

Spre deosebire de repartiția ceramicii de uz comun, ceramica cu angobă roșie se repatizează după grosime și diametru în două areale separate net, unul pentru probele de fund și picior de vas la diametre sub 112 mm și altul pentru fragmentele de buză și corp de vas la peste 120 mm (fig. 5). Din diagramă reiese că arealul fragmentelor de buză de vas este cuprins practic în întregime în arealul fragmentelor de corp de vas. Deși, punctele corespunzătoare fragmentelor de buză și corp de vas sunt mai puțin disperse și ocupă un areal

mai restrâns, separarea netă a probelor de picior şi fund de vas face ca în total, valorile grosimii şi diametrului să nu coreleze semnificativ matematic. Totuşi restul celor 31 puncte corespunzătoare fragmentelor de buză şi corp de vas corelează liniar (r = 0,31, confidenţă 90%). Această diferenţă provine din modelarea picioarelor de cupe cu grosimi mari şi diametre retativ reduse.

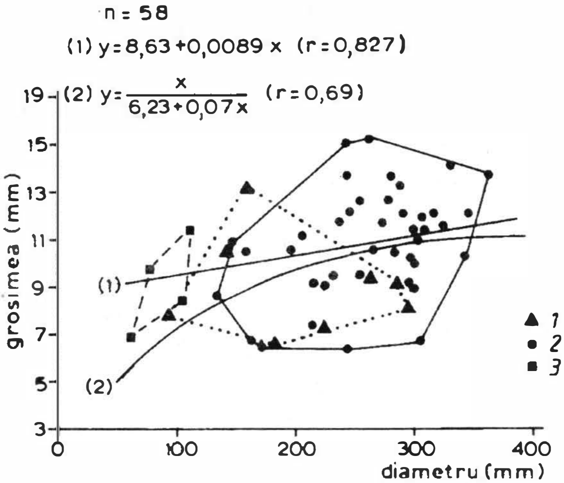

Fig. 4. Variaţia grosimii în funcţie de diametrul fragmentelor Starčevo–Criş de ceramică de uz comun: 1 buză; 2 corp; 3 fund de vas.

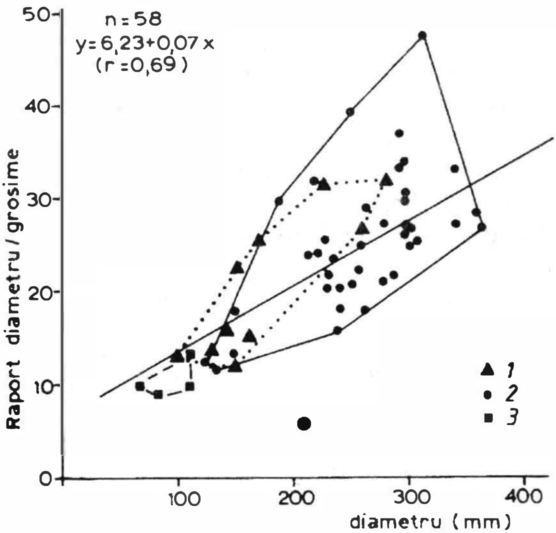

Fig. 5. Repartiţia fragmentelor de ceramică fină cu angobă roşie după grosime şi diametru: 1 buză; 2 corp; 3 fund şi picior de vas.

Pentru a defini mai precis legătura dintre grosimea pereților vaselor şi diametru la cele două tipuri de ceramică Starčevo–Criş de la Şimnic, în fig. 6 a fost reprezentat raportul diametru/grosime în funcție de diametru pentru fragmentele de ceramică de uz comun. Punctele reprezentative se strâng într-un fascicol mai puțin dispers, care poate fi exprimat printr-o relație liniară cu un coeficient de corelație ridicat (r = 0,69, confidență 99,9%). Rezultă că grosimea pereților vaselor de uz comun cercetate variază hiperbolic cu diametrul, adică

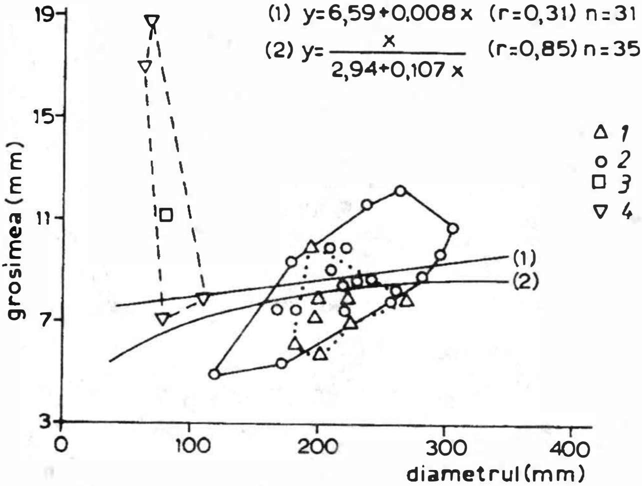

Fig. 6. Repartiția fragmentelor ceramice de uz comun după raportul diametru/grosime şi diametru: 1 buză; 2 corp; şi 3 fund de vas.

creşterea grosimii vaselor se atenuează o dată cu creşterea diametrului după curba (2) trasată în diagrama din fig. 4.

Şi la ceramica cu angobă roşie, relația dintre raportul diametru/grosime şi diametru este liniară, având un coeficient de corelație ridicat (r = 0,85 cu confidență 99,9% pentru 36 puncte). Cu toate că punctele reprezentative se separă în două areale, ele sunt aşezate de-a lungul aceleiaşi drepte (fig. 7). Curba (1) din fig. 5, care reprezintă variația hiperbolică a grosimii în funcție de diametru evidențiază o toleranță mare a proporțiilor celor două mărimi.

Cele două tipuri de ceramică cercetate au o singură formulă de modelare caracterizată prin creşterea atenuată a grosimii fragmentelor ceramice o dată cu creşterea diametrului. Trebuie subliniat că relația dintre raportul diametru/grosime şi diametru este mai strânsă la ceramica cu angobă roşie (r = 0,85), sugerând o modelare însoțită de netezirea repetată a pereților. Rezultă deci că sunt variante ale aceleiaşi formule de modelare: o variantă pentru ceramica de uz comun care constă în modelarea vasului şi o netezire sumară a pereților vaselor şi o variantă pentru ceramica fină cu angobă roşie, care cere o modelare a vasului cu pereții ceva mai subțiri, cu netezire mai îngrijită şi aplicarea angobei.

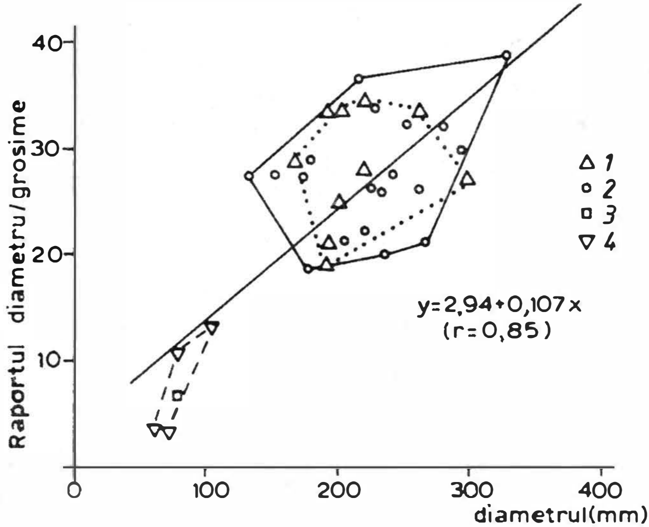

Fig. 7. Repartiția fragmentelor de ceramică fină cu angobă roșie după raportul diametru/grosime și diametru: 1 buză; 2 corp; 3 fund și 4 picior de vas.

Dacă netezirea repetată a ceramicii fine ar produce vase cu grosime mai uniformă, atunci indicele său de mulaj[2] ar trebui să fie mai mic decât al ceramicii de uz comun. Variația indicelui de mulaj în funcție de grosimea fragmentelor ceramice (fig. 8) arată că punctele corespunzătoare celor două tipuri de ceramică sunt amestecate unele cu altele și arată că aparțin unei singure formule de modelare. Cu alte cuvinte, aceiași meșteri olari modelau în același timp cele două tipuri de ceramică cercetate.

În general, densitatea punctelor în această diagramă scade cu depărtarea de axa absciselor, formând un nor de puncte compact sub indicele de mulaj cu valoarea 1. Peste această valoare densitatea punctelor este mai mică. În norul dens de puncte, 75% dintre ele sunt fragmente de corp de vas, pe când în regiunea cu indice de mulaj peste 1 numai 20% sunt fragmente de corp de vas. În fiecare areal ceramica fină reprezintă aproximativ 35% din probe și deci nu există o repartiție preferențială a celor două tipuri de ceramică în cele două areale ale diagramei.

Dar în arealul cu puncte dense predomină net fragmente de corp de vas, ceea ce arată că fragmentele de buză, fund și picior de vas prin însăși forma lor au diferențe de grosime mai accentuate. Marea majoritate a fragmentelor de corp de vas cu angobă roșie sunt în norul de puncte cu indice de mulaj sub valoarea 1, confirmând o netezire accentuată a pereților vaselor de acest tip.

[2] Indicele de mulaj a fost calculat ca deviație standard a măsurătorilor individuale necesare pentru obținerea grosimii ca valoare medie a acestor măsurători.

Aceste puncte sunt evident mai numeroase la grosimea pereților sub 10 mm și indici de mulaj sub 0,6 mm, pe când fragmentele de vas de uz comun sunt mai disperse și acoperă o suprafață mai mare la grosimi între 8,5 și 14 mm și indici de mulaj sub 1,5 mm. Din poziția punctelor reprezentative ale celor

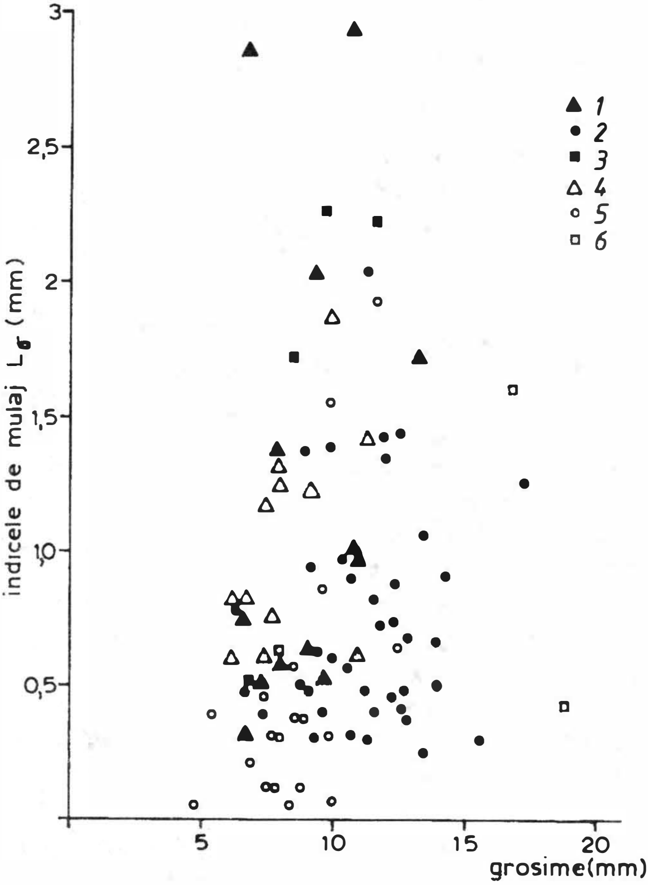

Fig. 8. Repartiția ceramicii cercetate în funcție de indicele de mulaj și grosimea fragmentelor: Ceramică de uz comun: 1 buză; 2 corp; și 3 fund de vas. Ceramică fină cu angobă roșie: 4 buză; 5 corp; 6 fund de vas.

două tipuri de ceramică Starcevo–Criș de la Șimnic rezultă că formula de modelare era mult mai strânsă la ceramica fină, care în plus era mai subțire decât ceramica de uz comun.

Totuși, în diagramă apar două fragmente de corp de vas cu indice de mulaj peste 1,5 mm. La aceste două fragmente, angoba roșie prezintă o suprafață puțin mai vălurită și are slabe diferențe de nuanță de culoare. În secțiune, angoba are variații de grosime discordante față de suprafața masei ceramice. Celelate frag-

mente de corp de vas cu indici de mulaj sub 0,6 mm, au angobă de culoare uniformă şi suprafaţa mai netedă (fig. 9). Diferenţa dintre aceste două feluri de angobă sugerează două procedee de aplicare. Pe o bună parte dintre vase angoba a fost aplicată ca barbotină, şi a acoperit asperităţile peretelui vaselor. Pe un număr mai restrâns, culoarea roşie a fost dată cu bulgări de argilă roşie de tipul *terra rossa* sau rendzine roşii, materiale care apar în aflorimentele din Clisura Dunării la Cazanele Mari, Valea Marcoviei, Pescari[3] etc.

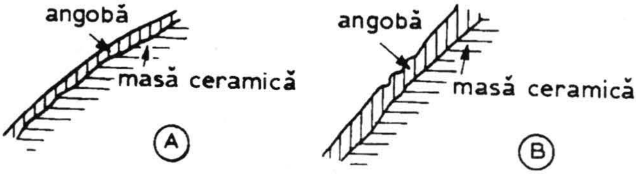

Fig. 9. Angoba aplicată ca barbotină (A) sau imprimată cu bulgări (B) pe ceramica fină cu angobă roşie Starčevo–Criş de la Şimnic (secţiunile în planul diametrelor mărite de 10 ori).

Acest procedeu apare la Şimnic şi pe angoba de culoare închisă cu nuanţe de la brun la cărămiziu. Irizaţiile de cuolare provin probabil din concreţiunile ferimanganice ale unor elemente de stuctură din orizontul B sau din straturi pleistocene cu textură lut–argiloasă sau argilo–lutoasă, care au fost folosite direct pentru întinderea angobei cu bulgări naturali.

Frecvenţa fragmentelor cu angobă brună şi cenuşie creşte din nivelul 1 în nivelul 2[4] al unor straturi Starčevo–Criş, din aşezări din centrul şi sud-estul Olteniei[5]. Această schimbare ar putea avea semnificaţia unei micşorări a schimburilor în acest timp datorită apariţiei unei populaţii cu alte tradiţii tehnologice şi artistice, care ar fi putut bloca o parte a drumurilor de ocru roşu, mai ales din Clisura Dunării şi eventual mai departe din Serbia sau din sudul Dunării.

Prezenţa angobei lustruite, pereţii mai subţiri ai vaselor şi modelarea mai atentă pot fi privite ca o realizare impusă de gustul artistic al meşterilor olari din neoliticul timpuriu de la Şimnic, pentru producerea unei ceramici fine. Aceste preferinţe realizate prin pereţi mai subţiri şi pastă mai argiloasă nu sunt determinate numai de necesităţi artistice sau de gustul estetic al meşterilor olari din cultura Starčevo–Criş deoarece acoperirea cu angobă ar fi mascat o masă ceramică mai grosieră, dacă acoperirea era suficient de aderentă. Se pare că aceste condiţii întâlnite la ceramica fină cu angobă roşie au fost impuse de

[3] V. Glăvan, N. Florea şi R. Bogaci, *Grupul de cercetări complexe „Porţile de Fier". Solurile*, Bucureşti, 1990, p. 66–70.

[4] Nivelurile 1 şi 2 de la Şimnic corespund nivelurilor Starčevo IIa şi IIb (D. Arandjević–Garašanin, *Starčevačka kultura*, Ljubljana, 1953, p. 166).

[5] Galbenu, *op. cit.*, p. 20; M. Nica, AO, S. N. 1, 1981, p. 34–35.

experiența și de posibilitățile tehnice din acele timpuri, pentru a se obține aderența angobei la masa ceramică a pereților vaselor.

Prin micşorarea grosimii pereților vaselor şi utilizarea unei paste cu textură mai fină, meşterii olari Starčevo–Criş de la Şimnic au acomodat, fără să bănuiască, contracția la ardere a peretelui vasului cu contracția la uscare şi ardere a angobei. Această performanță a fost însuşită prin experiența îndelungată a unei serii de meşteri olari şi concretizată într-o formulă tehnologică transmisă din generație în generație, fiind consolidată de erorile accidentale întâlnite în timpul activității. Uneori această transmitere intuitivă a formulei de lucru în alegerea lutului şi modelarea pastei a produs vase cu angobă roşie şi cu masă ceramică mai grosieră, dar frecvent cu grosimea pereților mai mică decât la ceramica de uz comun.

Lipsa unor fragmente ceramice cu defecte de aderență a angobei se explică prin eliminarea foarte probabilă a unor astfel de vase cu defect, încă înainte de ardere, imediat ce apăreau la uscare primele crăpături sau gofrări ale angobei. Probabil că meşterii olari din neoliticul mijlociu Starčevo–Criş de la Şimnic şi-au dat seama că angoba roşie este cu atât mai puțin aderentă cu cât peretele este mai gros, curbura mai mare şi masa ceramică are mai multe granule mari pe suprafața vasului. Probabil că lutul ales pentru pasta vaselor cu angobă roşie era selecționat la frământare prin palpare, simțindu-i-se atât calitățile plastice, cât şi granulele mari, nisipoase. Pasta necorespunzătoare era destinată ceramicii fără angobă.

În încheiere se poate afirma că grosimea pereților, diametrul vaselor şi indicele de mulaj sunt criterii tehnologice, cu ajutorul cărora se poate alege un lot reprezentativ de fragmente ceramice, necesar rezolvării unor probleme de interes arheologic.

CONCLUZII

1. Pe lângă alte proprietăți, grosimea pereților vaselor este o caracteristică tehnologică a ceramicii arheologice care depinde de calitatea pastei, forma şi dimensiunile vaselor şi condițiile de ardere.

2. Această grosime este unul dintre criteriile tehnologice, determinat rapid şi ieftin, care poate fi folosit pentru alegerea unui lot de fragmente ceramice necesar rezolvării prin analize a unor probleme de interes arheologic.

3. Grosimea fragmentelor ceramice permite compararea diferitelor tipuri de ceramică în scopul precizării formulelor lor de modelare.

4. La două tipuri de ceramică Starčevo–Criş de la Şimnic, ceramica de uz comun decorată cu alveole şi brâu aplicat şi ceramica fină cu angobă roşie, cerşterea grosimii se atenuează cu creşterea diametrului, deoarece ecuația diametru/grosime – diametru este liniară şi are un coeficient de corelație ridicat, corespunzător unei confidențe de 99,9%.

5. Aceste două tipuri de ceramică au o singură formulă de modelare cu câte o variantă pentru fiecare tip, deoarece au aceeaşi legătură hiperbolică grosime–diametru, dar intervale de grosime, de frecvenţă maximă şi grosime medie uşor diferite.

6. Conservatorismul formelor şi ornamentaţiei la ceramica Starčevo–Criş de la Şimnic este însoţit şi de menţinerea unei tradiţii de modelare puternice, evidenţiată de legitatea strânsă dintre diameru şi grosimea pereţilor vaselor.

7. Preferinţa pentru pereţi mai subţiri, mai netezi şi acoperiţi cu angobă roşie la ceramica fină cercetată, se datoreşte nu numai intenţiei de a modela o ceramică artistic superioară, ci şi nevoii de a produce aderenţa angobei la masa ceramică.

8. Indicele de mulaj, exprimat prin deviaţia standard a măsurătorilor, individuale pentru determinarea grosimii unui fragment ceramic scoate în evidenţă două moduri de aplicare a angobei pe vase: prin întinderea unei barbotine şi prin aplicarea angobei cu bulgări naturali de luturi argiloase roşii.

Gheorghe Gâţă şi Doina Galbenu

THE USE OF THE SHARD THICKNESS IN ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS

ABSTRACT

The thickness of pottery fragments can be used as a selection criterion for the composition of significant statistical shard groups. As an example, the investigation of common pottery and fine pottery with red engobe in the Starčevo–Criş settlement from Şimnic shows a single modelling type because of identic relations between thickness and diameter.

At the same time, the relation modelling index–thickness gives evidence of the red engobe application either as a barbotine or as a pellicule made with ocher clay lumps.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. The variation of the ceramic fragment thickiness from the test with their weight.

Fig. 2. The linear relation between modellation index and the determination error of the scherd thickness.

Fig. 3. The linear distribution of the Starčevo–Criş pottery from Şimnic, jud. Dolj depending on sherd thickness. A domestic pottery: 1 rim; 2 body; 3 vessel bottom. B fine pottery with red engobe: 1 rim; 2 body; 3 bottom; 4 vessel pedestral.

Fig. 4. The thickness of the domestic pottery as a function of the Starčevo–Criş sherd diameter: 1 rim; 2 body; 3 vessel bottom.

Fig. 5. Distribution of the fine ceramic sherd with red engobe in regard to their diameter and thickiness: 1 rim; 2 body; 3 bottom; 4 vessel pedestral.

Fig. 6. Distribution of the domestic ceramic fragments depending upon the diameter and diameter/thickiness ratio: 1 rim; 2 body; 3 vessel bottom.

Fig. 7. Distribution of the fine ceramic fragments with red engobe upon the diameter and diameter/thickiness ratio: 1 rim; 2 body; 3 bottom; 4 vessel pedestral.

Fig. 8. The modelling index depending on the ceramic fragment thickness. Domestic pottery: 1 rim; 2 body; 3 vessel bottom. Fine pottery with red engobe: 4 rim; 5 body; 6 vessel bottom.

Fig. 9. Applied engobe as a suspension (A) or impressed by the clods (B) on the ceramic walls of the Starčevo–Criş fine pottery with red engobe from Şimnic (the sections in the diameter plan, multiplied by 10).

CERCETĂRI PERIEGHETICE ÎN TERITORIUL CALLATIAN

de MIHAI IONESCU şi NICOLAE C. GEORGESCU

Autorii prezintă rezultatele unei **cercetări de suprafaţă,** desfăşurate mai ales pe **valea Limanu,** în urma căreia au fost identificate numeroase aşezări ce se eşalonează din **epoca neolitică** până în epoca **medievală timpurie,** cu o concentrare maximă în epocile **elenistică** şi **romană.** S-au descoperit de asemenea urme din **apeductele Callatidei.** Dispunerea topografică a siturilor de epocă romană şi **romano-bizantină** invită la unele consideraţii privind o arteră secundară (*semita*) între Callatis şi **Tropaeum Traiani.**

Dacă oraşul Callatis a constituit obiectul unor cercetări arheologice[1] şi al unor studii de istorie socio-economică[2], politică şi militară a Dobrogei[3], informaţiile cu privire la teritoriul callatian sunt relativ puţin numeroase[4], iar o cercetare de teren mai sistematică nu a fost realizată până acum decât în zona litorală[5].

Prin cercetările de teren ale căror rezultate le prezentăm acum, am urmărit completarea săracelor date privind repertoriul arheologic în zona de sud-est a Dobrogei cu aşezări antice şi alte puncte de interes arheologic, toate inedite (fig. 1–2).

Principala zonă cercetată a constituit-o laguna fluvio-maritimă descrisă de Lacul Mangalia şi Iazul Hagieni, cu ambele maluri, care ocupă cursul

[1] C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, Materiale 8, 1962, p. 439–442; C. Preda, *Callatis*[2], Bucureşti, 1968; Florentina Preda, AUB istorie 17, 1968, p. 27–36; C. Preda, N. Georgescu, Pontica 8, 1975, p. 67–74; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980; Elena Bârlădeanu, Pontica 13, 1980, p. 216–240, unde şi bibliografia anterioară; Al. Avram, Dacia, N. S. 35, 1991, p. 103–137 şi bibliografia. Pentru aşezarea de la Albeşti vezi A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, N. Georgescu, Pontica 26, 1993, p. 121–158, cu bibliografia anterioară.

[2] R. Vulpe, I. Barnea, DID II, passim; Alexandra Ştefan, Dacia, N. S. 19, 1975, p. 161–172; Al. Suceveanu, *Viaţa economică în Dobrogea romană (sec. I–III e. n.)*, Bucureşti, 1977, p. 53–56, 92–95, 128–131, 155–156 şi bibliografia; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1990, passim; Al. Avram, Il Mar Nero 1, 1994, p. 167–177.

[3] Al. Suceveanu, RRH 13, 1974, 2, p. 233–236; idem, RRH 20, 1981, 4, p. 606, 610; idem, BJ 192, 1992, p. 219–221; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 38–41 şi 96–106.

[4] Informaţiile anterioare vor fi amintite cu referire la fiecare zonă în parte.

[5] V. Boroneanţ, Pontica 10, 1977, p. 324.

S C I V A, tomul 48, nr. 2, Bucureşti, aprilie–iunie 1997, p. 155–175

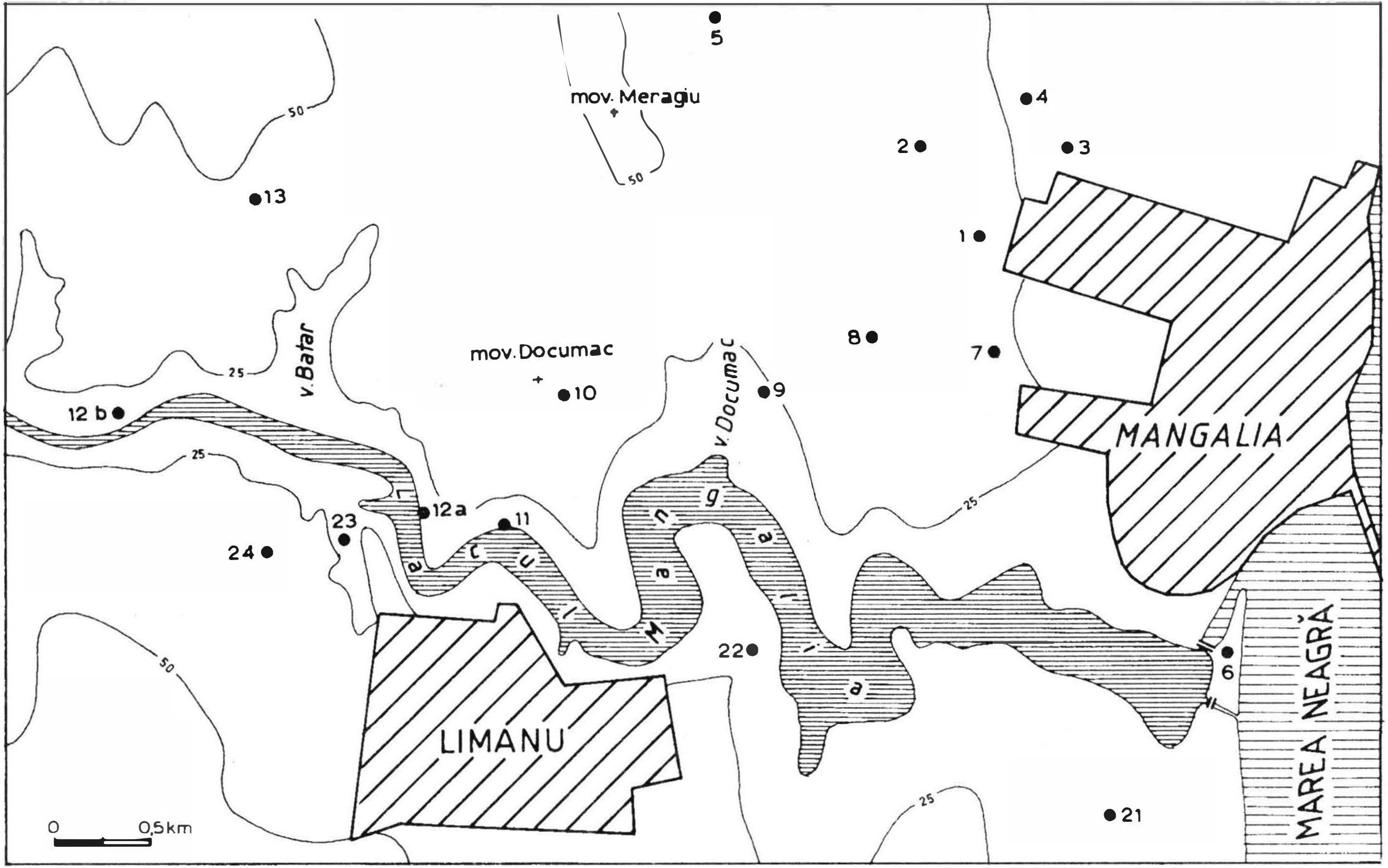

Fig. 1. Harta descoperirilor (cifrele corespund celor din repertoriu).

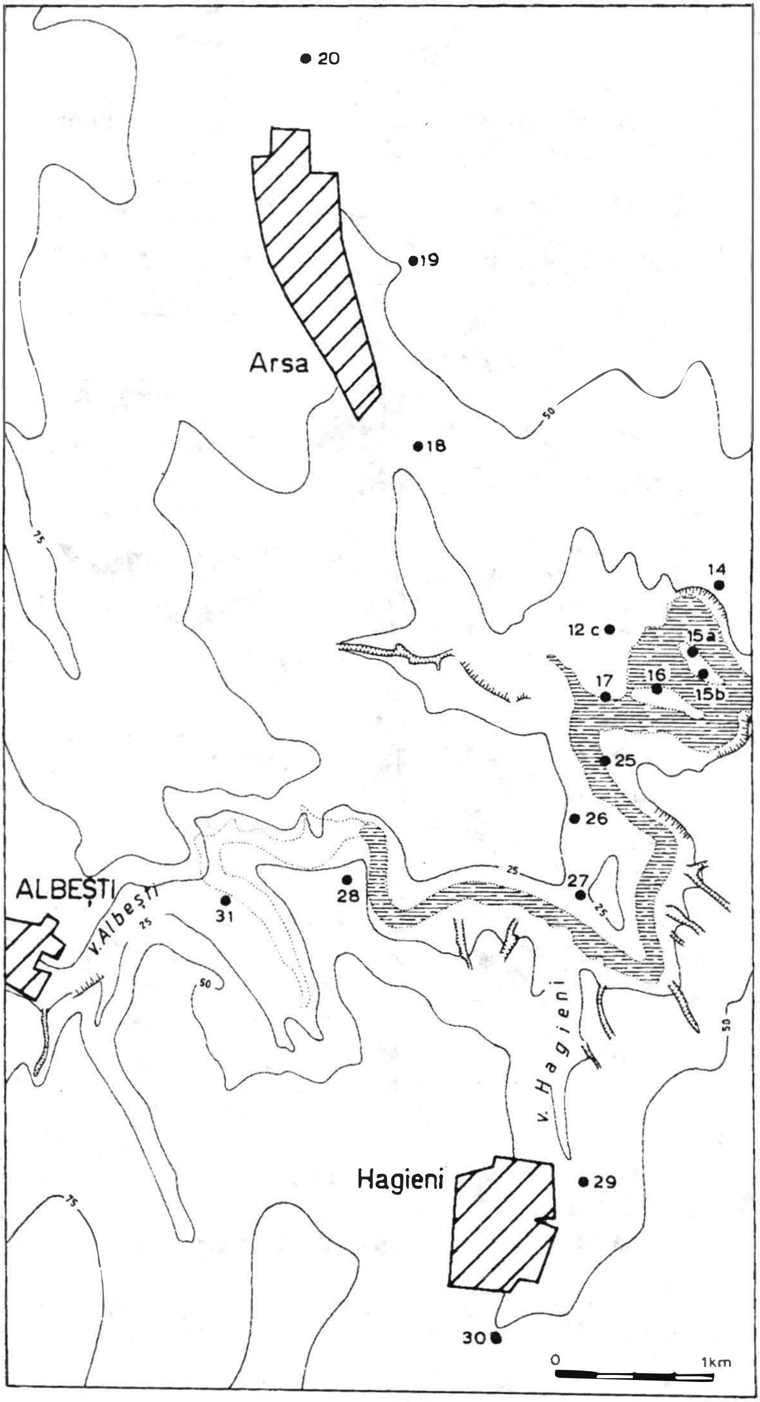

Fig. 2. Harta descoperirilor (cifrele corespund celor din repertoriu).

inferior al unei văi înguste, lungi de 92,5 km, care îşi are originea pe teritoriul Bulgariei[6].

Cea de a doua zonă, numită de localnici „La Oban", este situată în partea de nord-vest a oraşului şi se prezintă sub forma mai multor bălţi cu apă sulfuroasă: „Cara Oban", „Bonciu" şi „Ciukur Bostan"[7].

Fig. 3. Toarte de amfore ştampilate (cat. I) provenind din aşezările 3 (6), 6 (2, 7–9), 11 (13), 13 (14), 14 (12, 22), 18 (10, 15), 20 (17), 30 (5, 18, 25).

Caracteristicile reliefului – format în această zonă din coline calcaroase, mult erodate, văi şi depresiuni – sursele de apă, precum şi faptul că în antichitate terenul nu a prezentat fenomene accentuate de eroziune[8] au favorizat întemeierea unor aşezări.

[6] A. Breier, *Lacurile de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Bucureşti, 1976, p. 33 şi fig. 25, 26.

[7] *Ibidem*, p. 30–31 şi fig. 21.

[8] *Ibidem*, fig. 20.

Balta „Ciukur Bostan” a fost menționată de V. Canarache[9], care presupunea că izvoarele sulfuroase amintite mai sus ar fi fost *caput aquae* al unuia din apeductele callatiene[10].

În acest perimetru am identificat mai multe puncte de interes arheologic[11].

1. În prelungirea străzii M. Basarab, la 300 m VNV de periferia orașului, se pot observa urme de locuire elenistice și din epoca romană timpurie reprezentate de fragmente ceramice (boluri, străchini, cănițe, amfore), țigle, cărămizi, precum și blochete de calcar nefasonate (fig. 7, cat. II, nr. 21).

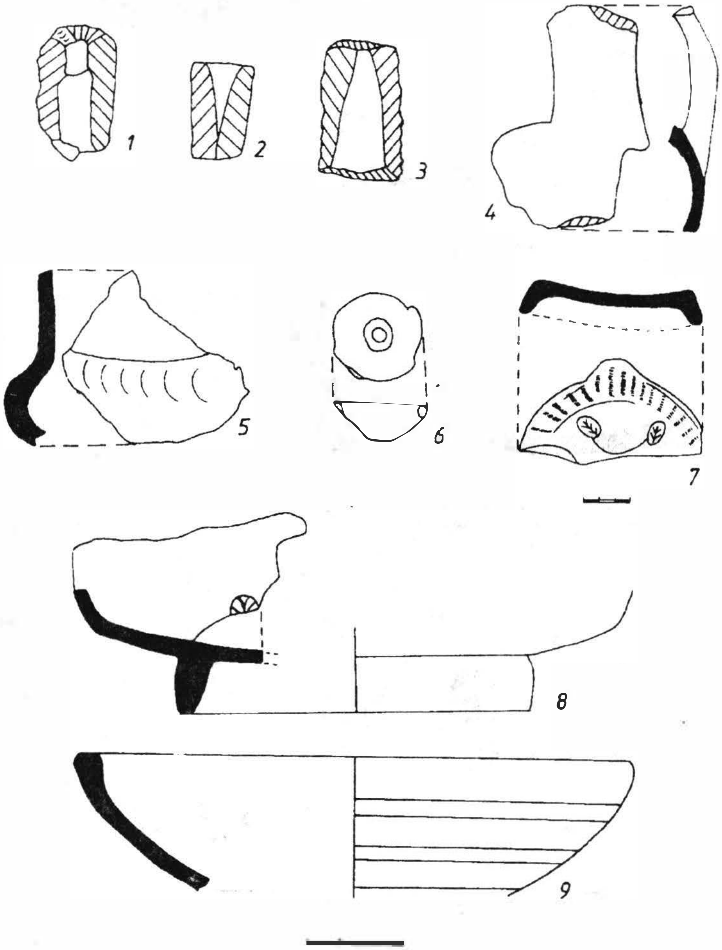

Fig. 4. Piese diverse (cat. II) provenind din așezările 15. A (1–6), 6 (7), 20 (8, 9).

[9] V. Canarache, SCIV 2, 1951, 2, p. 61.
[10] M. Botzan, Pontica 13, 1980, p. 310.
[11] Am prezentat siturile arheologice în ordinea identificării lor.

2. La cca 500 m NV de punctul nr. 1, într-o depresiune naturală cu suprafaţa de aprox. 2 ha, lângă un izvor sulfuros se afla un tumul aplatizat, unde, pe lângă fragmente ceramice elenistice s-a găsit o toartă ştampilată de provenienţă rhodiană (cat. I, nr. 11).

3. Pe coasta de NV a depresiunii care adăposteşte o baltă alimentată de izvoare sulfuroase şi de un canal de irigaţii, fosta mlaştină „Ciukur Bostan", a fost descoperită o toartă de amforă de Sinope (fig. 3, cat. I, nr. 6). Atât pe

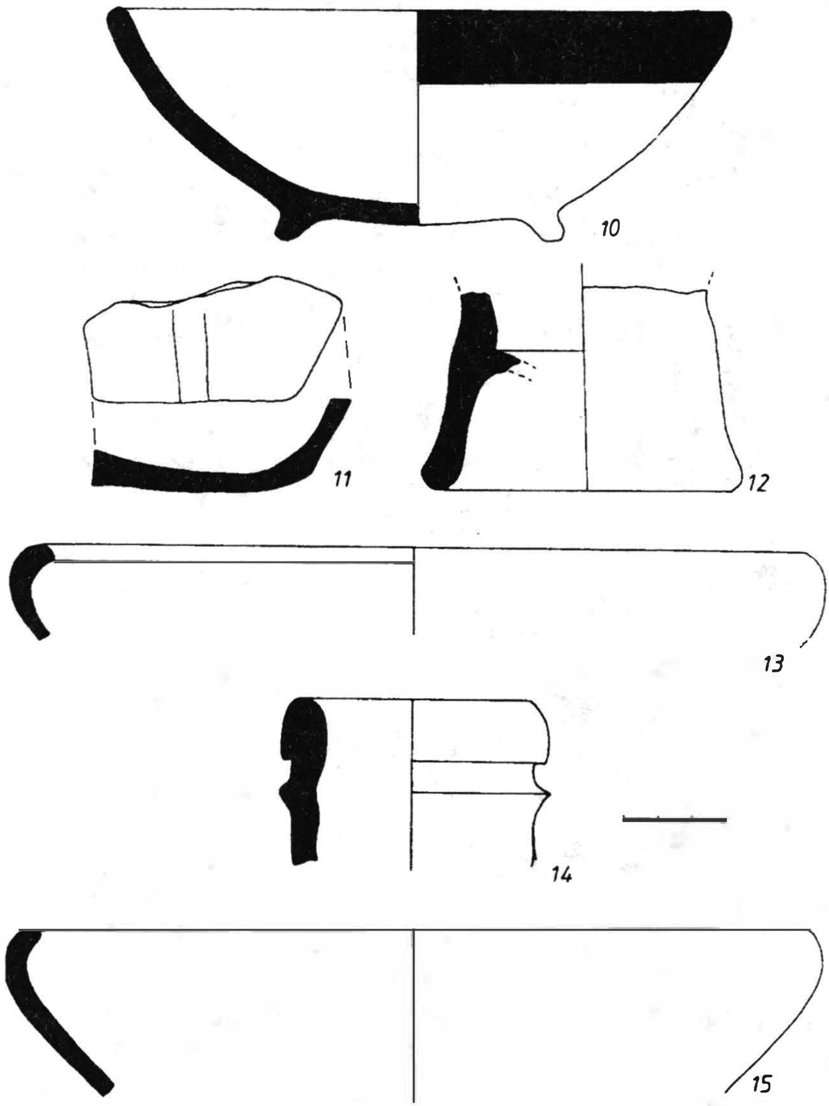

Fig. 5. Ceramică (cat. II) provenind din aşezările 13 (11, 12, 15), 14 (14), 20 (10, 13).

acest tumul, cât şi în jurul lui, am constatat existenţa a numeroase fragmente de amfore romano-bizantine ornamentate cu striuri mărunte (sec. V–VI p.Chr.)[12].

4. La peste 300 m NV de această depresiune se află două puncte de locuire caracterizate prin prezenţa masivă a ceramicii romano-bizantine: fragmente de amfore[13], opaiţe, străchini, ţigle, cărămizi, toate aceste materiale găsindu-se pe doi tumuli aplatizaţi.

5. Pe marginea canalului de irigaţii orientat VNV/ESE, la 3,5 km VNV de balta „Ciukur Bostan", se întinde pe o suprafaţă de cca 1 ha o aşezare databilă în epoca romană. Locul este numit de localnici „Movila Aldea"[14] şi se află la 2 km sud de cătunul Vânători, pe panta sudică a unei văi cu orientare E–V. Fragmentele ceramice descoperite provenind de la amfore de mare capacitate, amfore cu striuri[15], opaiţe, alături de cărămizi (0,30 × 0,30 × 0,04 m), ţigle şi blochete de calcar nefasonate, îndreptăţesc datarea acestei aşezări în sec. III–VI p.Chr. (fig. 6–7, cat. II, 16, 22, 28).

Pe lângă gruparea principală de locuire, spre estul aşezării apar încă patru puncte disparate, mai sărace în materiale arheologice (cărămizi, olane, rare fragmente ceramice de amfore ornamentate cu striuri mărunte). Aşezarea a fost afectată de lucrările de îmbunătăţiri funciare.

În continuare vom prezenta descoperirile din principala zonă de interes arheologic, Valea Lacului Mangalia.

6. În partea de sud a oraşului se află punctul numit de localnici Insula (sau Plaja) Marinarilor, aflat în antichitate pe malul nordic al actualului lac care comunica cu marea[16]. Acum avem a face cu o insulă legată de uscat printr-un pod care, până la construirea şantierului naval 2 Mai, servea drept drum de acces spre localitatea 2 Mai.

Insula este punctul de plecare spre est a digului mic[17]. Pe insulă au apărut ca urmare a lucrărilor de excavare a nisipului diverse fragmente ceramice elenistice: toarte de amfore ştampilate (fig. 3, cat. I, nr. 1, 2, 7–9), străchini, boluri, farfurii (fig. 4, cat. II, nr. 7). Am descoperit de asemenea fragmente de amfore romane şi romano-bizantine, fragmente de farfurii *terra stampata* (fig. 6–7, cat. II, nr. 19, 24, 25, 26), vase de sticlă fragmentare (pahare, unguentarii) şi cărămizi (0,30 × 0,30 × 0,04 m).

[12] A. Rădulescu, Pontica 6, 1973, p. 193–207 şi fig. 3, 6, 7.

[13] *Ibidem*, p. 200. Autorul datează această categorie de amfore între sfârşitul sec. IV şi sec. VI p.Chr.

[14] Breier, *op. cit.*, fig. 19, 20.

[15] Rădulescu, *loc. cit.*

[16] Breier, *op. cit.*, p. 40–41; cf. şi C. Preda, Elena Bârlădeanu, Pontica 12, 1979, p. 97–107.

[17] În zona digului mic a fost descoperit sub apă un tezaur de monede imperiale de argint; cf. Antoaneta Vertan, Pontica 13, 1980, p. 330–340.

Densitatea fragmentelor ceramice, mai ales a celor de import, poate îndreptăți supoziția că aici va fi funcționat în antichitate una din danele portului Callatis[18].

7. La ieşirea din Mangalia, la cca 100 m nord de şoseaua spre Albeşti, în apropierea necropolei romano-bizantine[19], se poate observa o grupare de

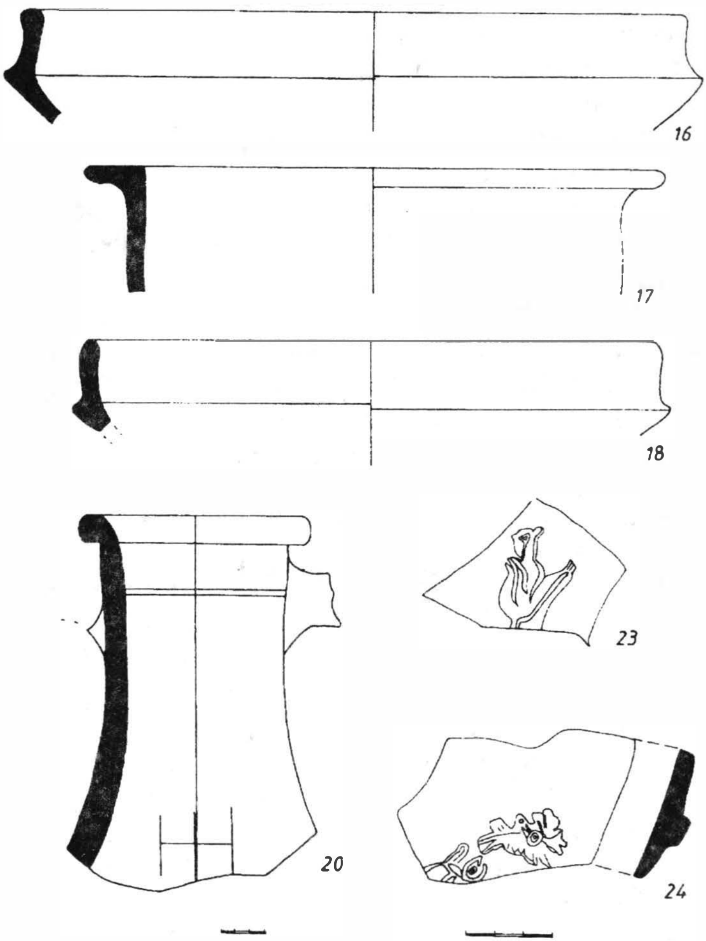

Fig. 6. Ceramică romană (cat. II) provenind din aşezările 5 (16), 6 (24), 13 (18), 14 (17), 16 (23), 20 (20).

[18] O. Bounegru, Pontica 19, 1986, p. 271 şi harta.

[19] Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină* (cf. n. 1); C. Iconomu, Pontice 2, 1969, p. 81–110. În cursul cercetării arheologice cu caracter de salvare desfăşurate în toamna anului 1992 la Mangalia, la intersecția căii ferate cu şoseaua spre Albeşti, au fost descoperite şi înregistrate 17 morminte de epocă romano-bizantină în groapă simplă şi în cistă din blocuri de calcar. Unul din mormintele în groapă simplă a fost acoperit cu o placă de marmură pe care este gravată o inscripție în limba greacă din anul 172 p.Chr. Inscripția, aflată în prezent în holul Hotelului „Président" din Mangalia, urmează a fi publicată în curând de autorii acestor rânduri, în colaborare cu Maria Bărbulescu şi Alexandru Avram.

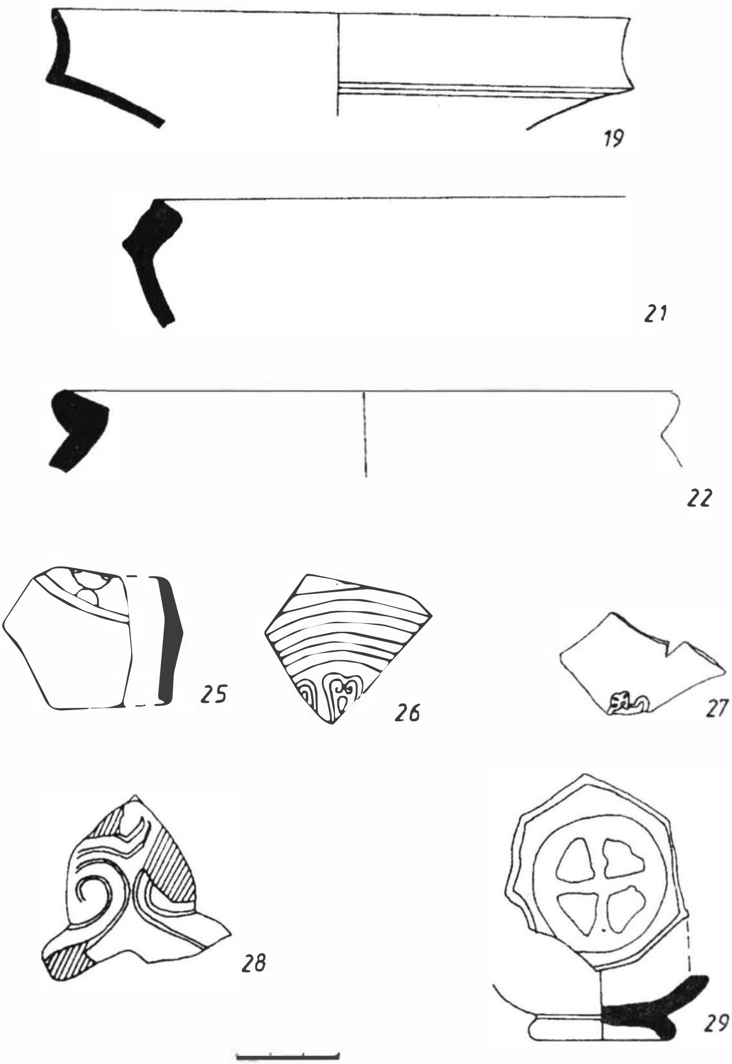

Fig. 7. Ceramică romană (cat. II) provenind din aşezările 1 (21), 5 (22, 28), 6 (19, 25, 26), 16 (27, 29).

urme arheologice situată pe doi tumuli aplatizați, având aceleaşi caracteristici cu punctele nr. 3 şi 4. Materialele sunt databile în sec. IV–VI p.Chr., cu excepția câtorva fragmente de amfore de Thasos şi Sinope.

8. În dreptul km 1 al şoselei Mangalia–Albeşti–Negru Vodă, la 150 m nord, se pot observa două grupări de urme arheologice cu aceleaşi caracteristici ca punctele nr. 3, 4 şi 7.

9. De cealaltă parte a şoselei, la cca 1 km SV am observat trei tumuli aplatizați, de pe care am recoltat fragmente ceramice elenistice (fragmente de

amfore de Sinope), romane (fragmente de amfore, străchini) şi romano-bizantine (fragmente de amfore decorate cu striuri mărunte).

10. La cca 500 m sud de acest punct, la marginea unui poligon militar, de pe o suprafaţă de peste 500 m^2, am cules fragmente ceramice romane şi romano-bizantine (străchini, căniţe, amfore cu striuri mărunte). Mai pot fi observate, de asemenea, fragmente de calcar cochilifer nefasonat, olane, cărămizi, datarea locuirii fiind în sec. IV--VI p.Chr.

Tumulul din extremitatea vestică a poligonului, numit de localnici „Movila Documaci", a fost parţial afectat în vara anului 1993 de o excavaţie mecanică având drept scop prelevarea de loess pentru fundaţia bisericii catolice din Mangalia.

În aceste condiţii, Muzeul de Arheologie „Callatis" din Mangalia a iniţiat o cercetare arheologică cu caracter de salvare, în cursul căreia a fost descoperit un complex funerar de epocă elenistică. Acesta se compune din camera funerară decorată cu frescă policromă, cu acoperişul în formă de boltă (3,56 × 3,62 m) şi un *dromos* (9,55 × 1,61 m), prezentând două faze constructive: prima, contemporană camerei funerare, cu pereţii tencuiţi şi acoperişul în formă de boltă, iar a doua, construită ulterior, din blocuri de calcar netencuite şi cu acoperişul din dale de calcar dispuse în şarpantă (orientarea intrării E–V, cu camera funerară către vest).

Al doilea monument este reprezentat de o construcţie rectangulară, realizată în *opus graecum* din blocuri mari de calcar semifasonate, a cărei funcţionalitate nu a putut fi încă stabilită. Întregul complex, databil după tehnica de construcţie în sec. III a.Chr.[20], a fost protejat de două ringuri realizate din blochete de calcar nefasonat şi de o manta formată din lentile de pământ prelevat din apropiere, unde, datorită cantităţii mari de pământ excavat în antichitate, a rezultat o mică vale artificială. În mantaua tumulului au fost constatate înmormântări secundare din epoca romano-bizantină[21].

11. Pe malul lacului, la 500 m de locul amintit, pe un mic promontoriu afectat de procesul de eroziune, se află o aşezare elenistică. Datarea acesteia în sec. III–II a.Chr. este îndreptăţită de amfora ştampilată de Thasos (fig. 3, cat. I, 13) şi o alta de Heracleea Pontica (cat. I, 20), precum şi de diferite fragmente de farfurii, străchini, boluri. Aşezarea este afectată în partea sa de nord de depuneri de resturi menajere actuale.

12. A. La cca 800 m vest, sub malul stâncos al lacului Limanu, se poate observa un tronson al unuia din apeductele care aprovizionau cetatea Callatis în epoca romană şi romano-bizantină. Tehnica de construcţie, precum şi analogiile cu apeductele de la Tropaeum Traiani, Tomis şi Histria, permit o datare în sec.

[20] V. Georgescu, S. Lascu, *Callatis-Mangalia 2500*, Mangalia 1995, p. 44–45.

[21] *Ibidem*. Cercetarea arheologică (1993–1995) a fost efectuată de prof. C. Preda, V. Georgescu, M. Ionescu; au mai participat T. Papasima şi Maria Coja.

III–IV p.Chr. Este vorba de un apeduct de tip *canalis structilis*, distrus de lucrările de taluzare a malului lacului. Resturi din apeduct (blocajul adosat stâncii sau chiar jumătate din cuveta şi capacul din plăci de calcar nefasonate) sunt vizibile pe o distanţă de cca 200 m, orientarea sa fiind E–V[22].

12. B. Fără a insista asupra altor amănunte[23], amintim un alt tronson de apeduct, compus de această dată din *tubuli*, care are căminul de decantare la cca 1 km vest de o staţie de pompare a apei pentru irigaţii[24].

12. C. Cu privire la cişmeaua de la gura văii Başpunar, nu se poate spune că ar aparţine antichităţii[25], având în vedere componenţa mortarului şi tehnica de cioplire a blocurilor de calcar, dar şi faptul că acest tip de construcţie este specific Dobrogei medievale şi moderne. De altfel, nu este singurul caz în Dobrogea, când asemenea construcţii au captat direct conducta romană, şi nu izvorul; analogii întâlnim la Şipote, Abrud şi Anadolchioi.

13. La 1 km nord de căminul de decantare amintit la punctul 12. B., parţial afectată de construcţia şoselei spre Albeşti, se întinde pe o suprafaţă de cca 0,5 ha o aşezare databilă în sec. III a.Chr. – III p.Chr. pe temeiul ceramicii elenistice, a toartelor ştampilate (Thasos, fig. 3, cat. I, 14; Akanthos, cat. I, 21) şi a ceramicii getice (fig. 5, cat. II, 11) şi romane (fragmente de amfore, străchini, farfurii, fig. 5–6, cat. II, 12, 15, 18). Este posibil ca zona să fi fost locuită sporadic şi în sec. VI p.Chr., supoziţie întemeiată pe descoperirea câtorva fragmente de amfore cu striuri mărunte. Anual, lucrătorii de la IAS Albeşti colectează din zonă şi depozitează pe marginea şoselei mari cantităţi de blochete de calcar, unele de mari dimensiuni, cărămizi şi olane. Nu este exclus ca aici să fi funcţionat în epoca romană o *uilla*.

14. La peste 1 km SV, pe malul lacului, parţial afectată de eroziune şi de tranşee pentru aplicaţii militare moderne, se află o aşezare romană situată pe un promontoriu şi care, prin materialul ceramic (fragmente de amfore, ţigle, olane: fig. 5–6, cat. II, 14, 17), se datează larg în sec. II–VI p.Chr. Semnalăm de asemenea şi toarte de amfore ştampilate de Thasos (fig. 3, cat. I, 12 şi 16) şi dintr-un centru neidentificat (fig. 3, cat. I, 22).

15. A. În partea de sud a aşezării amintite, în mijlocul lacului, se înalţă doi martori de eroziune[26], cu înălţimi de 15,1, respectiv 13,6 m. Până la înfiinţarea fermei piscicole în anul 1970[27] cei doi martori erau insule ale

22 Apeducte asemănătoare la Canarache, *op. cit.*; Al. S. Ştefan, BMI 41, 1972, 3, p. 43–53 şi bibliografia; Gh. Papuc, Pontica 15, 1982, p. 161–173; Al. Avram, O. Bounegru, SCIVA 37, 1986, 3, p. 263; Gh. Papuc, M. Ionescu, Pontica 27, 1994.

23 M. Ionescu, Pontica 24, 1991, p. 419–424.

24 Botzan, *op. cit.*, p. 309 şi fig. 366. Tuburile ceramice au diametrul de 0,16 m, căminul de vizitare de 0,45 × 0,48 m.

25 *Ibidem*, p. 309–310, fig. 4.

26 Breier, *op. cit.*, fig. 26.

27 Informaţie de la ing. Corneliu Chirea.

lacului Limanu, iar acum sunt legați de mal prin digurile care compartimentează bazinele piscicole. Primul martor, cel dinspre nord, a fost locuit încă din epoca neolitică. Vasele tronconice fragmentare din pastă semifină, o fusaiolă, un pandantiv din os, un fragment din platforma unui cuptor, unelte din silex (fig. 4, cat. II, 1–3) documentează o aşezare de tip Gumelnița. Uneltele de silex şi fragmentele ceramice îndreptățesc supoziția că insula a fost locuită şi în epoca bronzului[28] (fig. 4, cat. II, 4–6). În zona de vest a insulei am descoperit un fragment de râşniță din granit masiv (0,55 × 0,67 × 0,25 m), cu o față concavă şlefuită.

15. B. Partea de sud a insulei a fost puternic afectată de lucrările de îndiguiri, în urma buldozerului apărând un zid compus din blochete de calcar legate cu pământ, în care se află un fragment de bloc de parament scobit în scopul realizării unui *mortarium*[29]. Zidul are 3,50 m lungime, 1,10 m înălțime, 0,60 m lățime. Alături de fragmentele ceramice descoperite în preajmă, acest monument atestă un punct de locuire romană, cu aceleaşi caracteristici cu cele ale aşezării descrise la nr. 16.

16. Al doilea martor de eroziune se află la cca 250 m sud de primul, fiind şi el afectat de lucrările de îndiguire. Pe versantul nordic al insulei am descoperit urme de locuire romano-bizantină: ceramică fragmentară (amfore cu striuri mărunte), *terra stampata* (fig. 6–7, cat. II, 23, 27), fragmente de vase de sticlă, precum şi fragmente ceramice medievale timpurii (fig. 7–8, cat. II, 29, 30).

17. Pe o suprafață de peste 2 ha, la confluența pârâului care curge pe valea Arsă cu valea Limanu, am descoperit fragmente ceramice databile în epocile neolitică (cultura Gumelnița) şi romano-bizantină, dar predominant în epoca medievală timpurie (sec. X–XI: fig. 8, cat. II, 31, 32, 33). Acestor urme de locuire li s-a suprapus o mică a aşezare medievală târzie, databilă după ceramica smălțuită în sec. XVII–XVIII, provenind probabil dintr-o aşezare de care poate fi legată construcția cişmelei de la gura văii Başpunar.

18. La peste 1 km de valea Arsă, între şosea şi satul Arsa, în zona unei grupări de tumuli afectați de lucrările agricole, am descoperit o serie de toarte de amfore ştampilate (fig. 1, 3, cat. I, 3, 4, 10, 15). În zonă mai pot fi observați şi alți tumuli, parțial sau total aplatizați, ceea ce îndreptățeşte afirmația că necropola tumulară de epocă elenistică se întindea până în teritoriul actualului sat Albeşti. Rămâne ca cercetările viitoare să lămurească raportul între necropola tumulară callatiană şi cea a cetății de la Albeşti.

19. La est de satul Arsa, la cca 150 m pornind din valea Arsă, se află o carieră de calcar cu un front de peste 20 m lățime şi 7–8 m înălțime. Este

[28] Atât materialul ceramic, cât şi cel litic îndreptățesc această afirmație.

[29] Acum nu se mai păstrează decât fundația, elevația fiind demantelată de persoane necunoscute, probabil pentru anumite construcții.

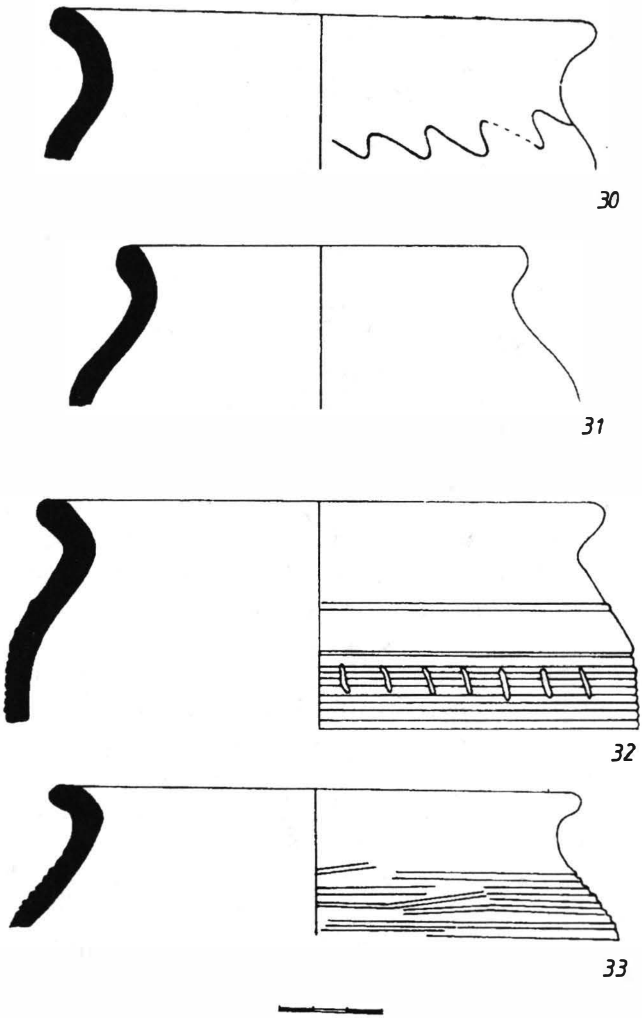

Fig. 8. Ceramică medievală (cat. II) provenind din aşezările 16 (30) şi 17 (31–33).

posibil ca această carieră să fi fost una din cele care au furnizat în antichitate material de construcţie pentru oraşul Callatis[30]. Faptul că exploatarea are o adâncime de peste 100 m, calitatea calcarului, precum şi apropierea de Callatis sprijină această ipoteză.

20. La 200 m nord de satul Arsa, pe versantul vestic al văii se află un cuptor de var cu diametrul de 2,90 m şi cu grosimea peretelui de 0,30 m. Cuptorul poate fi pus în legătură cu aşezarea greco-romană care se află în aceeaşi zonă la cca 400 m nord de sat.

[30] Suceveanu, *Viaţa economică* (cf. n. 2), p. 128.

Această aşezare, afectată de lucrările agricole, se întinde pe ambii versanţi ai văii, pe o suprafaţă de peste 3 ha. Ceramica – toartele de amfore ştampilate (fig, 1, 3, cat. I, 17, 19), fragmentele de străchini şi de farfurii elenistice (fig. 4–5, cat. II, 8–10), fragmentele de amfore romane (fig. 6, cat. II, 20) şi de străchini şi farfurii de epocă imperială (fig. 5, cat. II, 13), ceramica indigenă –, fragmentele de vase de sticlă, materialele de construcţie indică o intensă locuire a acestei aşezări între sec. III a.Chr. şi sec. IV p.Chr.[31] Este posibil ca această aşezare rurală să se fi aflat pe traseul drumului care lega în epoca romană oraşul Callatis de teritoriul tropaeens[32].

21. Latura de sud a văii Limanu, în zona localităţii 2 Mai, este deja cunoscută pentru vestigiile sale antice[33].

Şoseaua Limanu–2 Mai „taie" în apropierea intersecţiei cu drumul spre Mangalia (peste noul pod) o aşezare medievală târzie (sec. XVII–XIX) care a suprapus o locuire sporadică de epocă romană timpurie datată prin fragmente ceramice diverse.

22. Pe promontoriul care se înalţă vis-à-vis de Şantierul Naval 1 Mangalia, am putut constata urme de locuire sporadică de epocă neolitică (unelte fragmentare de silex) şi rare fragmente ceramice de epocă romano-bizantină, decorate cu striuri mărunte. Cea mai mare parte a zonei este ocupată de o aşezare medievală târzie (sec. XVII–XIX), care, prin zidurile care se mai pot încă observa şi ceramica smălţuită cu analogii la Ester (azi Târguşor–Dobrogea)[34], pare a fi vechea vatră a satului Limanu.

23. Pe un mic platou din dreptul peşterii Limanu (Caracicola) se pot observa urmele sporadice ale unei locuiri de epocă neolitică (fragmente mici de ceramică poroasă, prost arsă)[35] şi ale unei aşezări medievale timpurii (sec. X–XI) puse în evidenţă de oale-borcan, decorate cu striuri orizontale[36].

24. La cca 500 m vest de peştera Limanu, cunoscută ca locuire neolitică şi ca punct de refugiu în vremuri de pericol, am cules mai multe lame de silex fragmentare şi aşchii provenite de la prelucrarea nucleelor de silex.

25. La 300 m sud de cantonul fermei piscicole, în zona numită de localnici „La plopi", am identificat o locuire medievală timpurie, afectată de eroziune şi de săparea unor tranşee. Majoritatea vestigiilor se află sub apele lacului.

26. Pe malul opus al lacului, pe o pantă lină, între o plantaţie de pini şi apă, mai ales toamna, atunci când apele scad, se pot observa rare fragmente ceramice medievale timpurii.

[31] Afirmaţia se bazează pe încadrarea în această perioadă a materialului ceramic descoperit.

[32] Suceveanu, *op. cit.*, p. 129.

[33] Boroneanţ, *op. cit.*, p. 324, nr. 25. Autorul aminteşte o aşezare greco-romană în grădina CAP 2 Mai.

[34] M. Ionescu a efectuat cercetări de teren în anii 1979–1980 în zona Târguşor–Dobrogea.

[35] M. Irimia, W. Wolski, Pontice 1, 1968, p. 45–87.

[36] Cf. Repertoriul arheologic (mss. la Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa, *s.v.* com. Limanu).

27. Pe latura sudică a iazului Hagieni, în dreptul cotului acestuia, spre vest, se poate observa o locuire neolitică. Materialul ceramic, sărac şi deosebit de fragmentat în urma lucrărilor de împrejmuire a unei păşuni, prezintă similitudini cu acela din aşezarea nr. 15 A.

28. O altă zonă de interes arheologic este valea Hagieni. La confluenţa văii cu iazul lucrările de amenajare a unei staţii de pompare a apei pentru irigaţii au afectat o locuire sporadică din epoca romană timpurie. În afară de fragmente ceramice de amfore, au apărut ţigle, precum şi fragmente de tuburi de apeduct cu diametrul interior de 0,18 m[37].

29. La cca 200 m NE de satul Hagieni, pe versantul estic al văii, se află o locuire de epocă medievală târzie de cca 1,5 ha, similară cu aşezările nr. 21 şi 22. Este posibil să avem a face cu vechea vatră a satului Hagieni. Nu este exclus ca distrugerea acestei aşezări să aibă vreo legătură cu războaiele ruso-turce din sec. XVIII–XIX, în special cu cel din 1828–1829, când a fost distrusă şi aşezarea de la Târguşor (Ester)[38].

30. În partea de sud a satului Hagieni, aproape de punctul de origine al văii cu acelaşi nume, am identificat o locuire elenistică pusă în evidenţă de toarte de amfore ştampilate (fig. 1, 3, cat. I, 5, 18, 23–25) şi fragmente ceramice diverse databile în sec. III–II a.Chr. Localitatea Hagieni este amintită în literatura de specialitate, ca şi localitatea Arsa, fără a se indica mai precis locul respectivelor descoperiri[39].

31. La aproximativ 2 km NV de satul Hagieni se află al treilea martor de eroziune, o insulă orientată NV–SE situată în mijlocul unei mlaştini. La limita sa de NV, pe lângă care trece pârâul care vine dinspre Albeşti, chiar la nivelul apei, se poate observa pe o lungime de peste 15 m un zid construit din blocuri mari de calcar (cca 1,30 × 0,45 × 0,50 m). Zidul, construit în *opus graecum*, se mai păstrează pe o lăţime de cca 1–1,10 m. În anul 1987 a fost efectuată în această zonă o cercetare arheologică preliminară. A fost identificat un zid de incintă cu două paramente, lat de 2,10 m, care poate fi urmărit pe o distanţă de cca 250 m N–S până la 150 m de drumul de ţară care duce spre Hagieni. În cursul cercetării s-a constatat că în epoca elenistică, terenul în pantă a fost amenajat în terase cu o lăţime de cca 8 m. Incinta, fragmentele ceramice getice şi elenistice, statuetele fragmentare de teracotă sprijină ipoteza potrivit căreia ne aflăm în faţa unei aşezări fortificate de tip Albeşti, databilă în sec. III–I a.Chr.[40] Nu am putut observa în această zonă alte elemente arheologice, în afara unor fragmente ceramice romane atipice, sitiuaţie datorată eroziunii foarte puternice, care a ajuns până la stâncă.

[37] Fragmentul de tub de apeduct are aceleaşi dimensiuni cu cele descoperite în punctul nr. 12. B; cf. Botzan, *op. cit.*, p. 309; Ionescu, *op. cit.*, p. 422 şi fig. 1.

[38] Vezi mai sus nota 34.

[39] Irimia, *op. cit.*, p. 50, 52 şi 53: Arsa.

[40] Cercetare efectuată de V. Georgescu şi T. Cliante.

În zona de SE a insulei, acoperită de o vegetație foarte bogată, am putut observa câteva blochete de calcar (0,50 × 0,45 × 0,40 m) provenind dintr-un parament şi rare fragmente ceramice de epocă romană şi romano-bizantină decorate cu striuri mărunte.

★

În încheiere, lăsând deschisă problema unor viitoare cercetări de teren pe valea Limanu, trebuie subliniat faptul că toate aşezările, fie ele de epocă elenistică, fie de epocă romană sau romano-bizantină, au făcut parte din teritoriul Callatidei şi din zona care realiza legătura cu *territorium* învecinat al municipiului Tropaeum Traiani[41], fapt confirmat şi de un miliar inedit, descoperit recent în satul Arsa[42].

Studiul toartelor de amfore ştampilate a permis stabilirea faptului că, atât Callatis[43], cât şi *chora* callatiană[44] au avut în epoca elenistică intense legături comerciale atât cu bazinul pontic, cât şi cu cel egeean.

De remarcat este faptul că aşezările notate cu 14, 15 A şi B, 16 şi 17 pot fi puse în legătură cu izvoarele puternice de la gura văii Başpunar, aşa cum aşezarea nr. 31 din pădurea Hagieni a apărat probabil în epoca elenistică bogata sursă de apă din zonă.

Este posibil ca aşezarea notată cu 14, să fi avut un rol în construcția şi întreținerea unuia din apeductele callatiene.

Densitatea locuirilor, din care remarcăm mai ales siturile elenistice şi medievale timpurii, prezente mai ales pe valea lacului Mangalia, este explicabilă dacă avem în vedere faptul că zona se situează la adăpostul vânturilor, mai ales iarna, şi că sursele de apă potabilă, de o foarte bună calitate, sunt deosebit de bogate.

CATALOG[45]

I. *Toarte de amfore ştampilate*[46] (fig. 3)

Sinope

1.	Ἡρακλείδης	
	[ἀ]στυνόμου	arc şi
	[Κα]λλισθένου	tolbă cu săgeți

[41] Suceveanu, *op. cit.*
[42] Informație de la Maria Bărbulescu, căreia îi mulțumim şi pe această cale.
[43] Avram, SCIVA 39, 1988, 3, p. 287–313, unde şi bibiografia.
[44] Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu, Georgescu, *op. cit.*
[45] Numerotarea pieselor ilustrate în fig. 3–8 corespunde celor două cateloage.
[46] Mulțumim şi pe această cale doamnei Livia Buzoianu de la Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie din Constanța şi domnului Alexandru Avram de la Institutul de Arheologie din Bucureşti pentru sprijinul acordat în vederea realizării catalogului I.

M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S. 13, 1969, cat. nr. 488–490.
Cf. N. Grakov, *Drevnegrečeskie keramičeskie klejma s imenami astinomov,* Moscova, 1929, p. 139, nr. 17, gr. IV–V; Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S. 34, 1990, p. 119, astynom, gr. IV (cca 284–262 a.Chr.).

2. [- - - - - - - - -]ις
[ἀστυν]όμου → cap
[Δημητ]ϱίου masculin

Cf. Avram, Conovici, Poenaru Bordea, *op. cit.*, astynom, gr. IV (cca 284–262 a.Chr.).

3. Εὐ[– – – – – – – –]
A[– – – – – – – – –]
delfin?

Tip neobişnuit, probabil dintr-una din primele trei grupe cronologice (a doua jumătate sec. IV–începutul sec. III a.Chr.).

4. [ἀστυνόμου]
[Ἡϱων]ύμου ↑ trofee
[τοῦ Ποσει]δωνίου pe soclu

Gramatopol, Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 584; o piesă asemănătoare la Albeşti, Pontica 21–22, 1988–1989, p. 61, nr. 256 (91).

5. [ἀστ]υνόμου
[Ἀτ]τάλου ← cap
[Φι]λοκϱάτου de tânăr

E. M. Pridik, *Inventarnyj katalog klejm na amfornyh ručkah i na čerepicah Ermitažnogo sobranija,* Petrograd, 1917, p. 65, nr. 62–63; gr. IV (cca 284–262 a.Chr.).

6. [ἀστ]υνόμου ↓ ciorchine
Αἰσχίνου
Καλλισθένης

Gramatopol, Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 357–358; gr. IV (cca 270–265).

7. ἀστυνόμου
Δημητϱίου ← cap
Νικίας încoronat

Gramatopol, Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 433: Demetrios III.

8. ἀστυνόμου
Ἑκαταίου
tirs cu panglici ←

Avram, Conovici, Poenaru Bordea, Dacia, N. S. 33, 1989, nr. 57–67: Hekataios II.

Rhodos

9. cap Ἐπί Π[αυ]–
Helios σανία

Eponimul Pausanias I datat cca 240–225 a.Chr.; cf. G. Jöhrens, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 502.

10. Νικάγιδος

V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria,* Bucureşti, 1957, nr. 642.

11. Ἐπὶ Εὐφϱά–
νοϱος

Εὐφϱάνωϱ II datat după perioada pergameniană (post 180 a.Chr.) de D. B. Şelov, *Keramičeskie klejma iz Tanaisa III–I vekov do n. e.*, Moscova, 1975, p. 53, nr. 112.

Thasos

12. Εὐ(–) Θ[ασι(–)] ?
Λοχ(–)
delfin →

Probabil un nou eponim, Εὐ (–), înrudit cu Μεσ(–) din gr. Garlan F. Nici producătorul nu este cunoscut la Thasos; probabil Λόχ(αγος). Cca 355–340 a.Chr.

13. [- - - - -]
torţă →
Θασίω[ν]

Sigma lunar; post cca 275 a.Chr.

14. Θασίω[ν]
vas ←
polonic →
Χαιρέα[ς]

Cca 270–265 (Al. Avram, *Histria* VIII. *Les timbres amphoriques*, 1, *Thasos*, Bucureşti–Paris, 1996, tab. I).

15. [Θασίων]
delfin →
[Σκύ]μνος

Skymnos II (sigma lunar): cca 255–245 (Avram, *op. cit.*, 1, tab. I).

16. [- - - - -]
torţă →
Θασίων

Sigma lunar; post cca 275 a.Chr.

Cnidos

17. ştampilă circulară; monogramă.
[᾿Ε]π᾿ ᾿Ιπ[πολόχ]ου

Lectură nesigură.

Cos

18. Toartă bifidă; monogramă.
ΔΗ

Paros

19. Ştampilă rectangulară îngustă.
Πάριον

Pentru datare se admite în general sec. III a.Chr.; vezi discuţia la A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica 23, 1990, p. 37.

Heracleea Pontica

20. Fragment de gât; ştampilă englifică, probabil cu două nume (al doilea şi al treilea sfert al sec. IV a.Chr.). Din inscripţie s-a păstrat finalul unui nume în genitiv.
[- - - - - -]
[– – – –]λωνος

Akanthos

21. Cerc divizat în patru; vizibile doar două litere.
Α|Π

Alte centre

22. Μυρσ[ιλείας]
[Μ]α[νικός]
Vezi discuția la M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. C. Georgescu, Pontica 23, 1990, p. 51 și cat. 422 (5)–425 (8). Pentru datare, în general sec. III a.Chr.
23. Fragment de amforă (gât, buză și toartă) cu buza în formă de ciupercă de tip „Soloha I". Acest tip de amforă poate fi atribuit mai multor centre de producție (Rhodos, Cos, Samos); cf. Al. Avram, Dacia, N. S. 33, 1989, p. 247–252.
Toartă ștampilată, probabil monogramă.
ΔΙ
24. Toartă ștampilată, argilă cu aspect de Cnidos. Ștampila în cartuș dreptunghiular; un singur nume scris prescurtat:
Ἡρακλα(–)
25. Toartă ștampilată, argilă cu aspect de Samos. Ștampila circulară în partea superioară.
H

II. *Alte obiecte* (fig. 4–8)

1–3. Lame de silex. Cf. Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 292, fig. 292/1, 16; D. Galbenu, Pontica 4, 1971, fig. 4/1–4: cultura Gumelnița.
4. Vas fragmentar, lucrat cu mâna, pastă gri, cu arsură secundară. Cf. Galbenu, *op. cit.*, p. 246, fig. 2/2.
5. Vas fragmentar cu o toartă, lucrat cu mâna, pastă poroasă, gălbuie, cu patină. Cf. *ibidem*, p. 246, fig. 3.
6. Fusaiolă ceramică; diam. 0,027 m. Cf. *ibidem*, p. 246, fig. 4/5.
7. Farfurie, pastă roșie cu firnis negru, decorată cu palmete; diam. fund 0,12 m. Cf. P. Alexandrescu, *Histria* IV. *La céramique d'époque archaïque et classique. VII*[e]*–IV*[e] *s.*, București–Paris, 1978, cat. nr. 596; M. Irimia, Pontica 13, 1980, p. 92, fig. 5/5.
8. Strachină decorată cu palmete, pastă roșie cu firnis negru metalizat; diam. fund 0,11 m. Cf. Alexandrescu, *op. cit.*, cat. nr. 607; sec. IV a.Chr.
9. Farfurie, pastă gri, firnis negru; diam. 0,175 m. Cf. V. Sârbu, Pontica 15, 1982, p. 111, fig. 6/1, 2; sec. III–II a.Chr.
10. Strachină, pastă gri, firnis negru în interior, cu o bandă la exterior; diam. 0,185 m; sec. III–II a.Chr.
11. Afumătoare, pastă poroasă cu nisip, arsură secundară.
12. Fund amforă, pastă gălbuie. Cf. A. V. Burakov, *Kozyrskoe gorodišče rubeža i pervyh stoletij našej ery*, Kiev, 1976, pl. 3/27; sec. II–III p.Chr.
13. Bol, diam. 0,22 m, pastă roșie, firnis roșu. Cf. Al. Suceveanu, *Histria* VI. *Les thermes romains*, București–Paris, 1982, pl. 1/4 (terme I, faza I A).
14. Gât de amforă, diam. 0,06 m, pastă grosieră, roșie. Cf. *ibidem*, pl. 14/30 (terme II, faza II B); sec. IV p.Chr.
15. Strachină, diam. 0,225 m, pastă cărămizie, firnis roșu. Cf. *ibidem*, pl. 1/6 (terme I, faza I A); sec. I–III p.Chr.
16. Farfurie carenată, partea superioară; diam. 0,215 m, pastă cărămizie, firnis roșu. Cf. *ibidem*, pl. 8/6, 7 (terme II, faza I B); T. Knipowitsch, *Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Frankfurt am Main, 1929, p. 51, fig. 12/3–4; sec. II–III p.Chr.

17. Oală, diam. 0,16 m, pastă cărămizie. Cf. M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani* II. *Monumentele romane*, Bucureşti, 1984, fig. 113/16; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 91–92; sec. I–II p.Chr.
18. Farfurie carenată, diam. 0,193 m, pastă roşie, firnis roşu. Cf. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 8/6, 7 (terme II, faza I B); Sâmpetru, *op. cit.*, fig. 113/1–3; sec. II–III p.Chr.
19. Farfurie, diam. 0,165 m, pastă fină, roşie, firnis portocaliu. Cf. H. D. Robinson, *The Athenian Agora* V. *Pottery of the Roman Period*, Princeton, 1959, tip 6. 28; prima jumătate a sec. I p.Chr.
20. Amforă, diam. 0,15 m, pastă gălbuie-cărămizie, aspră. Cf. Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani* I. *Cetatea*, Bucureşti, 1979, fig. 152/3–4 (N III); I. B. Zeest, MIA 83, 1960, pl. 30/75 a; sec. II–III p.Chr.
21. Strachină, diam. 0,275 m, pastă fină, caolin cu slip negru. Cf. Knipowitsch, *op. cit.*, p. 29; sec. I a.Chr.–I p.Chr.
22. Oală, diam. 0,17 m, pastă poroasă, gălbuie, degresant nisip. Cf. Barnea, *op. cit.*, fig. 162/4–5.
23. Farfurie *terra stampata*, pastă fină, cărămizie, slip roşu, imprimat cu un animal (veveriță?). Cf. J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, Londra, 1972, p. 349, gr. a III-a (cca 470–580 p.Chr.); Gh. Papuc, Pontica 6, 1973, p. 167, fig. 9/1, 2.
24. Farfurie *terra stampata*, pastă semifină, roşie, slip roşu, decor antropomorf stilizat. Cf. Hayes, *op. cit.*; Papuc, *op. cit.*
25. Farfurie *terra stampata*, pastă fină, slip roşu, reprezentarea unui kantharos. Cf. Hayes, *op. cit.*, p. 349 (cca 440–490 p.Chr.); Papuc, *op. cit.*, fig. 15/1.
26. Farfurie *terra stampata*, pastă fină, roşie, slip portocaliu, reprezentare florală. Cf. Papuc, *op. cit.*
27. Farfurie *terra stampata*, pastă fină, roşie, slip roşu, decor neclar. Cf. Papuc, *op. cit.*
28. Opaiț, toartă foliformă, pastă grosieră, roşie, slip gălbui. Cf. A. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 99, nr. 640; C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, tip XXXIII, p. 150, fig. 179/ 84, 87; sec. VI p.Chr.
29. Cană, fund, diam. 0,04 m, pastă caolin, smalț oliv, decorată cu o roată în alb-negru; ceramică de import. Cf. Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia* I. *Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuța–Garvăn*, Bucureşti, 1967, p. 172, fig. 106/6 şi 108/1, 7 (gr. IV a).
30. Oală borcan, diam. 0,15 m, pastă grosieră, gri, degresant nisip cu scoici, decor în val. Cf. E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967, pl. 22/2; sec. X–XI.
31. Oală borcan, diam. 0,11 m, pastă grosieră, brună, în arsură secundară, degresant pietriş. Cf. SCIV 3, 1952, p. 376, fig. 22/3–4; sec. X–XI.
32. Oală borcan, diam. 0,15 m, pastă grosieră, brună, decor realizat cu pieptenele şi impresiuni cu unghia. Cf. Zaharia, *op. cit.*, fig. 49/6, pl. 23/1; sec. X–XI.
33. Oală borcan, diam. 0,138 m, pastă grosieră, brun închis, în arsură secundară. Cf. Zaharia, *op. cit.*, fig. 61/2–4, pl. 22/3, 4, 7; sec. X–XI.

RECHERCHES DE SURFACE DANS LE TERRITOIRE CALLATIEN

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les principaux acquis d'une recherche de terrain exécutée dans le territoire de l'antique Callatis (Mangalia). Les investigations ont porté notamment sur la vallée de Limanu, où on a identifié nombre d'ha-

bitats s'échelonnant depuis l'époque néolithique jusqu'à la haute époque médiévale, ainsi que les traces des aqueducs de Callatis. La disposition topographique des sites d'époque romaine et romano-byzantine permet de formuler quelques considérations sur la route secondaire (*semita*), qui allait de Callatis à Tropaeum Traiani.

C'est ainsi que la carte archéologique du sud-est de la Dobroudja peut être enrichie de quelques nouveaux sites.

EXPLICATION DES FIGURES[47]

Fig. 1–2. Cartes des découvertes (les numéros renvoient au répertoire).

Fig. 3. Timbres amphoriques (cat. I) en provenance des sites 3 (6), 6 (2, 7–9), 11 (13), 13 (14), 14 (12, 22), 18 (10, 15), 20 (17), 30 (5, 18, 25).

Fig. 4. Objets divers (cat. II) en provenance des sites 15. A (1–6), 6 (7), 20 (8, 9).

Fig. 5. Poterie (cat. II) en provenance des sites 13 (11, 12, 15), 14 (14), 20 (10, 13).

Fig. 6. Céramiques romaines (cat. II) en provenance des sites 5 (16), 6 (24), 13 (18), 14 (17), 16 (23), 20 (20).

Fig. 7. Céramiques romaines (cat. II) en provenance des sites 1 (21), 5 (22, 28), 6 (19, 25, 26), 16 (27, 29).

Fig. 8. Céramiques médiévales (cat. II) en provenance des sites 16 (30) et 17 (31–33).

[47] Les numéros des objets illustrés renvoient aux deux catalogues.

*** *I daci*, Electa, Milano, 1997, 369 p.

Apărut sub îngrijirea lui Grigore Arbore Popescu, catalogul expoziţiei *„I daci”*, prezentată în 1997 la Florenţa şi Triest, impresionează de la prima vedere prin dimensiunile sale şi prin ţinuta sa artistică. Dimensiunile sunt evident date de amploarea expoziţiei (854 piese), dar şi de cele 25 texte menite a-l introduce pe vizitator, respectiv pe cititor, în istoria şi civilizaţia geto-dacilor. Ţinuta artistică excepţională se datorează în primul rând lui George Dumitriu, realizatorul fotografiilor. În fapt, acest catalog este o adevărată „lucrare de autor”, care-l consacră pe Dumitriu, recunoscut fotograf de monumente, şi ca pe un excelent fotograf de piese arheologice[1]. Desigur, calitatea artistică deosebită se datorează şi unei rafinate puneri în pagină, precum şi calităţii ireproşabile a imprimării, pentru care meritele revin editorului milanez. Dacă am rămâne la aceste prime impresii generale, catalogul, ca şi expoziţia în sine, ar putea fi considerate drept un mare şi incontestabil succes[2]. O privire mai atentă ne obligă însă la o serie de observaţii critice şi de foarte necesare corecturi.

Catalogul propriu-zis (p. 137–361), ai cărui autori rămân anonimi, cuprinde inventarul general şi ilustraţia color a aproape tuturor exponatelor. Pentru fiecare piesă se dă denumirea (tipul), materialul, dimensiunile, locul de descoperire, muzeul de unde provine şi numărul de inventar. Acolo unde este vorba de tezaure (Rădeni, Sacoşu Mare, Hinova, Herăstrău, Lupu), depozite (Ghidici, Vinţu de Jos) sau inventare funerare (Agighiol, Peretu, Popeşti etc.), rar şi în cazul unor piese deosebit de importante (coiful de la Poiana–Coţofeneşti), s-au adăugat mici texte cu informaţii şi comentarii privind contextul de descoperire, datarea, semnificaţia particulară, precum şi o trimitere bibliografică. Astfel de mici texte introduc şi secţiunile expoziţiei în care materialul a fost grupat după apartenenţa etnică (grecesc, scitic, ilir, celtic, bastarn), după criteriul funcţional (plastică, monede) sau după cel geografic, al zonei de descoperire (pentru epoca clasică separat Muntenia, Transilvania şi Moldova).

Normal, aceste secţiuni, respectiv înşiruirea exponatelor caută să respecte ordinea cronologică, într-un spaţiu de timp care se întinde între sec. XIII a.Chr. şi sec. II–III p.Chr. Normală este ponderea importantă a descoperirilor din perioada secolelor IV–III a.Chr. şi

---

[1] V. catalogul *Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit*, Frankfurt a. M., 1994, unde Dumitriu este autorul fotografiilor de exterior (monumente, peisaje). Pentru catalogul *I goti*, Milano, 1993, artistul a realizat pentru prima oară fotografii de piese arheologice, care însă nu produc o impresie deosebită, probabil şi datorită condiţiilor grafice modeste.

[2] Este de neînţeles motivul pentru care responsabilii expoziţiei, R. Florescu şi Gr. Arbore Popescu, afirmă apăsat un dublu neadevăr, şi anume că nici în Italia, nici în altă ţară europeană, până la această dată nu ar fi fost organizată vreo expoziţie dedicată civilizaţiei geto-dacilor (p. 19). Să ne reamintim aici doar de expoziţiile de la Bruxelles, din aprilie–iunie 1979 (cf. *La civilisation classique des Daco-Gètes*, Bruxelles, 1979) şi chiar de la Roma, din decembrie 1979 – ianuarie 1980 (cf. *I daci. Mostra della civiltà daco-getica in epoca classica*, Roma, 1979), de pe urma cărora ne-au rămas cataloage accesibile în orice bibliotecă de specialitate. Din păcate eroarea (simplă eroare?) este încă amplificată în cuvântul primarului Florenţei (p. 7), de unde cititorul află că mărturiile acestei civilizaţii ar fi acum pentru prima dată expuse în străinătate.

îndeosebi a materialelor geto-dace clasice din sec. II a.Chr. – I p.Chr., care reprezintă aproape jumătate din totalul exponatelor[3]. Nejustificabil este în schimb faptul că, dintr-o expoziție în care au fost totuși selecționate 68 piese din Bronzul târziu și până în Hallsatt-ul mijlociu, așadar din perioada anterioară primelor atestări istorice despre geți, lipsește cu desăvârșire cultura geto-dacă din epoca romană (sec. II--III p.Chr.), bine documentată astăzi atât în spațiul provincial, cât și în afara acestuia. Această absență reprezintă o nedorită amputare a realității istorico-arheologice. Ea îl păgubește pe vizitatorul sau cititorul neavizat, care ar fi avut ocazia să se convingă că ideea continuității geto-dacilor în epoca romană nu este un slogan propagandistic, ci un fapt incontestabil. Pentru specialist, o asemenea opțiune a Comitetului științific al expoziției (I. Glodariu, R. Florescu, G. Trohani și A. Vulpe din partea română, G. Gullini, Gr. Arbore Popescu și S. Rinaldi Tufi din partea italiană) rămâne o adevărată enigmă, știut fiind că mai toate muzeele participante la expoziție, în primul rând cele din București, Cluj, Craiova, Bacău și Roman, dețin importante colecții de descoperiri geto-dace din epoca romană.

Sub aspectul cronologiei, mai este de semnalat faptul că pentru unele piese importante, precum „carul" de la Bujoru, statuia-menhir de la Sibioara sau diadema de la Bunești nu se indică datarea, în timp ce alte piese sunt datate greșit. Astfel, au fost încadrate în epoca Burebista – Decebal două vase celtice timpurii de la Blandiana (cat. nr. 492–493) și o strachină din sec. IV–III a.Chr. de la Răcătău (cat. nr. 644). Greșită este și încadrarea vasului „etajat" de la Teleac (cat. nr. 54) între „obiectele aparținând culturii Basarabi".

Din păcate, lista erorilor și confuziilor de tot felul, pe care le întâlnim în partea de catalog, este mult mai mare. Dintre cele mai „nevinovate" semnalez:

– vasele bastarne cat. nr. 118–119 nu provin de la Borosești, ci din necropola de la Poienești[4];

– marele vas de fier cat. nr. 433 nu provine din dava de la Popești, ci de pe terasa VIII de la Grădiștea Muncelului[5];

– piesele de lut cat. nr. 444–445 și 470 nu servesc la lustruitul, ci la modelarea ceramicii de mână[6];

– coiful de la Popești (cat. nr. 450) a fost fantezist restaurat și nu ar mai trebui expus până la găsirea unei soluții. Cert este că ornamentul cu spirale era îndreptat spre fața coifului și nu spre placa de protecție a cefei, cum este în prezent[7];

– abuzivă este și restaurarea fragmentului de pythos de la Ocnița (cat. nr. 454), având în vedere că cioburile cu cuvintele BACIΛE și

[3] În catalog se preferă o altă delimitare a acestor perioade și anume: sec. IV–II a.Chr. (p. 180 și 206), respectiv sec. I a.Chr.–II p.Chr. (p. 228). Împotrivă se poate arăta că nici unul dintre mormintele și tezaurele princiare de la cat. nr. 120–202) nu poate fi datat în sec. II a.Chr., așa cum nici necropola de la Canlia (cat. nr. 214–229) sau cetatea de la Coțofenii din Dos (cat. nr. 203–206) nu depășesc sec. III a.Chr. În schimb, este clar că unele *davae* geto-dace clasice, precum Popești (cat. nr. 431–453), încep în chip sigur în sec. II a.Chr. Având în vedere data cuceririi romane (106) este impropriu a mai data cultura geto-dacă clasică în sec. II p.Chr.

[4] R.Vulpe, Materiale 1, 1953, p. 409 urm. și fig. 336–338. Tot de la Poienești, din săpăturile întreprinse de mine începând din 1979, provine situla de bronz cat. nr. 116, publicată aici fără a mi se fi cerut asentimentul.

[5] Cf. SCIV 4, 1953, 1–2, p. 169 și fig. 20. Curios, acest vas a rămas până acum inedit, fiind menționat și de I. Glodariu și E. Iaroslavschi (*Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 120), dar fără ilustrație.

[6] Cf. M. Babeș, SCIVA 31, 1980, 1, p. 23–31. În tot mai multe muzee și publicații aceste piese apar sub denumirea propusă de mine, aceea de „calapoade", dar, cum se vede, mai există partizani ai ideii că ele ar fi slujit la lustruitul ceramicii (v. de ex. V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca thracologica X, București, 1995, p. 139 și pl. 38).

[7] Compară cu reconstituirea în desen dată de A. Vulpe, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 201 și fig. 17, care este mult mai apropiată de adevăr.

ΘΙΑΜΑΡΚΟC nu se potrivesc, în timp ce ultimul se lipeşte de ciobul cu ΕΠΟΙΕΙ. Din cauza lacunei dintre primele două, lectura „regele Thiamarkos"nu este nicidecum obligatorie[8]. În legenda figurii din catalog (p. 237), inscripţia a ajuns a fi transcrisă „BASILEUS GIAMAPKOS" (sic!);

– obiectele de bronz cat. nr. 513–514, de la Piatra Craivii, nu sunt ataşe de toarte de vase, ci piese celtice pentru petrecerea hăţurilor de car (*Zügelringe*)[9];

– barele şi lanţurile cat. nr. 623–632, pentru care se dă ca loc de descoperire Călineşti, jud. Bacău, aparţin unui mare depozit de obiecte celtice de fier intrat deja de mult în literatura de specialitate ca **depozitul de la Negri**[10];

– contrar indicaţiei de la p. 321, din „mormântul de la Brad" (de fapt din zona rugului din tumulul 3) fac parte numai piesele cat. nr. 708, 710–727[11], nu însă şi verigile, fibulele şi brăţările cat. nr. 709 şi 728–736;

În legătură cu mormintele princiare getice nu mai este vorba de simple greşeli, ci de informaţii false, fanteziste. „Tezaurul de la Craiova" (p. 180 urm.), descoperit înainte de 1917 şi nu de 1971, este pus în legătură cu o necropolă tumulară din sec.IV a.Chr., care ar fi fost parţial explorată pe teritoriul municipiului (?). Despre mormântul de la Agighiol (p. 185) ni se spune că, având în vedere numele înscris pe o fială, ar fi mormântul unui principe traco-get pe nume **Cotys** sau **Cotyos**[12]. Complet „inedită" este informaţia după care tezaurul de la Băiceni ar fi fost descoperit prin săpături într-un tumul de incineraţie (p. 193). În sfârşit, deşi la p. 109 este reprodus un plan corect al tumulului de la Peretu, la p. 197 se inventează un dromos şi două camere funerare, care ar fi conţinut resturile defunctului, inventarul, mai mulţi cai şi carul (!!)[13].

În aceeaşi ordine de idei ar mai fi de reproşat felul necritic în care sub eticheta „Plastica geto-dacică" (p. 332 urm.) au fost înregistrate opere de artă provenind din ateliere situate mai mult ca sigur în afara Daciei, în mediul grecesc (cat. nr. 765, Popeşti) sau în cel celtic/ gallo-roman (cat. nr. 766 şi 769, măştile de la Piatra Roşie şi Ocniţa).

În sfârşit, pentru a încheia cu catalogul propriu-zis, cred că cititorii vor resimţi insuficienţa trimiterilor bibliografice directe, care nu poate fi suplinită de bibliografia anexată la sfârşitul volumului (p. 366–368). În principiu, cred că pentru fiecare piesă edită ar fi fost necesară o trimitere la prima sau la cea mai bună publicaţie anterioară. De altfel, nici puţinele trimiteri existente nu sunt cele mai potrivite. Ele se referă în general la lucrări de sinteză sau de popularizare, adesea depăşite de timp (de ex. H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti,

[8] După părerea mea, din inscripţie lipseşte numele basileului, în timp ce Thiamarkos este olarul ce a făcut vasul. Traducerea ar fi: (vasul este al) regelui (...), Thiamarkos l-a făcut"; cf. Babeş, SCIVA 33, 1982, 2, p. 256.

[9] Cf. G. Behm-Blanke, AusgrFunde 16, 1971, 5, p. 247–255; v. şi A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. – sec. I d.Chr.)*, Bibliotheca thracologica XV, Bucureşti, 1996, p. 157 şi fig. 97/2–3.

[10] Cf. I. Antonescu, Carpica 1, 1968, p. 189–197; Babeş, ArchRozhledy 22, 1970, p. 608; S. Teodor, Studia antiqua et archaeologica 1, 1983, p. 94–102. Descoperirea apare, de altfel sub numele **Negri** chiar în publicaţia recenzată la p. 113 şi pe hărţile de la p. 60 şi 64.

[11] V. Ursachi, *op.cit.* p. 256–257 şi fig. 356.

[12] *Cotyos* este numele *Cotys* în genitiv. Inscripţia de pe vasul de la Agighiol (KOTYOC ΕΓ ΒΕΟ = „(vasul este) al lui Cotys din Beos" este cunoscută şi pe alte vase din mormântul princiar (nr. 2) de la Vraţa şi din tezaurele de la Borovo şi Rogozen. Ea indică doar că vasele au aparţinut iniţial lui Cotys din Beos. Prin schimbul de daruri ele au ajuns desigur în posesia altor persoane, astfel că nu sunt relevante pentru identificarea celor înmormântaţi la Agighiol sau la Vraţa. Cf. P. Alexandrescu, SCIVA 38, 1987, 3, p. 241 urm.: Babeş, SCIVA 44, 1993, 2, p. 130, n. 26.

[13] Pentru datele reale ale acestei descoperiri vezi Em.Moscalu, 70.BerRGK 1989, p. 129–190, lucrare cuprinsă în bibliografia generală a catalogului. Ea a fost evident ignorată de cel ce a scris textul de la p. 197, unde se face referire doar la albumul R. Florescu–I. Miclea, *Strămoşii românilor (geto-dacii)*, 1980.

1965). Deşi catalogul se adresează publicului italian şi internaţional, se preferă autorii români celor străini (astfel pentru „tezaurul de la Craiova" nu se citează H. Schmidt şi K. Malkina, ci D. Berciu) şi, consecvent, se preferă citarea lucrărilor apărute în limba română celor în limbi străine (de ex. Berciu, *Arta traco-getică* şi nu Berciu, *Contribution...*). Acesta este desigur un punct slab pentru o expoziţie şi o publicaţie având drept scop principal relansarea interesul străinătăţii pentru problematica geto-dacă.

★

Să ne întoarcem la textele din partea de început a volumului recenzat (p. 11–135), menite să ofere vizitatorului/cititorului cadrul istoric şi cultural în care trebuie plasate şi înţelese exponatele. Distingem aici, mai întâi, textele de caracter general, sintetic, dedicate unor perioade, populaţii, arii geografice şi domenii culturale diferite. O a doua categorie o reprezintă prezentările foarte concentrate ale unor situri (Teleac, Popeşti, Răcătău, cetăţile din Munţii Orăştiei), respectiv ale unor meşteşuguri (olărie, lucrul metalelor) bine reprezentate în expoziţie. În al treilea rând sunt de amintit textele semnate de S. Rinaldi Tufi şi de A. La Regina, care, fără a avea o relaţie consistentă cu exponatele, îşi justifică eventual publicarea prin aceea că ajută la întregirea tabloului istoric şi cultural[14].

Sub titlul „Statul şi civilizaţia dacilor" (p. 11–19), R. Florescu şi Gr. Arbore Popescu, în calitate de organizatori, ne propun o introducere în tematica generală a expoziţiei. Găsim aici un detaliat şi necesar istoric al cercetărilor dedicate geto-dacilor şi rolului lor în etnogeneza românească. Găsim tot aici, cu oarecare surprindere, o seamă de idei inedite, temerare (organizarea politică a geto-dacilor încă din sec.VI a.Chr. sub forma „cetăţii-stat", ideea de „domeniu regal" la Burebista, noţiunea de „societate bastarno-dacică"), pentru care temeiurile documentare lipsesc şi pentru care un catalog de expoziţie nu este, totuşi, cel mai potrivit loc de lansare. Găsim, din păcate, şi numeroase greşeli, adevărate gafe, ce trădează o cunoaştere superficială şi o tratare amatoristică a surselor antice. Aflăm astfel, cu uimire, că Herodot ştia despre *comati* şi *tarabostes*, că bastarnii chemaţi de Filip V în 182 a.Chr. ar fi ajuns la Delphi, că regele dac ce s-a luptat cu bastarnii se numea **Rolles** sau că, în sfârşit, în inscripţia pentru Acornion, Burebista ar fi fost numit „cel mai mare rege al geţilor"[15]. R. Florescu este şi autorul unui scurt capitol de geografie istorică a Daciei (p. 20–21), unde ne frapează doar definirea repetată a costobocilor ca neam germanic (?!) şi, mai ales, harta „principalelor formaţiuni politice geto-dace între sec. IV şi II a.Chr.". Dominat de un veritabil *„horror vacui"*, cel ce a conceput această hartă (p. 21) a umplut teritoriul României şi regiunile limitrofe cu o duzină de astfel de „formaţiuni" fictive, cu localizări şi întinderi arbitrare şi, evident, mai toate anonime[16]. Sub impresia de

---

[14] Primul tratează despre cultul Cavalerilor danubieni (p. 90–91), reprezentat printr-o singură piesă, oarecum în afara cadrului cronologic al expoziţiei. Cel de-al doilea analizează pe larg relaţiile dintre războaiele dacice, programul politic şi activitatea edilitară a împăratului Traian la Roma şi Ostia. Textul, cel mai întins din întregul volum (p. 117–135), putea fi rezumat, mai ales că este vorba de reeditarea unui articol apărut în 1988.

[15] În textul italian: *„il piu grande re dei geti"* (p. 14). Simptomatic pentru slaba coordonare a volumului este faptul că acest citat mai apare şi la p. 49, citat de Glodariu (*„il primo ed il piû grande re dei re della Tracia"*), la p. 56, citat de Al. Suceveanu (*„il primo e il più grande re dei re di Tracia"*) şi la p. 364, la Cronologie (*„il primo e il più forte dei re che hanno dominato in tutti i tempi la Tracia"*), de fiecare dată în altă formă.

[16] Nominalizate sunt doar „regatele" lui Dromchaites, Oroles, Zalmodegikos şi Rhemaxos (scris Remaxos). Ultimii doi sunt plasaţi în sudul Moldovei, deşi în contribuţia sa, la p. 55, Suceveanu îl consideră pe Zalmodegikos rege get sud-dunărean. Împotriva evidenţei că până spre mijlocul sec. II a.Chr. Transilvania, Sătmarul, Crişana şi Banatul s-au aflat sub dominaţie celtică, şi aici au fost amplasate astfel de „formaţiuni politice geto-dace".

déjà vu, bănuiesc că avem aici de-a face cu o hartă preluată din moştenirea muzeelor istorice ale „epocii de aur". Etalarea ei, acum, într-o carte destinată străinătăţii este, cel puţin, mărturia unei regretabile lipse de spirit critic.

Expunerea care urmăreşte firul evoluţiei istorice începe cu Hallstatt-ul mijlociu, respectiv cultura Basarabi (p. 23–25), considerată de A. Vulpe drept prima cultură ce ar putea fi definită ca geto-dacă. Dacă este aşa, ne putem din nou întreba de ce expoziţia *I daci* începe cu descoperiri ale Bronzului târziu şi Hallstatt-ului timpuriu, care rămân necomentate. Vulpe este şi autorul unei solide analize despre „Hallstatt-ul târziu şi începutul celei de-a doua epoci a fierului" (p. 27–39). Ideile sale de bază sunt în esenţă acelea expuse cu un sfert de veac în urmă în MemAntiq 2, 1970, şi adoptate de atunci de mulţi specialişti români şi străini. Chiar dacă se manifestă în continuare reticent în privinţa scitismului unor descoperiri din Hallstatt-ul târziu românesc, în special al grupului Ciumbrud, autorul examinează cu atenţie argumentele *pro* şi *contra* şi este mai prudent în încheierile sale. În ultimă instanţă, el consideră că o problemă arheologică atât de complexă va genera şi pe viitor dezbateri şi ipoteze noi, pentru care porţile trebuie lăsate deschise.

Titlul contribuţiei semnate de I. Glodariu („Scurtă istorie a Daciei preromane", p. 43–50) este oarecum înşelător, deoarece ea tratează în principal asupra perioadei oppidane (clasice) şi, în acest cadru, cu prioritate asupra fenomenelor culturale, folosind în egală măsură descoperirile arheologice şi izvoarele literare. Perioada anterioară (sec. IV–III a.Chr.) nu se bucură de o atenţie egală, probabil şi pentru faptul că ea nu s-a aflat până acum în câmpul de cercetare al autorului. Astfel s-ar explica şi unele greşeli strecurate în acest text: calificarea cetăţilor de la Stânceşti şi Cotnari drept „fortificaţii celtice" şi menţionarea descoperirilor de piese de argint de la Poroina şi „Porţile de Fier" printre „marile morminte princiare" (p. 44). Istoria politică, de la expediţia lui Darius la înfrângerea lui Decebal[17], este tratată doar în secundar, pe scurt. Ar fi fost poate de dorit, ca ea să constituie subiectul unei contribuţii aparte, realizate mai bine de un istoric decât de un arheolog.

Că uneori este posibilă totuşi o soluţie de compromis se vede cel mai bine în paginile despre „Coloniile greceşti din Dobrogea" (p. 53–57), unde formaţia filologico-istorică a lui Al. Suceveanu se împleteşte armonios cu considerabila sa experienţă de arheolog. Cercetări îndelungate îi permit autorului să formuleze sau să reitereze unele puncte de vedere personale, peste care nu se poate trece cu uşurinţă (*foedus*-ul callatian, organizarea regatului lui Burebista şi relaţiile acestuia cu cetăţile pontice, etapele anexării romane a Dobrogei). Foarte la zi, textul ne anunţă şi recenta, extrem de importanta descoperire a unei inscripţii atestând prezenţa unui strateg al lui Mithridate VI Eupator la Histria (p. 56). La un autor de o asemenea calitate afirmaţia că Ataias şi Moskon ar fi purtat apelativul de „rege al istrienilor" (p. 54) nu poate fi o ipoteză de luat în seamă şi nici o simplă scăpare; sunt de aceea înclinat să o pun pe seama traducerii incorecte.

În lipsă de specialişti (?), coordonatorul volumului, Arbore Popescu, care nu este nici arheolog, nici istoric al antichităţii, scrie câteva pagini despre „Celţii în Transilvania antică" (p. 59–61). Autorul a asimilat destul de corect contribuţiile lui Vlad Zirra, evident fără a putea aduce ceva în plus. Ideea că celţii din nord-vestul Daciei ar fi bătut monede de tip Filip II „împreună cu dacii" (p. 61) nu se potriveşte desigur cu părerile lui Zirra şi nici cu realitatea, corect înţeleasă, a poziţiei dominante a celţilor în spaţiul dat. Harta care însoţeşte acest text (p. 60) abundă însă în greşeli. Cu cercul plin, care trebuia de reprezinte „descoperiri izolate", au fost marcate de fapt necropolele celtice din Transilvania (lipseşte însă tocmai necropola de la Ciumeşti). Cu cercul gol, care trebuia se

[17] Glodariu adoptă identitatea Diurpaneus–Decebal (propusă de N. Gostar, SCIVA 35, 1984, 1, p. 49 urm.), cel de-al doilea nume fiind un supranume sau nume de război al marelui rege (p. 50). Din lipsă de coordonare, în tabloul cronologic de la p. 365 se vorbeşte, pe linia tradiţională, de regele Duras–Diurpaneus, care îi cedează tronul lui Decebal.

marcheze „descoperirile din aşezări", sunt marcate alte câteva descoperiri funerare (Tărian, Mediaş, Cristuru Secuiesc), precum şi unele descoperiri fortuite care ar putea avea acelaşi caracter (Aiud, Silivaş); lipseşte în schimb importanta aşezare de la Moreşti. Cu acelaşi semn au fost marcate descoperirile celtice din Oltenia (în majoritate desigur morminte, ulterioare celor din Transilvania), dar şi descoperirile de caracter Latène din Moldova (în majoritate piese izolate în context geto-dac sau bastarn), parţial şi cele din Muntenia şi Dobrogea. Rezultatul este un tablou în egală măsură fals şi confuz, pentru care autorul textului poartă cel puţin o parte din răspundere.

Sub titlul „Civilizaţia geto-dacă la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I a.Chr." (p. 63–68), contribuţia Silviei Teodor se limitează în cea mai mare parte la perioada timpurie, la cetăţile de pământ şi aşezările deschise din sec. VI–III a.Chr. Pentru perioada clasică autoarea ne oferă de fapt doar o listă de cetăţi şi dave, însoţită de câteva consideraţii generale, iar despre cultura Poieneşti–Lukaşevka nu aflăm practic mai nimic[18]. Faptul că, în sec. II–I a.Chr., această cultură a ocupat masiv jumătatea nordică a spaţiului dintre Carpaţi şi Nistru rezultă însă cu suficientă claritate din harta de la p. 64, în ciuda gravelor ei imperfecţiuni[19]. Dacă pe aceeaşi hartă ar fi fost marcate şi siturile băştinaşe contemporane, gruparea lor în sud şi absenţa în general a manifestărilor culturii geto-dace clasice în nordul spaţiului carpato-nistrian, fapte ignorate în text, ar fi pus în evidenţă o incontestabilă realitate istorică.

O bună parte din expunerea lui R. Florescu despre „Arta dacilor" (p. 79–91) este după părerea mea în afara subiectului şi dublează, de altfel, comentariile făcute de ceilalţi autori. Este vorba de tratarea pe larg a aşezărilor, fortificaţiilor, amenajărilor funerare şi sanctuarelor, încadrate în sfera excesiv de larg concepută a „arhitecturii", respectiv a artei. Accentul cade, totuşi, cum era de aşteptat, pe manifestările artei plastice şi mai ales ale orfevreriei. Pe linia mai vechilor sale preocupări privind arta geto-dacilor, Florescu foloseşte această ocazie pentru a repeta ipoteze personale, cum ar fi identificarea lui Dionysos şi a Ariadnei într-o serie de reprezentări din toreutica traco-getică (cnemidele de la Agighiol şi Vraţa, capul de la Peretu[20], rhytonul de la Poroina). Din nou se poate pune întrebarea dacă este acceptabil ca într-o lucrare de popularizare, cum este catalogul de faţă, să fie expuse ipoteze personale, ce nu au fost încă validate printr-o adevărată dezbatere ştiinţifică. Răspunsul meu este mai curând unul

[18] Autoarea pune părăsirea unor cetăţi din jumătatea de nord a Moldovei (Moşna, Arsura) pe seama bastarnilor, care ar fi „grupe mici de migratori, purtători ai tipului ceramic zis *Przeworsk*" (p. 65). Înrudirea ceramicii bastarne din spaţiul est-carpatic cu ceramica Przeworsk, la care se face referire şi la p. 178, este în realitate limitată la asemănarea câtorva tipuri particulare, în timp ce deosebirile sunt mult mai numeroase şi evidente (cf. M. Babeş, *Die Poieneşti–Lukaševka–Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn, 1993, p. 59–66 şi 159). De aceea nu poate fi vorba decât de o înrudire generală între culturile unor neamuri germanice diferite, irelevantă pentru originea bastarnilor. „Patria" lor primitivă nu trebuie deci căutată în aria culturii Przeworsk, ci în aceea a culturii Jastorf, dintre Oder şi Elba, unde se întâlnesc cele mai numeroase analogii ale culturii Poieneşti–Lukaşevka.

[19] Din motive greu de imaginat, pe această hartă, localităţile Bălăceana, Şerbăneşti, Căzăneşti, Victoria şi Dăneşti au ajuns din Moldova la sud de Carpaţi, iar Lozna şi Ibăneşti în Transilvania. Rezultă de aici o falsă răspândire a culturii Poieneşti–Lukaşevka în aceste regiuni, generatoare de confuzii. Mai este de observat că toate descoperirile au fost marcate cu un cerc, semnificând „aşezări" (*insediamenti*), deşi printre ele sunt şi necropole (Poieneşti şi Buhăieşti), descoperiri de depozite (Negri, Lozna) şi de piese izolate (Ţibucani, Corni).

[20] În catalog, la nr. 178 (p. 197), această piesă este definită ca „vas cu figură umană", în textul lui Florescu (p. 87) ea apare, pe neaşteptate şi fără nici o argumentare, ca garnitură a oiştii carului („*testa di timone del carro*"?!?).

negativ. Inacceptabilă mi se pare, pe de altă parte, şi uşurinţa cu care în acest text lucruri incerte sunt prezentate ca fapte indiscutabile (mormintele cu cameră de piatră de la Odessos şi Callatis declarate getice, descoperirea coifului de la Poiana–Coţofeneşti, chipurile într-un tumul, caracterul funerar al „tezaurului de la Craiova" şi al descoperirii de la Poroina, datarea tuturor tezaurelor dacice de argint în prima jumătate a sec. I a.Chr.). În sfârşit, nu pot fi trecute cu vederea nici alte greşeli, desigur minore, care la un minim control ştiinţific al manuscrisului puteau fi îndepărtate (de ex., la p. 89, afirmaţia că tezaurul de la Lupu s-ar compune exclusiv din falere sau înscrierea tezaurului de la Vedea printre tezaurele cu fibule prosopomorfe).

„Circulaţia monetară în spaţiul geto-dacic" este prezentată sistematic şi documentat de Carmen Maria Petolescu (p. 99–103). Caracterul instructiv al acestei expuneri este sporit prin recursul frecvent la mărturia izvoarelor literare şi epigrafice. Sunt aduse astfel în discuţie evenimente şi împrejurări istorice care explică, pe înţelesul cititorului neiniţiat în numismatică, circulaţia monedelor străine, precum şi a emisiunilor locale în Dacia preromană. Autoarea pledează documentat pentru apartenenţa celtică a celor mai multe emisiuni din secolele IV–II a.Chr., în primul rând a celor din spaţiul intra-carpatic. Totodată ea se crede îndreptăţită să atribuie aceeaşi origine monedelor basileului Moskon, care ar fi fost „un şef celt al unei uniuni tribale ce controla zona Arrubium–Noviodunum–Aliobrix" (p. 102). Trebuie însă adusă aici obiecţia că în zona respectivă nu a apărut nici un document arheologic care să indice o prezenţă celtică şi care să confirme că aceste toponime cu rezonanţă celtică a fi anterioare epocii romane. Ar fi fost de dorit, de asemenea, un mai accentuat spirit critic faţă de unele „mituri" ale numismaticii româneşti. Se mai poate vorbi oare, astăzi, de patru centre de emitere a monedelor geto-dace târzii care ar corespunde uniunilor tribale unificate de Burebista (p. 102)? Prezenţa frecventă a monedelor Vârteju în Moldova (de ex. la Răcătău şi Brad) şi în nord-estul Munteniei (tezaurul de la Cârlomăneşti), aşadar în aria Inoteşti, şi invers, numărul mare de monede de tip Inoteşti–Răcoasa la Popeşti, în aria Vârteju, arată că, cel puţin pentru aceste emisiuni, ipoteza lui C. Preda nu funcţionează. Tot un *topos*, de care ar trebui luată distanţă, este teoria „monetăriei geto-dace de tip roman" (p. 103). Născută într-o vreme când caracterul *centralizat şi independent* al „statului lui Burebista" trebuia fundamentat cu orice preţ şi tinzând să explice prin emisiuni autohtone masive numărul excepţional de mare al denarilor găsiţi în Dacia, această teorie are încă nevoie de o argumentare serioasă, cu mijloacele numismaticii. Descoperirea recentă de stanţe pentru denari la Grădiştea Muncelului, surprinzător ignorată de autoare, arată oricum că imitarea (falsificarea?!) monedei romane nu s-a limitat la epoca lui Burebista[21]. Şi, având în vedere criza de argint pe care o indică ultimele monede băştinaşe de tip macedonean (cu un procent ridicat de cupru), se pune problema originii marii cantităţi de metal preţios – de unde, în ce formă? – de care ar fi trebuit să dispună presupusele „monetării geto-dace de tip republican roman". Ipoteza exploatării masive, prin metode minere, a zăcămintelor aurifere şi argentifere din Dacia preromană, sub un sever control („monopol") regal – ipoteză la care aderă în acest volum şi alţi autori (Florescu şi Arbore Popescu, p. 15; Glodariu, p. 45; Trohani, p. 74) – rămâne şi ea în continuare un *topos*.

Despre „Religia geto-dacilor" scriu în acest volum: N. Conovici şi V. Sîrbu (p. 105–115). Este un text consistent, documentat şi sistematic, care se citeşte cu interes, deşi este nevoit să reia „excursurile" făcute în acest domeniu de autorii celorlalte contribuţii. El ne transmite, cu ajutorul ştirilor literare, dar mai ales al datelor arheologice, o imagine coerentă despre complexitatea şi dinamica fenomenului religios geto-dac. Deosebit de importantă este marcarea acelor modificări în manifestările religioase de

[21] I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Adriana Rusu, EphemNap 2, 1992, p. 57–68. Printre piesele descoperite, folosite probabil încă în perioada războaielor dacice, se află o ştanţă pentru denari ai lui Tiberius.

bază ale geto-dacilor (dispariția necropolelor, proliferarea sacrificiilor umane, apariția unor tipuri noi de sanctuare), care caracterizează perioada clasică și care trebuie puse pe seama „unei profunde reforme morale și religioase" legate de numele marelui preot Deceneu (p. 110)[22]. Autorii ar fi trebuit totuși să opteze pentru una sau alta dintre cele două explicații posibile ale „descoperirilor macabre" din această perioadă. Dacă, pe bună dreptate, considerăm că cele 35 situri cu resturile incomplete, adesea fără ordine anatomică, a circa 200 indivizi constituie „contexte non-funerare" legate de sacrificii umane (p. 114–115), atunci nu vedem ce descoperiri ar mai putea documenta o ipotetică expunere/ abandonare/ descompunere a cadavrelor ca practică funerară reglementată, despre care se vorbește cu câteva pagini mai înainte (p. 112)[23]. Un dubiu serios persistă și în privința criteriilor de definire a „gropilor de cult" (p. 111–112), despre care s-a scris foarte mult, excesiv de mult, dar foarte puțin precis. Până la publicarea unui număr considerabil de complexe bine observate și înregistrate, cu întregul lor „inventar", discuția nu va progresa și o reținere în utilizarea acestui concept ar fi de recomandat. De recomandat ar fi, în general, mai multă moderație în formularea de explicații „cultice" pentru complexe prin natura lor esențialmente profane. Înainte de a fi „gropi de cult", gropile dintr-o așezare au fost gropi de scos lutul, gropi de provizii, gropi de gunoi și, de ce nu, latrine.

Am amintit mai sus de cele câteva texte de prezentare a unor situri mai importante, evident dintre cele prezente cu piese în expoziție. Din păcate, informația cuprinsă în ele este extrem de săracă, lipsind chiar și trimiterile la exponatele respective. Improvizația merge până la folosirea unui text al regretatului Hadrian Daicoviciu și a unui plan învechit al cetății și zonei sacre de la Grădiștea Muncelului (p. 93), ignorând toate importantele descoperiri făcute acolo în ultimele două decenii[24]. Să ne mai mire

---

[22] Despre „reforma lui Deceneu" în lumina izvoarelor literare, v. mai întâi V. Lica, Istros 1, 1980, p. 177 urm., iar sub aspect arheologic Babeș, Dacia, N.S. 23, 1979, p. 10–11; idem, SCIVA 39, 1988, 1, în special p. 20–22.

[23] Recunoaștem aici dilema care îl frământă pe V. Sîrbu (în catalog semnat Sârbu), de la primul său articol în materie (Istros 4, 1986, p. 89–126, cu variantă prescurtată în Dacia, N.S. 30, 1986, p. 91–108) și până la recenta sa carte (*Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993). În concluziile acestei cărți „privind practicile funerare" (p. 39–40), alături de înhumație și incinerație, se vorbește despre „practica expunerii/părăsirii cadavrelor", cât și despre „practicarea sacrificiilor". După opinia mea, prima „practică" rămâne o simplă speculație, în timp ce sacrificiile umane constituie o realitate arheologică, confirmată de sursele literare (Iordanes, *Getica*, 41). Ele nu aparțin domeniului funerar reglementat, atâta timp cât „descoperirile macabre" apar, cum o spune chiar Sîrbu, „în contexte nefunerare" și deci nu sunt altceva decât locuri de depozitare mai mult sau mai puțin întâmplătoare a resturilor unor jertfe umane (Babeș, SCIVA 39, 1988, 1, p. 15–16). În legătură cu lucrările lui V. Sîrbu este de semnalat un sistem foarte personal de citare, care tinde să ignore contribuțiile altora, folosite totuși de autor. Este cazul tabloului cronologic Anexa 1, de la p. 236 a cărții mai sus citate, preluat din Babeș, *op.cit.*, p. 19, fig. 4, cu minime modificări, fără nici o mențiune privind sursa.

[24] Nici din text, nici din planul minuscul anexat nu rezultă traseul diferit al zidurilor de incintă dacic și roman, dezvelirea unui impozant turn pe terasa XI, descoperirea atelierului monetar etc. Nu s-a făcut nici cuvenita corectare a numărului de stâlpi de lemn din cercul mijlociu al sanctuarului mare circular (84 și nu 64, cum credea Daicoviciu). Pentru noile descoperiri în general, v. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru și Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane,* Deva, 1996, p. 83–140, în special p. 109 urm. și fig. 11–13, 16 și 24 (reeditare fidelă după Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei,* București, 1988, unde ilustrația este mai bine imprimată și greșelile de tipar mult mai puțin numeroase).

că textul lui Daicoviciu vorbeşte în titlu de **Sarmizegetusa basileion**, iar cel al lui G. Florea (aşezarea civilă, la p. 97) de **Sarmizegetusa Regia**? Surprize ne face şi G. Trohani (p. 51), care crede că în sectorul B al davei de la Popeşti are de-a face cu o „continuitate de viaţă" între secolele VI şi I a.Chr.(?) şi afirmă că în sectorul A au existat „două palate-sanctuare construite în două epoci diferite"[25].

Acelaşi autor, în textul dedicat meşteşugului olăritului (p. 72–73) propune o dată excesiv de ridicată (sec. VII a. Chr.!) pentru primele vase lucrate la roată din spaţiul geto-dac. Acolo era şi locul de a vorbi despre singurele ustensile cunoscute de noi folosite de geto-daci în lucrul ceramicii şi de a stabili dacă piesele care apar în catalog ca „lustruitoare" au avut într-adevăr această utilizare (v. supra p. 178 şi n.6). Într-un text separat despre prelucrarea metalelor preţioase (p. 74–76), Trohani reia practic materia tratată de Florescu la p. 85 urm., dar cu unele informaţii diferite. La Florescu este vorba de cca 100 tezaure de argint dacice, la Trohani de cca 120 tezaure şi de un total de 300 localităţi cu obiecte de argint din sec. I a.Chr.–I p.Chr.; toate aceste cifre sunt mult exagerate[26]. Pentru Florescu, tezaurele respective provin din prima jumătate a sec.I a.Chr., în timp ce Trohani vorbeşte de cinci grupe cronologice succesive între sfârşitul sec. II a.Chr. şi sfârşitul sec. I p.Chr. Trohani este evident mai aproape de adevăr, dar el ne rămâne dator cu expunerea sistematică a demersului care l-a adus la acest rezultat[27]. Pentru a încheia enumerarea contribuţiilor, trebuie menţionat şi micul text al lui E. Iaroslavschi despre metalurgie (p. 71), care dublează cele spuse de Glodariu pe aceeaşi temă la p. 44, fără a oferi multe informaţii concrete în plus.

★

Examenul de mai sus a evidenţiat calitatea foarte diferită a contribuţiilor care compun catalogul *I daci*. Din păcate, slăbiciunile şi greşelile unora tind să anuleze meritele altora şi să genereze, în cele din urmă, o impresie generală nefavorabilă. O cauză principală rezidă, după părerea mea, în slaba coordonare şi în inexistenţa controlului ştiinţific, ambele fiind condiţii absolut necesare la întocmirea unei astfel de lucrări, cu cel puţin 15 autori. Deficitul de coordonare a condus inevitabil la supărătoare suprapuneri, deci, la repetiţii şi contradicţii între diferitele texte. În lipsa unei linii directoare, nici un autor nu a făcut trimiteri directe la catalog atunci când discuta sau menţiona piesa respectivă, aflată în expoziţie. La fel, nici un text nu face referire la vreuna din hărţile volumului sau la spusele celorlalţi autori. Câteva texte au trimiteri bibliografice, cele mai multe nu.

Un control ştiinţific competent ar fi descoperit greşelile semnalate aici sau poate chiar mai multe şi le-ar fi îndepărtat la timp. O prelucrare redacţională şi o corectură tipografică, executate de veritabili profesionişti, ar fi împiedicat ca greşelile de manuscris, de traducere şi, mai ales, de tipar (de preferinţă la nume de persoane,

[25] În fapt este vorba de două sanctuare suprapuse sau de două faze ale unui sanctuar cu absidă şi de urmele unui singur „palat", aflat la vest de primul complex. Simpla învecinare a acestor construcţii nu justifică conceptul de „palat–sanctuar". Vezi R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 31–34 şi fig. C, reprodusă ca atare în catalog, deşi săpăturile din ultimii zece ani au adus anumite modificări în acest sector; cf. şi D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Bucureşti, 1984, p. 177–184.

[26] Acest lucru rezultă din cea mai recentă inventariere, efectuată de D. Spânu, *Tezaurele dacice de piese de port şi de podoabă de argint*, lucrare de diplomă în manuscris la Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti, 1996, p. 149–183. Printr-o analiză critică, Spânu a redus numărul tezaurelor certe la 60. Alte 22 descoperiri ar putea fi luate în considerare doar cu maximă reţinere, fiind vorba de piese izolate, apărute în condiţii necunoscute.

[27] Ca termen de comparaţie, v. cronologia lui K. Horedt, Dacia, N.S. 17, 1973, p. 132, tab. 1 şi p. 151, cu trei faze/ grupe. Trohani pare totuşi să se întemeieze în cea mai mare măsură pe cronologia sumar expusă de Vl. V. Zirra şi D. Spânu, SCIVA 43, 1992, 4, p. 403–408, cu tabelul de înseriere fig. 1 de la p. 410; această lucrare nu apare însă, din păcate, în lista bibliografică a catalogului.

toponime şi cifre) să abunde atât de supărător, contribuind la compromiterea acestei cărţi. O redacţie serioasă nu ar fi admis în nici un caz ca toate toponimele şi numele româneşti de persoane să fie tipărite fără semne diacritice. Este inutil să insist asupra gravităţii acestei deficienţe, care pentru cititorul străin nu este atât de evidentă şi, de aceea, este mai periculoasă. În sfârşit, o revizie severă din punctul de vedere al conţinutului şi al localizării punctelor ar fi trebuit să aducă şi hărţile la un nivel acceptabil[28].

Catalogul *I daci* ilustrează un paradox al arheologiei româneşti în perioada actuală. Se vădeşte că, în condiţiile „tranziţiei", libertatea cercetării şi a exprimării opiniilor, cooperarea cu lumea ştiinţifică internaţională nestânjenită de obstacole birocratice, posibilităţile sporite de finanţare şi dotare cu mijloace moderne nu asigură automat calitatea. Condiţia esenţială a acesteia rămâne profesionalismul. Succesul de public al expoziţiei de la Florenţa şi Triest, care ne bucură pe toţi, nu trebuie să ducă la ignorarea gravelor deficienţe manifestate în „scenariul" expoziţiei şi mai ales în redactarea catalogului[29]. Nu trebuie ratată ocazia ca, generalizând, să reflectăm critic, cu responsabilitate, asupra stării actuale şi a perspectivelor arheologiei româneşti.

Mircea Babeş

---

[28] Am semnalat deja defectele a trei dintre cele cinci hărţi colorate ale României („formaţiunile politice geto-dace", descoperirile celtice şi cele bastarne). Alte două hărţi, una la p. 16 şi alta la p. 49, se referă la principalele aşezări ale uneia şi aceleiaşi perioade: sec. I a.Chr. Deosebirea constă doar în aceea că pe una din hărţi, siturile sunt mai puţine şi s-au folosit semne diferite pentru aşezările fortificate. Faptul că pe harta de la p. 16 au fost trecute şi situri mai vechi, din sec. IV–III a.Chr. (Buneşti–Avereşti, Plopeni, Albeşti, Morunglav, Cernele), un cimitir bastarn (Poieneşti), un sit preroman presupus, dar nedovedit, la Sarmizegetusa de Haţeg (Ulpia Traiana) şi mai multe localităţi romane din Dobrogea (Axiopolis, Capidava, Noviodunum) ne spune multe despre acribia celui ce a conceput-o.

[29] Că acest pericol există, o dovedeşte entuziasmul de circumstanţă afişat în Magazin istoric 7 (364), 1997, p. 8, de Cristian Popişteanu. Într-un text cu caracter mai mult de reportaj monden, autorul nu ezită să afirme pauşal că „studiile din catalog sunt un exemplu de literatură istorică europeană". În lumina celor spuse mai sus, cred că orice alt comentariu este de prisos.

ABREVIERILE FOLOSITE ÎN ACEST NUMĂR

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP	Acta Musei Porolossensis, Zalău
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
ArchRozhledy	Archeologické Rozhledy, Praga
AUB	Analele Universității din București, București
AusgrFunde	Ausgrabungen und Funde, Berlin
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BayerVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
BJ	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseum in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunde in Rheinlande, Bonn
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
CAMNI	Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R.S. România/ Muzeul Național de Istorie, București
Dacia, N. S.	Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
DID	*Din Istoria Dobrogei,* București
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
StComSatuMare	Studii și Comunicări, Satu Mare

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Româneşti**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor** II, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Civilizația urbană românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1990, 279 p.
GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)**, 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic**, 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOȚU, **Praetorium, Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.*
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.
EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.*

* Lucrările se pot procura, la prețuri convenabile, din depozitul
Editurii Academiei Române,
Calea 13 Septembrie, 13, Bucureşti – 79 717, România, Tel. 401-650 76 80/156.
Celelalte lucrări sunt epuizate.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 48, nr. 2, Bucuresti, aprilie–iunie 1997, p. 85–187

Lei 3500

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
THRACO-DACICA
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
SERIA TEATRU – TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
– SERIA ARTA PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA
SÉRIE BEAUX-ARTS

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, sect. 1, P.O. Box 33–57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35–37, sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 24 25, 401-634 71 45, Tel. 401-634 63 45, Bucureşti, România: AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P. O. Box 57–88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, Bucureşti.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employés dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3–4, p. 343-370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, Ro-71119 Bucarest, Roumanie. Tel. 401-659 71 52, Fax 401-650 34 10.